
LIETUVOS IR RUSIJOS SUTARTIES DĖL TARPVALSTYBINIŲ SANTYKIŲ PAGRINDŲ RENGIMO PERIPETIJOS

Česlovas Vytautas Stankevičius
Lietuvos Respublikos derybų su Rusija
delegacijos vadovas, ambasadorius

Įvadas

Sutartis kaip derybų rezultatas

2021 m. liepos 29 d. sukanka trisdešimt metų nuo tos dienos, kai nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis ir Rusijos Federacijos¹ prezidentas Borisas Jelcinas² RTFSR Tarybų rūmuose pasirašė Sutartį tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų³ (toliau – Liepos 29 d. sutartis arba Sutartis). Sutartis buvo pasirašyta praėjus 51 metams nuo 1940 m. Lietuvos aneksijos pradžios ir 71 metams nuo 1920 m. liepos 12 d. sutarties pasirašymo.

Sutartį pagal tarptautinės teisės kriterijus yra nuodugniai išnagrinėjęs ir jos reikšmę įvertinęs tarptautinės ir konstitucinės teisės specialistas, Konstitucinio Teismo pirmininkas Dainius Žalimas 2018 m. Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos mokslo darbų periodiniame leidinyje „Parlamento studijos“⁴ paskelbtame straipsnyje „1991 metų Lietuvos sutarties su Rusija dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų reikšmė“. Savo darbe jis rašo: „svarbiausia išvada yra ta, kad pripažindama Lietuvos Respublikos statusą pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus Rusijos Federacija kartu vienareikšmiškai pripažino šiuose aktuose konstatuotą Lietuvos Respublikos tęstinumą ir iš jo kylantį Lietuvos valstybės identitetą – tapatumą 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktu įsteigtai Lietuvos valstybei.“⁵

D. Žalimas taip pat konstatavo, kad „Rusijos Federacija pripažino sovietinės agresijos prieš Lietuvos Respubliką faktą ne tik smerkdama 1940 metų aneksiją

¹ Nagrinėjamu laikotarpiu Rusijos Federacija oficialiai vadinosi Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika (RTFSR). Toliau, kur tekstas nėra formalus ar nėra citata, autorius vartos oficialaus pavadinimo santrumpą RTFSR arba sutrumpintą (dabartinį) Rusijos valstybės pavadinimą – Rusijos Federacija arba tiesiog Rusija.

² Rusijos gyventojų – tuomečių SSRS piliečių – išrinktas tiesioginiuose rinkimuose 1991 m. birželio 12 d.

³ Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.97613>.

⁴ *Parlamento studijos*, 2018, Nr. 24, p. 23–52. Prieiga internetu: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr24/files/23-53.pdf>.

⁵ *Ibid.*, p. 38.

Sutarties preambulėje, bet ir pripažindama Lietuvos Respublikos statusą pagal 1990 m. kovo 11 d. aktus. Juk šiuose aktuose ir tiesiogiai, ir implicitiškai minima SSRS agresija, sustabdžiusi Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymą.⁶

Istorikai A. Eidintas, A. Bumblauskas, A. Kulakauskas ir M. Tamošaitis savo bendrame 2012 m. darbe yra pažymėję, kad „Draugiški valstybių vadovų santykiai leido parengti Lietuvos ir Rusijos Federacijos tarpvalstybinių santykių sutartį. Abiejų šalių parlamentų pirmininkai – V. Landsbergis ir B. Jelcinas – ją pasirašė 1991 m. liepos 29 d. (įsigaliojo po metų).“⁷ Istorikas Z. Butkus savo pranešime 2011 m. Sutarties dvidešimtmečio minėjime Seime Sutartį yra įvertinęs taip: „Tai buvo sutartis tarp demokratiškų, demokratiją kuriančių šalių. <...> Situacija buvo unikali, nes, kaip žinome, tokių sutarčių su kitomis valstybėmis Rusija nėra sudariusi.“⁸

1990–1991 m. derybos dėl Sutarties kaip procesas

Šiame įvade cituojamame D. Žalimo darbe⁹ atlikta išsami Sutarties analizė ir jos nuostatų įvertinimas pagal tarptautinę teisę – tai Lietuvos ir Rusijos valstybių dvišalių *derybų rezultato įvertinimas*, o šio darbo objektas yra *derybų dėl Sutarties procesas*.

Lietuvos Respublikos 1990–1991 m. paralelinių derybų Maskvoje su Sovietų Sąjunga ir su Rusijos Federacija proceso esminius momentus šio straipsnio autorius yra glaustai aprašęs knygoje „Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais“¹⁰. 1990–1991 m. laikotarpio atskirose paraleliai vykusiose Lietuvos derybose „su Maskva“, t. y. su Rusijos valstybe, Rusijai atstovavo du skirtingi subjektai – Sovietų Sąjunga ir valstybinį suverenitetą (kaip valstybinės valdžios pilnatvę) 1990 m. atkūrusi pagrindinė jos respublika – Rusijos Federacija (RTFSR).

Minėtoje knygoje paraleliai vykusių atskirų Lietuvos derybų su SSRS ir Rusijos Federacija pagrindiniai momentai ir eiga pateikti sugretintai, kalendorine seka. Autorius derybas dėl Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykių pagrindų vertina kaip nepalyginamai svarbesnes negu „derybas dėl derybų“ su SSRS, nes jos buvo realios ir rezultatyvios, baigėsi sudaryta pagrindine RTFSR ir Lietuvos Respublikos Sutartimi, kuria remiasi visos paskesnės sutartys, reglamentuojančios atskiras Rusijos ir Lietuvos tarpvalstybinių santykių sritis. Minėtoje autoriaus knygoje išsamiau aprašytas nuo 1992 m. sausio (jau po SSRS egzistavimo pabaigos) vykusių

⁶ *Ibid.*, p. 37.

⁷ EIDINTAS, A., BUMBLAUSKAS, A., KULIKAUSKAS, A., TAMOŠAITIS, M. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 256.

⁸ Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/milziniskos-svarbos-1991-uju-sutartis-su-rusija-lietuvos-kaimynes-tokios-neturi-56-1277968>.

⁹ Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr24/files/23-53.pdf>.

¹⁰ STANKEVIČIUS, Č. V. *Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2013.

kitų svarbių Lietuvos derybų su Rusijos Federacija – dėl SSRS okupacinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos teritorijos – tvarkos ir terminų procesas.

Autoriaus vertinimu, šiuolaikinės istorijos ir teisės šaltinių bei specialiosios informacijos kontekste deryboms dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų iki šiol skirta nepakankamai dėmesio. Autoriaus knygoje atskiri derybų proceso epizodai ir detalės liko ne iki galo aprašyti. Šiame darbe autorius siekia pagrindinių derybų procesą kuo išsamiau *atskleisti kaip atskirą nuoseklų politinį-teisinį procesą* ir taip bent iš dalies kompensuoti informacijos apie jį nepriteklių.

Aprašydamas derybų procesą, autorius naudojo Seimo archyve išlikusiais derybų šalių nuostatų ir sutarčių projektų darbiniais tekstais rusų kalba, nes tik baigiamajame etape projektai buvo parengti lietuvių ir rusų kalbomis. Todėl šiame straipsnyje visos citatos iš sutarties straipsnių projektų yra autoriaus išverstos iš rusų kalbos. Rašant straipsnį, tiesioginiai derybų dalyviai pasidalijo išsaugotais užrašais, diskusijomis ir pastabomis ir taip padėjo autoriui kuo išsamiau atskleisti derybų proceso epizodus.

Lietuvos ir Rusijos derybas inicijavo ir kuravo abiejų šalių vadovai V. Landsbergis ir B. Jelcinas. Jie Sutarties pasirašymo dieną aukščiausiu lygiu priėmė galutinį sprendimą dėl svarbiausios šalių nuostatos Sutartyje – apie SSRS prievolę pašalinti jos 1940 m. įvykdytos Lietuvos aneksijos pasekmes. Iki tos dienos vienuolika mėnesių trukusių derybų darbus nuveikė Lietuvos Respublikos ir RTFSR delegacijos. Kartu su įgaliotais Lietuvos delegacijos nariais – Aukščiausiosios Tarybos deputatais – derybose tiesiogiai dalyvavo patyrę teisės specialistai, delegacijos patarėjai ir padėjėjai – visi dirbo sutartinai kaip solidarios Lietuvos komandos nariai. Kiekvieno iš jų, kurių pavardės minimos šiame straipsnyje, ir tų, kurie lieka nepaminėti, indėlį į derybų rezultatą autorius vertina kaip vienodai svarbų.

Lietuvos ir Rusijos santykių praeities veiksniai

Analizuojant Lietuvos ir Rusijos derybų 1990–1991 m. procesą dėl tarpvalstybinių santykių sureguliuavimo, būtina įvertinti jį lėmusius pagrindinius veiksnius (faktorius). Nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvos ir Rusijos santykių sureguliuvimą veikė istoriniai 1918–1940 m. faktoriai. Vertinant Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos santykius, tiek juos sureguliuojant sutartimis, tiek po sureguliuavimo dešimtmečiais juos palaikant, Lietuvos atstovams reikia atsakymo į klausimą „kiek praeities yra dabartyje?“¹¹ Kitaip tariant, reikia įvertinti, koks yra Rusijos valstybės santykis su savo praeities veiksmis ir jų pasekmėmis.

¹¹ 2011 m. liepos 29 d. vykusioje Sutarties 20-mečiui skirtoje apskritojo stalo konferencijoje tokiu klausimu savo pranešimą pavadino Lietuvos derybų su RTFSR delegacijos narys, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Valdemaras Katkus.

Lietuvos 1990–1991 m. derybose su Rusijos Federacija kaip aktualūs praeities veiksniai figūravo 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos Taikos sutartis¹² (toliau – 1920 m. Taikos sutartis, Taikos sutartis) bei 1940 m. SSRS įvykdyta Lietuvos okupacija ir aneksija. Kitus Lietuvos ir Rusijos Federacijos derybas veikusius faktorius subrandino nagrinėjamu laikotarpiu vykusio imperinės SSRS geopolitinė transformacija.

1917 m. kovo pradžioje carinėje Rusijos imperijoje įvykus vadinamajai Vasario¹³ revoliucijai, Rusijos valstybės valdžia buvo perduota įvairių politinių jėgų koalicinei Laikinajai vyriausybei, Rusija rengėsi tapti demokratine valstybe. Rugsėjo mėnesį Rusijos valstybė buvo paskelbta respublika, lapkričio 12 d. buvo paskirti Steigiamojo susirinkimo rinkimai. Tačiau 1917 m. lapkričio 7 d.¹⁴ bolševikai įvykdė karinį vyriausybės perversmą. 1918 m. sausį susirinkusį Steigiamąjį susirinkimą rinkimus pralaimėję bolševikai paleido (išvaikė) ir Rusijos valstybė tapo galutinai jų užvaldyta Rusijos Tarybų Federacine Socialistine Respublika (RTFSR), arba Tarybų (Sovietų) Rusija.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. aktu atkurtą Lietuvos valstybės nepriklausomybę jos savanorių kariuomenė 1919 m. pabaigoje apgynė nuo sovietinės Rusijos Raudonosios armijos puolimo ir ją išstūmė iš Lietuvos teritorijos. Visų Lietuvos gyventojų išrinktas Steigiamasis Seimas 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija įtvirtino nepriklausomą Lietuvos valstybę kaip demokratinę Lietuvos Respubliką. RTFSR 1919 m. pabaigoje pasiūlius, 2020 m. gegužę Lietuvos Respublika su ja vedė derybas dėl taikos sutarties sudarymo.

1920 m. liepos 12 d. su Lietuvos Respublika pasirašyta Taikos sutartimi RTFSR *be atodairų pripažino Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir gera valia visiems laikams atsisakė visų Rusijos suvereniteto teisių lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu*. 1922 m. pabaigoje Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika tapo SSRS pagrindine sudėtine dalimi. Jos 1920 m. sudarytą Taikos sutartį su Lietuvos Respublika SSRS patvirtino¹⁵ ir nuolat pripažino kaip Lietuvos Respublikos ir SSRS valstybinių santykių pagrindą.

Pagal 1939 m. rugpjūčio 23 d. su nacistine Vokietija sudarytos sutarties slaptuosius Molotovo–Ribentropo protokolus Sovietų Sąjunga 1939 m. spalio 10 d. ultimatyviai primetė Lietuvai vadinamąją savitarpio pagalbos sutartį, į Lietuvą

¹² Prieiga per internetą: https://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=112582&p_query=&p_tr2=2.

¹³ Pagal Rusijos imperijoje galiojusį Julijaus kalendorių.

¹⁴ Pagal Julijaus kalendorių spalio 25–26 d.

¹⁵ Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjungos 1926 m. rugsėjo 28 d. Nepuolimo ir neutralumo sutarties 1 straipsnis: „Taikos sutartis tarp Lietuvos ir Rusijos, sudaryta Maskvoje 1920 metų liepos mėn. 12 d., kurios visi nuostatai palaiko savo galią ir neliečiamybę, lieka Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjungos santykių pagrindu“. Prieiga per internetą: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/istorija/IH00/1926_09_28_Nepuolimo_ir_neutralumo_sutartis_su_SSRS.IH2401.pdf.

įvedė ir dislokavo savo okupacines ginkluotąsias pajėgas. Sulaužiusi 1920 m. Taikos sutartį ir kitas galiojančias su Lietuva sutartis, tarp jų – 1926 m. rugsėjo 28 d. Nepuolimo ir neutralumo sutartį, Sovietų Sąjunga 1940 m. birželio 15 d. Lietuvą galutinai okupavo ir rugpjūčio 3 d. aneksavo.

SSRS iki 1990 m. tęsiant Lietuvos okupaciją ir aneksiją, valstybės teisinį subjektiškumą ir tęstinumą užtikrino Lietuvos aneksijos tarptautinis nepripažinimas¹⁶ ir užsienio valstybėse veikusios Lietuvos diplomatinės atstovybės. Lietuvoje jį išlaikė ginkluotą kovą už nepriklausomybę 10 metų kovojusi tauta, vadovaujama jos teisėtos atstovybės – Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (LLKS), ir nuo 1953 m. neginkluotą tautos pasipriešinimą tęsę rezistentai.

1989 m. kovą į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą (toliau – ir Suvažiavimas) su Sąjūdžio nepriklausomybės programa išrinkti Lietuvos atstovai, su Estijos ir Latvijos atstovais Suvažiavime veikdami kaip viena okupuotų Baltijos tautų delegacija, bendromis pastangomis privertė sudaryti specialią Suvažiavimo komisiją ir dalyvavo joje rengiant išvadas¹⁷ dėl 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos–Sovietų Sąjungos sandėrio su Molotovo ir Ribentropo pasirašytais slaptaisiais protokolais politinio ir teisinio įvertinimo. 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimu¹⁸ Suvažiavimas 1939 m. rugpjūčio 23 d. slaptuosius protokolus pripažino buvus „teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“ ir juos pasmerkė. Taip SSRS oficialiai pripažino ir 1940 m. įvykdytą Baltijos valstybių okupaciją ir aneksiją. Tačiau SSRS nepripažino iš to šturkštaus tarptautinės teisės pažeidimo kilusios pareigos – pašalinti Lietuvos okupacijos ir aneksijos pasekmes.

1989 m. gruodžio 2–3 d. įvykusiame JAV prezidento George'o Busho susitikime su SSRS prezidentu M. Gorbačiovu Amerikos prezidentas jam priminė, kad JAV niekada nepripažino SSRS įvykdytos Baltijos šalių aneksijos. *M. Gorbačiovas JAV prezidentą patikino, kad SSRS prieš Lietuvą karinės jėgos nenaudos ir svarstys „bet kokią asociacijos [su Lietuva ir kitomis Baltijos valstybėmis] formą, kuri atitiktų abipusius interesus“*¹⁹.

¹⁶ Aneksijos nepripažinimo esmę ir jo teisinės pasekmes 2011 m. vasario 16 d. pranešime „Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas ir jo teisinės pasekmės“ yra išsamiai įvertinęs D. Žalimas. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2011-02-16-dainius-zalimas-lietuvos-ir-kitu-baltijos-valstybiu-aneksijos-nepripažinimas-ir-jo-teisines-pasekmes/>.

¹⁷ Komisijoje dirbo 26 deputatai: Lietuvos atstovai – K. Motieka, V. Landsbergis, J. Marcinkevičius ir Z. Šličytė; Latvijos atstovai – M. Vulfsons, N. Nejlands, I. J. Kesbers; Estijos atstovai – E. Savisaar, E. Lippmaa, M. Lauristin. Anot Zitos Šličytės, išskirtinį indėlį pagrindžiant Komisijos išvadas įnešė Estijos atstovai ir Rusijos Federacijos deputatas Jurijus Afanasjevas, kuris tuo metu buvo Maskvos valstybinio istorijos ir archyvistikos instituto rektoriumi. Z. Šličytė jį vadina Rusijos istorikų sąžine.

¹⁸ 1989 m. gruodžio 24 d. priimtas SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 m. nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“. Prieiga per internetą: <http://doc20vek.ru/node/3261>.

¹⁹ BESCHLOSS, M. R., TALBOTT, S. *At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War*. Boston / London / Toronto, 1993, p. 164.

RTFSR liaudies deputatų suvažiavimas priima Deklaraciją dėl RTFSR valstybinio suvereniteto

Pagal 1989 m. spalio 29 d. priimtas RTFSR Konstitucijos pataisas Rusijos Federacijos aukščiausiasis valstybinės valdžios organas buvo RTFSR liaudies deputatų suvažiavimas. Jo išimtinė kompetencijai priklausė RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko išrinkimas ir Aukščiausiosios Tarybos sudėties suformavimas. 1990 m. kovo 4 d. vykusiuose RTFSR liaudies deputatų rinkimuose, skirtingai negu SSRS liaudies deputatų rinkimuose²⁰, visi RTFSR liaudies deputatai buvo renkami lygiuose tiesioginiuose rinkimuose, santykinai laisvuose nuo tiesioginio komunistų partijos valdžios diktato.

Pirmajame (ir vieninteliame istorijoje) RTFSR liaudies deputatų suvažiavime 1990 m. gegužės 29 d. surengtuose RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko rinkimuose „Demokratinės Rusijos“ deputatų bloko kandidatu buvo iškeltas B. Jelcinas. Iki rinkimų B. Jelcinas priklausė SSRS aukščiausios valdžios nomenklatūrai, tačiau SSRS liaudies deputatų suvažiavime jis veikė kaip M. Gorbačiovo vadovaujamai SSKP politikai oponavusios demokratinės krypties deputatų grupės politinis lyderis kartu su moraliniu lyderiu A. Sacharovu.

B. Jelcino konkurentas rinkimuose buvo SSKP (Kremliaus) kandidatas – tuometis RTFSR ministrų tarybos pirmininkas. M. Gorbačiovas Suvažiavime dėjo pastangas, kad B. Jelcinas rinkimų nelaimėtų. Absoliuti dauguma Suvažiavimo deputatų buvo SSKP nariai, tačiau didelė dalis jų kritikavo SSKP valdžios dominavimą ir balsavo už B. Jelciną²¹. Tik trečiuoju balsavimu, 535 balsais (esant 531 balsų kvorumui)²² Suvažiavimas išrinko B. Jelciną RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininku – aukščiausiuoju Rusijos Federacijos pareigūnu, faktiniu jos vadovu.

RTFSR liaudies deputatų suvažiavimas, RTFSR gyventojų (laikomų Rusijos piliečiais) išrinktų deputatų steigiamasis susirinkimas, 1990 m. birželio 12 d. priėmė Deklaraciją dėl RTFSR valstybinio suvereniteto (toliau – 1990 m. birželio 12 d. Deklaracija, Deklaracija). Galima daryti prielaidą, kad B. Jelcino išrinkimas RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininku nulėmė RTFSR suvereniteto deklaracijos priėmimą.

Tą pačią 1990 m. birželio 12 d. vykusiame SSKP suvažiavime B. Jelcinas padarė pareiškimą apie Rusijos Federacijos daugiapartinę sistemą ir apie savo išstoją iš SSKP²³. Išrinktas RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininku

²⁰ 1/3 SSRS liaudies deputatų nebuvo renkami tiesioginiuose rinkimuose, bet buvo deleguojami komunistų partijos ir visuomeninių organizacijų, kurios galimai buvo paveikios komunistų partijos įtakai.

²¹ Prieiga per internetą: https://w.histrf.ru/articles/article/show/piervyi_siezd_narodnykh_dieputatov_rsfsr.

²² Prieiga per internetą: https://www.gazeta.ru/science/2020/05/29_a_13100011.shtml.

²³ Prieiga per internetą: <https://yeltsin.ru/archive/paperwork/8547/>.

B. Jelcinas vadovavo Rusijos Federacijos valstybinei valdžiai, nepriklausomai nuo M. Gorbačiovo vadovaujamos SSKP valdžios.

RTFSR liaudies deputatų suvažiavimas 1990 m. birželio 12 d. Deklaracijoje, liudydamas pagarbą visų į SSRS sudėtų įeinančių tautų suverenioms teisėms, išskilmingai paskelbė *RTFSR valstybinį suverenitetą visoje jos teritorijoje ir pasiryžimą sukurti demokratinę teisinę valstybę atnaujintos SSR Sąjungos sudėtyje*. Teisiškai prieštaringa analogiška nuostata buvo vartojama ir Lietuvos Sąjūdžio kelyje į nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą. Rusijos Federacijos deklaruotas tikslas teisiškai galėjo reikšti ir autonominių RTFSR valstybinių statusą „atnaujinamoje Sąjungoje“ ir alternatyvią komunistinei SSRS nepriklausomos Rusijos valstybės kuriamą konfederaciją.

Deklaracijos 5 straipsnis nustatė „RTFSR valdžios pilnatvę valstybinio ir visuomeninio gyvenimo klausimais, išskyrus tuos, kuriuos ji savanoriškai perduos SSR Sąjungai valdyti“. RTFSR valdžios pilnatvė apėmė visą Rusijos valstybės vidaus valstybinę valdžią, visas jo šakas:

– „RTFSR Konstitucijos ir įstatymų viršenybę visoje RTFSR teritorijoje; *SSRS Sąjungos aktų, prieštaraujančių RSFSR suverenioms teisėms, veikimas jos teritorijoje bus pristabdomas, o nesutarimai tarp Respublikos ir Sąjungos bus sprendžiami Sąjunginės sutarties nustatyta tvarka*“;

– „išimtinę tautos teisę valdyti, naudotis ir disponuoti nacionaliniu Rusijos turtu“;

– „visateisio RTFSR atstovavimo teisę kitose sąjunginėse respublikose ir užsienio šalyse“;

Palyginę Deklaracijoje įtvirtintas RTFSR valstybinio suvereniteto atnaujintos SSR Sąjungos sudėtyje nuostatas su tomis, kurias Sąjūdžio teikimu 1989 m. gegužės 18 d. LTSR suvereniteto deklaracija ir LTSR konstitucijos straipsnių pakeitimais „LTSR suverenitetą SSRS sudėtyje“ formaliai įtvirtino LTSR Aukščiausioji Taryba, matome, kad jos savo koncepcija buvo panašios.

Deklaracijos 6 straipsnio formuluotę „RTFSR jungiasi su kitomis respublikomis į Sąjungą Sutarties pagrindų“ galima suprasti, kad Deklaracijoje RTFSR numatė naujos Sąjungos kūrimo planą. Apie vienijimąsi Deklaracijoje kalbama kaip apie būsimą bendrą steigiamąjį veiksmą, įgyvendinamą Sąjungos sutarties pagrindu. Tai rodė ir Deklaracijos formuluotė apie RTFSR „savanorišką dalies savo suverenios valdžios įgaliojimų perdavimą Sąjungai vykdyti“, kuri atitiko naujos Sąjungos valstybės steigėjos statusą. Deklaracijos nuostata, kad „SSRS Sąjungos aktų, prieštaraujančių RSFSR suverenioms teisėms, veikimas jos teritorijoje bus pristabdomas, o nesutarimai tarp Respublikos ir Sąjungos sprendžiami Sąjunginės sutarties nustatyta tvarka“, taip pat atrodo kaip būsimai sutarčiai skirta sąlyga.

RTFSR deklaruota suverenios valstybinės valdžios pilnatvė ir RTFSR teisė savanoriškai spręsti, kokiose valstybės valdžios srityse savo suverenių įgaliojimus

perduoti suverenijų respublikų sutartimi galimai naujai sąjungai, neatitiko M. Gorbačiovo plano *atnaujinti esamą SSR Sąjungą* pertvarkant į (kon)federaciją esamam „SSRS Centriui“ išsaugant valstybinės valdžios svertus, įskaitant įstatymų leidybos pagrindus.

Galima konstatuoti, kad 1990 m. birželio 12 d. Deklaracija reiškė Sovietų Sąjungos geopolitinį lūžį, išjudinusį komunistinės imperijos kertinę atramą. 1990 m. birželio 12 d. Deklaracijos nuostatos apie RTFSR valstybinės valdžios pilnatvę, jos Konstitucijos ir įstatymų viršenybę reiškė, kad valstybinės valdžios pilnatvės Rusijos Federacijos teritorijoje netenka M. Gorbačiovo vadovaujama SSRS. Deklaracija buvo veiksnys, griauantis M. Gorbačiovo planą išsaugoti „atnaujinamą“ Sovietų Sąjungą nuo gresiančio suirimo. Pažymėtina, kad, praėjus metams po RTFSR Deklaracijos, sakydamas sveikinimo kalbą B. Jelcino inauguracijos į Rusijos Federacijos prezidento pareigas ceremonijoje, M. Gorbačiovas net du kartus smerktinai minėjo „įstatymų karą“²⁴, pavadindamas jį „pavojingiausiu reiškiniu“.

1990 m. birželio 12 d. Deklaracija atvėrė Lietuvos Respublikai galimybę ir buvo pakankamas pagrindas vesti derybas su Rusijos Federacija kaip su jos nepriklausomybę gerbiančia Rusijos valstybe.

Pradinės iniciatyvos dėl Lietuvos ir Rusijos dvišalių derybų

Nuo 1989 m. V. Landsbergis ir B. Jelcinas dalyvaudavo Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimo posėdžiuose. Kaip savo šalių deputatų grupių lyderiai jie buvo įsidėmėję vienas kito veiklą, tačiau tiesioginių asmeninio bendradarbiavimo ryšių užmezgę nebuvo. Būdamas vienas iš „Demokratinės Rusijos“ deputatų tarpregioninės grupės lyderių, B. Jelcinas gerai žinojo tiesą apie SSRS 1940 m. įvykdytą Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių okupaciją ir aneksiją, suprato ir pritarė teisėtiems jų nepriklausomybės atkūrimo siekiams.

Pirmasis V. Landsbergio ir B. Jelcino tiesioginis susitikimas Maskvoje įvyko 1990 m. gegužės 30 d. Pirmesniame šio straipsnio skyriuje jau rašyta apie tai, kaip šio susitikimo išvakarėse – gegužės 29 d. *B. Jelcinas buvo išrinktas Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku*. Minėtas susitikimas įvyko tada, kai M. Gorbačiovo vadovaujama Sovietų Sąjunga jau šeštą savaitę vykdė baudžiamąją ekonominę blokadą prieš valstybės nepriklausomybę *de jure* atkūrusią Lietuvą. Tuo pat metu B. Jelcino vadovaujamas „Demokratinės Rusijos“ deputatų blokas jau buvo parengęs RTFSR liaudies deputatų suvažiavimo Deklaracijos dėl RTFSR valstybinio suvereniteto projektą, pagal kurį turėjo būti nustatyta B. Jelcino vadovaujamos Rusijos Federacijos valstybinės valdžios nepriklausomybė nuo M. Gorbačiovo vadovaujamos SSKP centrinės valdžios Sovietų

²⁴ „Įstatymų karu“ politinėje leksikoje vadintas SSRS respublikų įstatymų viršenybės įtvirtinimas SSR Sąjungos įstatymų atžvilgiu.

Sąjungoje. Taigi Lietuvos ir Rusijos lyderiams buvo aktualu nustatyti abiejų šalių *tiesioginius nepriklausomus politinius ir ekonominius santykius*.

1990 m. gegužės 30 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis per Maskvą vyko pirmojo užsienio vizito į susitikimą Prahoje su Čekoslovakijos prezidentu Vaclavu Havelu. Tos kelionės metu Maskvoje ir įvyko padėjų skubos tvarka suderintas ir iš anksto neskelbtas pirmasis neoficialus V. Landsbergio ir B. Jelcino susitikimas²⁵ *tête-à-tête*, trukęs apie dvi valandas. Nuo šio susitikimo metu užmegztų asmeninių santykių klostėsi geras jų tarpusavio supratimas politikoje, tapdamas palankiu būsimų tarpvalstybinių derybų veiksmu.

V. Landsbergis apie šį susitikimą 1997 m. išleistoje savo knygoje yra rašęs, kad tada jie su B. Jelcinu sutarė dėl derybų: „Jau gegužės mėnesį, vykdamas į Prahą prezidento Havelo kvietimu, Maskvoje išsamiai kalbėjausi su Borisu Jelcinu. Tai buvo organizuota per privačius kontaktus, susitikome nedarbo dieną kažkurioje vidurinėje mokykloje, berods, net klasėje²⁶, labai konspiratyviai. *Sutartoms tada deryboms su Rusija pradėti* jau liepos 19 d. sudarėme delegaciją, vadovaujamą mano pavaduotojo Česlovo Stankevičiaus. Liepos 27 d. Jūrmaloje prie Rygos susitikome keturiose – trijų Baltijos šalių ir Rusijos vadovai – jau visai oficialiai sutarėme pradėti rengti „dvišales valstybines sutartis“ be jokių išankstinių sąlygų. Toks turėjo būti atsakomasis spustelėjimas ir Gorbačioviui.“²⁷

RTFSR 1990 m. birželio 12 d. priėmus Deklaraciją dėl valstybinio suvereniteto, liepos 8 d. Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas B. Jelcinas ir naujasis Ministrų Tarybos Pirmininkas I. Silajevs oficialiu raštu kreipėsi į Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką V. Landsbergį ir Ministrę Pirmininkę Kazimirą Danutę Prunskienę su pasiūlymu neatidėliotinai pradėti rengti „*sutarties tarp mūsų respublikų*“ projektą, paskirti įgaliotus atstovus ir sudaryti sutartį, „*apimančią visas abipusiškai naudingo bendradarbiavimo sferas* 1991 metais ir ateityje (rus. *на перспективу*)“²⁸.

²⁵ Rašant šį straipsnį Vladimiras Jarmolenko interviu autoriui pasakojo, kaip buvo inicijuotas V. Landsbergio susitikimas su Čekoslovakijos prezidentu V. Havelu ir pakeliui – su Rusijos Federacijos vadovu B. Jelcinu. Gegužės mėnesį Vilniuje lankėsi „Chartijos 77“ signatarų delegacija. Prieš jai išvykstant iš Vilniaus V. Jarmolenko kalbėjosi su glaudžius ryšius su V. Havelu nuo „Chartijos 77“ laikų turinčiu jos signataru Petru Pospichalu ir jo paprašė tarpininkauti dėl galimo V. Landsbergio susitikimo su Čekoslovakijos prezidentu. Netrukus V. Landsbergis gavo V. Havelo oficialų kvietimą, abiejų šalių vadovų sekretoriai suderino vizito Prahoje programą. Gegužės 30 d. kelionėje į Prahą V. Landsbergį lydėję delegacijos nariai Šarūnas Adomavičius, Ramūnas Bogdanas ir Artūras Skučas bei tuometis Lietuvos atstovas Maskvoje Egidijus Bičkauskas padėjo V. Jarmolenko nustatyti, kad V. Landsbergio ir B. Jelcino gegužės 30 d. susitikimas įvyko ankstyvą rytą Maskvos Spalio raj. vykdomajame komitete, Šabalovka g. Nr. 6, B. Jelciną rėmusių demokratinių jėgų atstovo I. Zaslavskio kabinete.

²⁶ Apie nustatytą tikrą šio susitikimo vietą žr. 25 išnašą.

²⁷ LANDSBERGIS, V. *Lūžis prie Baltijos*. Vilnius: Vaga, 1997, p. 210. Dėl patikslintos susitikimo vietos žr. 25 išnašą.

²⁸ Laiško kopija saugoma autoriaus archyve. Analogiškus RTFSR vadovų pasiūlymus gavo Estija ir Latvija.

Liepos 8 d. RTFSR pasiūlymas labiau atspindėjo suinteresuotumą įgyvendinti ekonominių savarankiškumą sudarant tiesioginio ūkinio bendradarbiavimo sutartis su Baltijos valstybių (ir SSRS respublikų) vyriausybėmis apeinant SSRS „Centro“ vyriausybę. Jis atitiko ir Lietuvos interesą išsaugoti ekonomikos gyvybingumą SSRS ekonominės blokados sąlygomis. Lietuvos Vyriausybė greitai pasirengė sudaryti tarpvyriausybinių susitarimą dėl trumpojo periodo ekonominių santykių su RTFSR sureguliuavimo. Abiejų šalių vyriausybių vadovai I. Silajevas ir K. D. Prunskienė 1990 m. rugpjūčio 15 d. susitikimo Maskvoje metu pasirašė susitarimą dėl prekybinių ir ekonominių ryšių 1991 metais²⁹.

V. Landsbergio ir B. Jelcino gegužės 30 d. preliminarieji sutartos derybos dėl Lietuvos ir Rusijos Federacijos politinių-teisinių santykių nustatymo turėjo būti tiesioginė jų vadovaujamų Aukščiausiųjų Tarybų atsakomybė. Derėtis ir sutartimi nustatyti abiem pusėms priimtinas sutarties principus ir normas turėjo vadovų sudarytos ir kuruojamos valstybinės derybų komisijos ar delegacijos. V. Landsbergis numatė teikti Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai priimti nutarimą dėl Lietuvos komisijos deryboms su RTFSR patvirtinimo.

Lietuvos ir Rusijos atsigręžimas į 1920 m. Taikos sutartį

Jau šio straipsnio įvade minėta, kad 1920 m. liepos 12 d. su RTFSR sudaryta Taikos sutartis ir 1922 m. RTFSR pagrindu sukurtos valstybės tęsėjos – Sovietų Sąjungos (SSRS) – buvo patvirtinta tarpvalstybinių santykių su Lietuva pagrindu³⁰. Minint jos sudarymo 70 metų sukaktį, Lietuvos Respublikai ir Rusijos Federacijai buvo verta bendrai atsigręžti į tą sutartį, kurią SSRS sulaužė prieš 50 metų.

Į 1990 m. liepos 12 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos iškilmingą posėdį, skirtą 1920 m. Taikos sutarties septyniasdešimtmečiui, buvo pakviesta ir dalyvavo gausi RTFSR Aukščiausiosios Tarybos delegacija, vadovaujama jos pirmininko B. Jelcino pavaduotojo – RTFSR Tautybių Tarybos³¹ pirmininko Ramazano Abdulatipovo. Tarp delegacijos narių buvo RTFSR Aukščiausiosios Tarybos prezidento narys Nikolajus Travkinas³² ir 13 įvairaus atstovavimo lygio Rusijos Federacijos deputatų, taip pat grupė kultūros veikėjų.

Posėdyje pranešimus skaitė Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Bronislavas Juozas Kuzmickas ir Užsienio reikalų komisijos

²⁹ 1990 m. rugpjūčio 15 d. pasirašytas tarpvyriausybinių derybų susitikimo komunikatas.

³⁰ Lietuvos Respublikos ir SSRS 1926 m. rugsėjo 28 d. Nepuolimo ir neutralumo sutarties 1 straipsnis: „Taikos sutartis tarp Lietuvos ir Rusijos, sudaryta Maskvoje 1920 metų liepos mėn. 12 d., kurios visi nuostatai palaiko savo galią ir neliečiamybę, lieka Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjungos santykių pagrindu.“

³¹ RTFSR Aukščiausioji Taryba tuomet susidėjo iš Respublikos Tarybos ir Tautybių Tarybos, atstovaujančios Rusijos nacionaliniams teritoriniams dariniams (1993 m. panaikinta).

³² RTFSR Demokratų partijos įkūrėjas.

pirmininkas Emanuelis Zingeris, primindami 1920 m. Taikos sutarties su RTFSR sudarymo istorines aplinkybes.

B. J. Kuzmickas teigė: „Šio amžiaus pradžioje Lietuvos nepriklausomybei įtvirtinti esmingai svarbus buvo jos teisinis pripažinimas, padarytas paveldėtojų tos valstybės, į kurios sudėtį prievarta įjungta Lietuva išbuvo per 120 metų. Ta valstybė – Rusijos imperija, kurios politinės nuostatos neteikė pavergtosioms tautoms jokių išsilaisvinimo vilčių. Tačiau imperija žlugo 1917 metų revoliucijos liepsnose, kuriose kilo nauja valstybė – Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika, trumpiau Tarybų Rusija, nuo 1922 metų besivadinti Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga. <...> Kada Lietuvoje patyrė nesėkmę bandymas Raudonosios Armijos daliniais įtvirtinti tarybų valdžią, Tarybų Rusija sėdo su Lietuvos Respublika prie derybų stalo. <...> Lietuva ir Tarybų Rusija tuomet pradėjo ir baigė derybas ne kaip buvęs pavaldinys ir valdovas, silpnasis ir stiprusis, bet kaip lygiateisiai subjektai, tvirtai pasiryžę, kaip pažymima sutarties tekste, teise ir teisingumu pagrįsti ateities tarpusavio santykius. <...> Lietuvos atrama siekiant nepriklausomybės atstatymo įteisinimo yra ir 1920 metų liepos 12 dienos Taikos su Tarybų Rusija sutartis. Tai, jog ši sutartis buvo grubiausiai sulaužyta, nepanaikino jos teisinės galios, nes Lietuva šios sutarties niekada neatsisakė, priešingai – ja visada, kaip, beje, ir Tarybų Sąjunga iki 1939 metų, rėmėsi vykdydama savo užsienio politiką. Šiandieninio siekimo remtis minėtos sutarties principais nereikėtų suprasti kaip noro jų laikytis, neatsižvelgiant į tai, kas pasikeitė per pastaruosius 70 metų, kas vyksta pastaruoju metu.“³³

E. Zingeris sakė: „Sutarties ištakų reikėtų ieškoti sudėtingos 1919 metų antros pusės tarptautinėje situacijoje. <...> Tarybų Rusija, norėdama sustiprinti savo padėtį, diferencijavo savuosius strateginius tikslus, vienas politines karines jėgas, pavojingiausias tuo metu, įveikė ginklu, kitas stengėsi neutralizuoti politinėmis ir diplomatinėmis priemonėmis. 1919 metų rugpjūčio 31 dieną Rusija pasiūlė taikos derybas Estijos vyriausybei, o rugsėjo 11 – Lietuvos, Latvijos ir Suomijos vyriausybėms. <...> Lietuvos valstybingumo perspektyvos vertė atsižvelgti į šį Rusijos kvietimą derėtis. Iš visų 1919–1920 metais Rusijoje veikusių politinių jėgų tik bolševikai pademonstravo sutikimą pripažinti Lietuvos vyriausybę. <...> Ta 1920 m. liepos 12 dienos sutartis su Tarybų Rusija visuomenės sąmonėje yra įsitvirtinusi kaip svarbi mūsų valstybingumo gairė. Jau jos pirmojo straipsnio turinys liudija, kad sutartis išliks tautos atmintyje.“

R. Abdulatipovas kalbėjo: „Mes tikriausia neturime užmiršti, ir apie tai šiandien buvo pasakyta pranešimuose, kad prie viso kritiško santykio su mūsų praeitimi tokia sutartis dvidešimtaisiais metais buvo įmanoma dėka Spalio revoliucijos. <...> Kartu su tuo tiesa yra ir kita, kad tos suvereniteto, savarankiškumo ir

³³ Cituojamos ištraukos – iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 12 d. iškilmingo posėdžio (104) stenogramos (prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/TAIS.251563/>).

atgimimo prošvaitės buvo nuverstos ir tame nei rusų tautos, nei rusų, nei pačios Rusijos kaltė. Turiu pasakyti, kad Rusija per tuos metus faktiškai nepažeidė nei vieno Sutarties straipsnio, nei į vieną jos nuostatą nežvelgė su pašaipą. <...> Pati Rusija nebuvo suvereni respublika, ji dideliu mastu ištirpo sąjunginiuose organuose ir toje diktatoriškos viršūnės politikoje, kuri lozungais skelbė revoliucines idėjas, o faktiškai grįžo prie imperinio mąstymo, imperinės politikos. <...> *Rusija ir rusai šiandien suvokia save savarankišku istoriniu subjektu daugiausia dėka Aukščiausiosios Tarybos pirmininko [B. Jelcino] pozicijos.* <...> *Todėl, kad Rusijos Federacija nepriklausoma nuo derybinio proceso su Sovietų Sąjunga, ji pati savarankiškai derėsis dėl sutarčių su Lietuvos Respublika sudarymo.*“

Primindamas B. Jelcino ir I. Silajevo liepos 8 d. rašytinį kreipimąsi dėl neati-dėliotino sutarties sudarymo, R. Abdulatipovas pabrėžė, kad „*Rusijos Federacija grįs savo santykius [su Lietuva] savarankiškumo, lygiateisiškumo, geros kaimynystės ir abipusio naudingumo principais, jokia būdu nesikišdama į viena kitos reikalus. Pradėdama sutarties sudarymo procesą Rusija faktiškai nekels jokių išankstinių sąlygų Lietuvos Respublikai, kitoms respublikoms taip pat. Negali būti laisva tauta, engianti kitas tautas.* <...> *Ekonominis, kultūrinis ir politinis mūsų tautų ir respublikų savarankiškumas – tai laiko priesakas, tai objektyvus procesas, kurio niekas nepajėgus sutrukdyti.*“ R. Abdulatipovas atskirai paminėjo, kad būsimose sutartyse reikės skirti reikiamą dėmesį „mūsų tėvynainių“, kurie gyvena Lietuvoje ir Rusijoje, likimo klausimams.

Lietuvos ruošimasis konsultacijoms su Rusijos Federacija

1990 m. liepos 13 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje V. Landsbergis perskaitė pranešimą apie po vakarykščio 1920 m. Taikos sutarties iškilmingo minėjimo savo parengtą RTFSR ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiųjų Tarybų atstovų susitikimo išvadų neoficialų (nepasirašytą) tekstą (rusų kalba), kurio kopijos buvo išdalytos deputatams.

V. Landsbergis teigė: „Jis atsirado po pokalbio su Borisu Jelcinu Maskvoje, kur buvo iš principo sutarta, kaip eisime į tas derybas ir naujus santykius. Po to, kai mes sužinojome, kad estų profesorius Lipma jau yra konkrečiai padirbėjęs su Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos žmonėmis ir turi tam tikrus Estijos–Rusijos galimas sutarties apmatas, mes juos gavome. Ir tada padirbėję mano patarėjai ir padėjėjai paruošė tokius du dokumentus, skirtingus, kurie vėl patiko estams, kaip geresni už tą jų vieną projektą.“

V. Landsbergis deputatams sakė, kad apie tai informavo Latvijos Aukščiausiają Tarybą, kuri vakar priėmė nutarimą sudaryti delegaciją deryboms su Rusijos Federacine Respublika. Jis taip pat informavo deputatus, kad parengtus projektus aptarė su atvykusiais R. Abdulatipovu ir N. Travkinu, kurie turėjo parengę tam tikrą jų pasirašytą projektą. „Po to iš tų pastabų aš jį dar sykį perdirbau,

pritaikiau ir dabar tai, ką jūs turite, tai galbūt Abdulatipovo–Travkino ir Landsbergio <...> projektas, bet jis nėra kieno nors pasirašytas“, – teigė V. Landsbergis.

V. Landsbergis kalbėjo: „Jūs taip pat turite nutarimą, kaip galėtų atrodyti mūsų parlamentinė-vyriausybė komisija, projektą. Čia parašyta konsultacijoms, gal tai ir yra konsultacijoms, gal po to sudarysim dar kokią kitą komisiją arba jai suteiksim didesnius įgaliojimus negu tik konsultacijoms. *Dabar kalbama apie patį pirmąjį tų derybų etapą po jau vykusių konsultacijų*, apie kurias aš papasakočiau, suteikiant joms tokį oficialų rangą. Ir kad mes galėtume kitą savaitę, aš manau, kad tai realu, ir kaip tik su Travkinu ir Abdulatipovu taip kalbėjom, kad kitą savaitę galima būtų jau pasiūsti grupelę mūsų žmonių, kokius tris ar keturis į Maskvą, arba ir iš jų pasikviesti. <...> Ir aptarti būtent tą pirmąjį dokumentą, kurio projektą jūs turite. *Tai būtų atstovų susitikimo išvada, tokia dar ne sutartis, bet principų nusakymas.*“³⁴

Prie V. Landsbergio liepos 13 d. pateiktų projektų svarstymo Aukščiausioji Taryba grįžo liepos 19 d. vakariniame (111) posėdyje. Pristatydamas svarstyti pirmąjį projektą V. Landsbergis jį apibūdino kaip „po svarstymo su Abdulatipovu ir Travkinu dviejų pusių pastangų dokumentą“, kurį vėl reikėtų pateikti kitai pusei, ir tada galimai pasirašyti oficialiame dviejų šalių atstovų susitikime. „Tai yra įžanginio pobūdžio dokumentas, kuris nubrėžia, į ką turėtų būti orientuojama pagrindinė politinė sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos, taip pat kokios gali būti ir turėtų būti rengiamos kitos sutartys“³⁵ – sakė V. Landsbergis.

Deputatams svarstyti pateikto projekto tekstas buvo toks:

„Atstovų išvados dėl Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos savitarpio santykių ir bendradarbiavimo sutarties sudarymo pradinio principų.

Remdamiesi Rusijos ir Lietuvos istorinėmis tradicijomis bei abiejų šalių noru ugdyti geros kaimynystės santykius, kuriems naujausiais laikais pamatą padėjo 1920 metų liepos 12 d. Taikos sutartis,

siekdami demokratinį procesą išplėtoti į šalių ir tautų lygiateisių ir teisingų santykių sistemą,

RTFSR ir Lietuvos Respublikos *atstovai siūlo* šiuos pradinio savitarpio santykių ir bendradarbiavimo sutarties parengimo principus:

1. Šalys, pripažindamos visišką Šalių suverenumą, yra pasirengusios nedelsdamos pradėti derybas be jokių išankstinių politinių sąlygų.

³⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 13 d. popietinio (107) posėdžio stenograma (prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251572>).

³⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 19 d. popietinio (111) posėdžio stenograma (prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251583>).

2. Šalys savitarpio santykius ketina reguliuoti, *sudarydamos lygiateises sutartis, tarp jų bendrąją politinę ir atskiras ekonomikos ir prekybos, finansų ir kredito, mokslo ir technikos, kultūros, ekologijos, gynybos ir nusiginklavimo interesų* bei kitų sričių sutartis.

3. Šalys stengsis išlaikyti ir plėtoti tuos ūkinius ir kultūrinius ryšius, kurie pasirodė naudingi, ir kurs naujus ryšius, nesikišdamos į viena antros vidaus reikalus, visiems laikams atsisakydamos bet kokių politinio ir ekonominio spaudimo formų.

4. Šalys numato besąlygiškai gerbti piliečių politines, socialines-ekonominės ir nacionalines-kultūrines teises ir jas ginti, jautriai atsižvelgti į laisvai pareikštą žmonių norą keisti pilietybę ir gyvenamąją vietą. Nė viena Šalis negali likti abejinga savo tėvynainių likimui.

5. Siekdamas palaikyti tiesioginius ir nuolatinus ryšius, Šalys pareiškia, jog jos pasirengusios pasikeisti atstovybėmis. Iš pradžių šios atstovybės galėtų veikti prie šalių vyriausybių. Turi būti skatinami tiesioginiai įmonių ir regionų ekonominiai ryšiai, padedantys formuoti kokybiškai naujus rinkos ir mainų santykius.

6. Šalys pabrėžia, jog būtina patikslinti jų pozicijas dėl TSR Sąjungos ekonominės skolos užsieniui, taip pat ir dėl TSRS sukaupto valstybinio turto savosios dalies.

7. Šalys pabrėžia, jog būtina sudaryti ekspertų grupes Savitarpio santykių ir bendradarbiavimo sutarties projektui bei kitoms sutartims parengti. Ekspertai apsvaistys derybų tikslus, jų vedimo būdus ir sąlygas. Savitarpio santykių ir bendradarbiavimo pradinės sutarties projektas bus pateiktas svarstyti aukščiausiesiems Šalių valstybinės valdžios organams.³⁶

V. Landsbergis teigė: „Visai eigai derybų su Rusijos Federacija, be abejo, reikalinga speciali komisija, didesnė negu tie keli žmonės, kurie vyktų tokių kontaktų arba priimtų svečius tokiems kontaktams. <...> Latvijos 4 žmonių delegacija tokiam pasitarimui ir galimam įžanginio dokumento pasirašymui vyksta į Maskvą ateinantį antradienį. <...> O bendrai komisijai sudaryti, kuri paskirtų ir pasiuntinius šitam dokumentui galutinai suderinti ir pasirašyti, ir kuri užsiimtų ekspertų grupių sudarymu, tai bendrai komisijai taip pat yra pasiūlymas, kurį jūs, turbūt, jau turite Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projekto pavidalu. Čia yra siūloma patvirtinti 14 žmonių komisiją ir jai pavesti konsultavimąsi su Rusijos Federacijos atstovais, pasirengimą deryboms koordinuoti su Estija ir Latvija ir paruošti rekomendacijas dėl ekspertų darbo grupių, kurias tvirtins Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. <...> Patvirtindami komisiją, jūs padėtumėte jai nedelsiant paskirti ir įgalioti asmenis kontaktams su Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos įgaliotiniiais.“

Į deputato P. Varanausko klausimą, ar dėl šalių suvereniteto skirtumo neatsiras tarptautinių teisinių problemų, V. Landsbergis atsakė: „Mes savo suverenitetą

³⁶ *Ibid.*

suprantame kaip visišką ir tai net pasakyta žodžiu – visiškas suverenitetas. Aš manau, kad mes galime ir Rusijai pripažinti visišką suverenitetą. O kaip pati Rusija kol kas tvarkosi, perduodama dalį suvereniteto Kremlui, čia jau jos reikalas.“ Į deputato R. Rudžio klausimą, ar nereikėtų vesti trišalių derybų kartu su Baltarusija, nes egzistuoja sienų ir kitos problemos, V. Landsbergis atsakė: „Aš esu tos nuomonės, kad trišalės derybos būtų pati geriausia priemonė paskandinti šį sumanymą.“

G. Vagnorius siūlė pataisyti 6 projekto punktą, kuriame numatyta tikslinti šalių pozicijas „dėl TSRS sukaupto valstybinio turto savosios dalies“. Jis sakė, kad apie SSRS turtą Lietuvos teritorijoje negalima kalbėti ir siūlė įrašyti nuostatą, kad „Lietuva nepretenduoja į Rusijos turtą, o Rusija nepretenduoja į Lietuvos turtą“. Teisininkas L. N. Rasimavičius klausimus dėl RTFSR tarptautinio subjektiškumo komentavo taip: „Kalbant apie vienos ar kitos valstybės tarptautinį subjektą, tai iš esmės nėra tokios definicijos. Kas yra iš tikro tas tarptautinės teisės subjektas? Jeigu Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika pripažįsta Lietuvą, o Lietuva pripažįsta Rusijos Respubliką, tai jų tarpusavio santykiai ir yra vienos su kita kaip tarptautinės teisės subjektų santykiai.“

Deputatas P. Vaitiekūnas pasisakė dėl Baltijos valstybių derybų formulės „vienas plius vienas“ arba „trys plius vienas“: „Bijoti derybų ar jas apsunkinti papildomomis sąlygomis, derinant su latviais ir estais, kai praktiškai derinti nelabai yra ką, man atrodo, mes prarastume tik tempą, o tuos pačius rezultatus gautume vėliau. Be to, Lietuvos situacija yra skirtinga, kaip jau buvo pažymėta, ir aš, *pasisakydamas už formulę „vienas plius vienas“*, dar norėčiau pažymėti tą momentą, kad šiai sudarytai komisijai keliami ne tikrai tam tikri įsipareigojimai, bet ir įsipareigojimai pasiekti tam tikrų rezultatų.“

Po diskusijų dėl pritarimo Atstovų išvadų projektui Aukščiausioji Taryba (84 balsais „už“, 3 „prieš“ ir 10 „susilaikius“) pritarė iš esmės. Kaip buvo patikslintas ir koks tapo projekto tekstas po pritarimo Aukščiausiojoje Taryboje, ar su Atstovų išvadų projektu sutiko Rusijos Federacijos atstovai, autorius informacijos neturi. Autoriaus nuomone, dėl tokio turinio Atstovų išvadų, kaip politinės deklaracijos, šalių atstovai galutinai nesutarė (žr. toliau cituojamus Virgilijaus Čepaičio užrašus). Tokiu dokumentu Rusijos derybų komisija derybose niekada nesiremdavo. Galimas dalykas, kad dėl panašaus dokumento Rusijos atstovai galėjo lengviau sutarti su Latvijos ir Estijos atstovais, o V. Landsbergio pataisytas Atstovų išvadų projektas jiems netiko.

Pritarus Atstovų išvadų projektui, Aukščiausioji Taryba 1990 m. liepos 19 d. nutarimu³⁷ patvirtino 15 asmenų (tarp jų – 12 Aukščiausiosios Tarybos deputatų) pradinę Lietuvos Respublikos parlamentinę vyriausybinių komisijų konsultacijoms su Rusijos Tarybų Federacine Socialistine Respublika.

³⁷ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 19 d. nutarimas Nr. I-393 „Dėl Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos derybų“.

Patvirtinta tokia komisijos sudėtis: 1. Č. V. Stankevičius (pirmininkas); 2. L. Andrikienė (AT dep. / Užsienio reikalų k-ja); 3. P. Budrys (Dailės muziejaus dir.); 4. V. Čepaitis (AT dep. / Piliečių teisių ir tautybių k-jos); 5. K. Glaveckas (AT dep. / Ekonomikos k-ja); 6. V. Jurna (finansų ministro pav.); 7. J. Karvelis (AT dep. / Valstybės atkūrimo k-ja); 8. V. Katkus (AT dep. / Užsienio reikalų k-ja); 9. A. Merčaitis (ekonomikos ministro pav.); 10. Č. Okinčicas (AT dep. / Užsienio reikalų k-ja); 11. R. Paulauskas (AT dep. / Valstybės atkūrimo k-ja); 12. N. L. Rasišavičius (AT dep. / Teisinės sistemos k-ja); 13. Z. Šličytė (AT dep. / Krašto apsaugos ir vidaus reikalų k-ja); 14. K. Uoka (AT dep. / Valstybės kontrolierius); 15. E. Vilkas (AT dep. / Biudžeto k-ja)³⁸.

Aukščiausioji Taryba pavedė Komisijai: „2. Konsultuotis su Rusijos FSR įgaliotais atstovais, *suderinti derybų principus, objektus ir sąlygas*. 3. Pasirengimo deryboms klausimus koordinuoti su Estijos ir Latvijos komisijomis ar delegacijomis. 4. Pateikti pasiūlymus dėl ekspertų darbo grupių, kurias tvirtina Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas“. Nutarimo 2 punkte nurodyta užduotis buvo analogiška tai, kuri buvo suformuluota deryboms su Sovietų Sąjunga.

V. Čepaitis paskelbtuose savo užrašuose³⁹ yra užfiksavęs, kad pasiruošimo deryboms su Rusijos Federacija klausimas liepos 23 d. buvo aptariamasis Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdyje: „Turim būti lojalūs Rusijai. Ar tuo pat metu dėl to paties su Tarybų Sąjunga ir su Rusija?“ V. Čepaitis rašo, kad tą pačią dieną (liepos 23 d.) įvyko pirmasis pasirengimo deryboms su Rusija komisijos posėdis, cituoja Eduardo Vilko pasisakymą jame. „E. Vilkas. Politinė sutartis, kurios negalima maišyti su ekonomine; Rusijoje dabar niekas neaišku, neaiški jų galimybė disponuoti savo ištekliais. Neaiškus ir mūsų ekonominis balansas su Rusija, net tuo atveju, jei liktume Sąjungoje <...>“. V. Čepaičio užsirašyta reziumė po posėdžio: „Reikia tartis: Dėl problematikos. Dėl komisijų ir ekspertų. Dėl prekybinių atstovybių. Patikrinti įgaliojimus, atsivertus konstitucijas. [Į Maskvą] Važiuotų: Stankevičius, Andrikienė, Vilkas, Čepaitis“.

Apie 1990 m. liepos 25 d. susitikimą Maskvoje, RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pastate, su B. Jelcino pavaduotoju R. Chasbulatovu V. Čepaitis rašo taip: „Rusų viršininkas (Ruslan Imranovič) pabrėžia, kad ryšiai su Rusija veda prie gilesnių ir glaudesnių santykių visoje Tarybų Sąjungoje. Stankevičius atsako, kad Lietuva – nepriklausoma valstybė. Rusų atstovas replikuoja: mes vedame derybas ir su kitomis užsienio šalimis. Stankevičius. Mus domina jūsų santykiai su Tarybų Sąjunga. Rusai sako, kad jie nori pasiimti užsienio ryšius, visą ekonomiką, visą nuosavybę, išskyrus strateginius, gynybos ir magistralinius

³⁸ Prie Aukščiausiosios Tarybos deputatų pavardžių skliausteliuose autorius papildomai nurodo jų atstovaujamas Aukščiausiosios Tarybos parlamentines komisijas. Vyriausybės atstovų parlamentinėje vyriausybėje komisijoje pareigos nurodytos Aukščiausiosios Tarybos nutarime Nr. I-393.

³⁹ *Kultūros barai*. 2016, Nr. 10, p. 83.

objektus. Neturi būti bendrasąjunginės nuosavybės. <...> Vartoja konfederacijos ir Rusijos valstybės sąvokas. <...> Greit turėsime savo užsienio banką, autonominę finansų sistemą. Darysime tai atsargiai, kad neišardytume trapios TSR sistemos. Norime kontroliuoti pinigų emisiją.“ V. Čepaičio užrašyta reziumė: „Reikia sudaryti ekonominę-prekybinę sutartį ir *suderinti politinę deklaraciją*. Terminas parengti ekonominei sutarčiai – 2–3 savaitės. <...> Gal kartu paskelbti ir politinę deklaraciją? Pirmasis delegacijų susitikimas įvyks po savaitės.“⁴⁰

Jūrmalos sutarimas dėl Baltijos valstybių ir RTFSR derybų dėl politinių-teisinių sutarčių

1990 m. liepos 27 d. Jūrmaloje (Latvija) įvyko Baltijos Valstybių Tarybos (toliau – ir BVT) posėdis, kuriame dalyvavo Latvijos, Estijos ir Lietuvos vadovai – A. Gorbunovas, A. Riuitelis ir V. Landsbergis. Naudojantis BVT posėdžio proga, Jūrmaloje taip pat buvo surengtas Baltijos valstybių vadovų susitikimas su į Jūrmalą atvykusiu Rusijos Federacijos vadovu B. Jelcinu. Šio susitikimo metu buvo apsvarstytas Baltijos valstybių ir Rusijos Federacijos tarpvalstybinių santykių sureguliuavimo klausimas. Priimtas bendras sprendimas „neatidėliotinai pradėti rengti Rusijos Federacijos ir Latvijos Respublikos, Rusijos Federacijos ir Lietuvos Respublikos, Rusijos Federacijos ir Estijos Respublikos dvišales pradinės (rus. *исходные*) tarpvalstybines politines-teisines sutartis“, taip pat sutartis specifiniais klausimais. *Susitarta, kad šalys nekels jokių išankstinių sąlygų*, kad darbas bus pavestas šalių sudarytoms specialioms komisijoms, vadovaujamos Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkų pavaduotojų, o „*politines-teisines sutartis pasirašys Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkai*“.⁴¹

Susitarimas pradėti derybas be išankstinių sąlygų dėl tarpvalstybinės politinės-teisinės sutarties su Rusijos Federacija sudarymo atvėrė Lietuvai hipotetinę „politinio-teisinio aplinkkelio“ galimybę apeiti M. Gorbačiovo keliamą deryboms sąlygą – sutartimi susisaistyti valstybiniais (žadamais konfederacinio pobūdžio) ryšiais su „atnaujinama“ ją aneksavusia valstybe – Sovietų Sąjunga. Derybomis ir pagal tarptautinę teisę sudaryta sutartimi nustačius lygiateisius santykius su Lietuvos nepriklausomybę pripažįstančia Rusijos Federacija, M. Gorbačiovo TSKP vadovaujama Sovietų Sąjunga negalėtų kelti savo sąlygos, remdamasi Rusijos Federacija, negalėtų kalbėti jos vardu.

Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 19 d. nutarimu sudaryta parlamentinė-vyriausybinių komisija (toliau – Lietuvos komisija, Komisija), vykdydama nutarimo 2 punkto įpareigojimą „suderinti derybų principus, objektą ir sąlygas“, parengė tarpvalstybinių santykių politinių-teisinių principų deklaracijos

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Citatos pagal visų keturių valstybių vadovų pasirašyto pranešimo rusų kalba kopiją iš autoriaus archyvo.

projektą. Rengdama jį, Komisija atsižvelgė į pirmesniame šio straipsnio skyriuje aptartą Atstovų išvadą dėl RTFSR ir Lietuvos Respublikos savitarpio santykių ir bendradarbiavimo sutarties sudarymo pradinių principų projektą (toliau – Principų projektas), kuriam iš principo pritarė Aukščiausioji Taryba, tačiau kuris derybų šalių suderintas nebuvo.

Parengtu Principų projektu Lietuvos komisija norėjo apsaugoti nuo to, kad būsima sutartis netaptų „tarprespublikinių“ horizontalių santykių sutartimi, kuri menkintų Lietuvos Kovo 11-osios akto sprendimus. Juk Lietuvos ir Rusijos Federacijos priimtais pamatiniais teisės aktais deklaruoti valstybinio suvereniteto statusai iš esmės skyrėsi, todėl lygiavertis šalių tarpusavio pripažinimas atrodė labai problemiškas.

Šio straipsnio autorius 1990 m. rugpjūčio 10 d. Komisijos parengtą Principų projektą išsiuntė Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pirmajam pavaduotojui R. Chasbulatovui ir pakvietė jį rugpjūtį su vizitu atvykti į Vilnių apsvastyti minėto projekto ir Rusijos santykių su Lietuva problematikos. Lietuvos parengtame Principų projekte siūloma pažymėti, kad šalys *atsižvelgia į tai, kad 1939–1940 m. Sovietų ir Vokietijos susitarimų bei slaptųjų protokolų pagrindu Lietuva buvo prievarta inkorporuota į SSRS sudėtį*. Principų projekte buvo numatyta, kad šalys: 1) sieks skubiausio Antrojo pasaulinio karo pasekmių likvidavimo, įskaitant prievartinę Lietuvos inkorporavimą į SSRS; 2) savo santykius grįs tarptautinės teisės principais; 3) remsis pagrindinėmis 1920 m. liepos 12 d. Rusijos ir Lietuvos Taikos sutarties nuostatomis; 4) remsis Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 d. akto „Dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo“ nuostatomis ir Rusijos Federacijos 1990 m. birželio 12 d. Deklaracijos nuostatomis dėl valstybinio jų statuso; 5) sutartys ir susitarimai bus dvišaliai, nebus atviri trečiųjų šalių prisijungimui, trečiosioms šalims nebus leidžiama juos panaudoti įtraukiant šalis į bet kokias valstybių sąjungas; 6) Rusija remis (rus. *будет codeйствоватъ*) Lietuvos demilitarizacijos ir nuolatinio neutraliteto siekį.

Formuluodama 3 ir 6 punktų nuostatas Komisija atsižvelgė į Aukščiausiosios Tarybos uždaramė posėdyje protokoliniu nutarimu patvirtintą derybų su SSRS delegacijos nuostatų ir tikslų sąrašą⁴². Nuostata dėl Lietuvos demilitarizavimo ir neutraliteto nuo 1989 m. vasario 15 d. Deklaracijos Sąjūdžio dokumentuose figūravo kaip okupacinės SSRS kariuomenės išvedimo iš Baltijos valstybių veiksnys, kadangi neutraliose šalyse negali būti dislokuotų užsienio valstybių karinių pajėgų. Reikia turėti omenyje, kad tuo laikotarpiu egzistavo Rytų Europos valstybėms SSRS primestas Varšuvos sutarties karinis blokas su jose dislokuotais SSRS kariuomenės kontingentais, kuris buvo panaikintas tik

⁴² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos protokoliniu nutarimu Nr. I-467 „Dėl derybų tarp Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos pagrindinių nuostatų ir tikslų“ viešai neskelbtas priedas, kurio kopija saugoma autoriaus archyve.

1991 m. liepą. Minėta nuostata derybų su SSRS ir Rusijos Federacija principų projektuose buvo iki 1991 m. sausio 13 d.

Pirmasis Rusijos ir Lietuvos įgaliotų komisijų konsultacinis posėdis Vilniuje

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos komisijų *pirmasis konsultacinis posėdis* įvyko 1990 m. rugpjūčio 24 d. Vilniuje. Jame Lietuvos Respublikai atstovavo Č. V. Stankevičius (Komisijos pirmininkas), L. L. Andrikienė, V. Čepaitis, K. Glaveckas, J. Karvelis, V. Katkus, Č. Okinčicas, L. N. Rasimavičius, K. Uoka ir E. Vilkas. Rusijos Federacijos delegacijai vadovavo RTFSR Aukščiausiosios Tarybos Komiteto santykiams su SSRS respublikomis pirmininkas akademikas A. Granbergas, nariai buvo S. Baburinas, G. Bondarevas, E. Kožokinas, S. Krasavčenko, V. Melnikovas, F. Šelov-Kovediajevas.

Lietuvos komisijos vadovui pasiūlius posėdyje svarstyti Lietuvos iš anksto Rusijai pateiktą Lietuvos ir RTFSR politinių-teisinių santykių bendros deklaracijos projektą, Rusijos komisijos vadovas atsakė, kad parengtą dokumentą redaguoti dar per anksti, nes jame yra daug diskutuotinių klausimų, tad pradžioje reikalinga bendra diskusija, kad būtų išsiaiškinta, kokio dokumento siekiama.

Č. Stankevičiaus teigimu, Lietuvos delegacija rėmėsi išankstiniu šalių atstovų susitarimu pasirašyti konkretų dokumentą. Jis pažymėjo, kad Maskvoje buvo susitarta, jog deklaracijoje bus nustatomi šalių santykių principai.

Rusijos atstovai pažymėjo, kad Latvija ir Estija su Rusija jau rengia sutartis, ir klausė, kodėl Lietuva nori apsiriboti tik bendra deklaracija. Jie priminė, kad Jūrmaloje Lietuvos ir Rusijos vadovai susitarė rengti sutartis ir nekelti partneriams jokių išankstinių sąlygų, o Lietuvos pasiūlytame deklaracijos projekte tokių sąlygų esama⁴³. Lietuvos atstovas L. N. Rasimavičius argumentavo, kad tuo atveju, kai pasirašo šalių vadovai, deklaracija faktiškai atlieka sutarties vaidmenį.

Lietuvos komisijos vadovui pasiūlius vis dėlto pereiti prie deklaracijos projekto nuostatų aptarimo, jas komentavo F. Šelov-Kovediajevas. Jis suabejojo, ar tikslinga preambulėje minėti 1939 m. SSRS ir Vokietijos susitarimus, nes Rusija neatsakinga už to meto SSRS vadovybės veiksmus. Jis pažymėjo, kad, įvertinant istorinį palikimą, yra skirtingų nuomonių, pavyzdžiui, ar dabartinė Rusija esanti buvusios Rusijos teisių ir įsipareigojimų perėmėja, nes Rusija tuo metu nebuvo pripažinta kaip tarptautinės teisės subjektas. Jis taip pat kalbėjo, kad 1920 m. Rusijos sutartys su Baltijos šalimis nėra absoliučiai teisėtos, kadangi po 70 metų ne visi jų punktai priimtini šiandien.

⁴³ Čia ir toliau apie šį konsultacinį derybų posėdį – pagal Užsienio reikalų ministerijos pirmojo sekretoriaus E. Bukino 1990 m. rugpjūčio 24 d. *pro memoria* kopiją autoriaus archyve.

Č. Stankevičius pabrėžė 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarties teisėtumą, kadangi ji buvo pripažinta tarptautiniu mastu. Č. Okinčicas pastebėjo, kad Lietuvai svarbi ne tik pati 1920 m. sutartis, bet ir jos pasekmės. V. Katkus pažymėjo, kad Lietuva, atkurdama valstybingumą, perėmė ankstesnius Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus, ir klausė: argi Rusijos Federacija prasideda nuo 1990 m. Deklaracijos dėl suvereniteto? Č. Stankevičius taip pat pabrėžė, kad Lietuvoje įvyko restitucijos, o ne apsisprendimo aktas, todėl Lietuva pripažįsta sutartis, sudarytas iki 1940 metų. Jis teigė, kad mes nesiuolome perkelti visų 1920 m. Taikos sutarties straipsnių į dabartį, tačiau jos 1 straipsnis, kad Rusija atsisako savo teisių į Lietuvą, galioja visiems laikams.

F. Šelov-Kovediajevas pareiškė, kad negalima pripažinti visų prieškarinių realijų, pavyzdžiui, Dancigo koridoriaus ar Želigovskio avantiūros. Neegzistuoja nė tokia realija kaip tų laikų Tautų Sąjunga, kuria Lietuva remiasi, grįsdama savo teisę į valstybingumą. L. N. Rasimavičius pakomentavo Lenkijos–Lietuvos santykių momentus, o V. Katkus pastebėjo, kad esamų sienų Lietuvos pusė nekvestionuoja.

A. Granbergas atkreipė dėmesį į tai, kad, įtraukus į sutartį istorinius momentus, jos ratifikavimas Rusijos parlamente įstrigtų, kadangi jame atstovaujama labai poliarizuotoms politinėms jėgoms. Rusijos delegacija kaip galimą variantą siūlytų vartoti Kovo 11-osios akto formuluotes.

F. Šelov-Kovediajevas prašė išaiškinimo, kaip Rusija turėtų įgyvendinti nuostatą, kad „Šalys sieks kuo spartesnio Antrojo pasaulinio karo padarinių likvidavimo, įskaitant Lietuvos inkorporavimą į SSRS“. Lietuvos atstovai paaiškino, kad Rusija galėtų ją įgyvendinti, remdama Lietuvos reikalavimą atkurti pirmąją valstybės padėtį pagal tarptautinę teisę.

Diskutuojant dėl skirtingo šalių statuso, kitas Rusijos atstovas pareiškė, kad šalims nelaikant viena kitos lygiaverčiais subjektais, sutarties teisėtumas taptų problemiškas. Jis pasisakė už principinę nuostatą, kad šalys pripažįsta viena kitos suverenumą, atsižvelgdamos į savo paskelbtas valstybinio suvereniteto deklaracijas⁴⁴.

Rusijos atstovas S. Baburinas sakė, kad Rusijos pilietybės koncepcija dar svarstoma, tačiau jis mano, kad *sprendimo dėl dvigubos pilietybės išvengti nepavyks*⁴⁵, ir siūlė į projektą įrašyti nuorodą dėl specialaus susitarimo sudarymo. Šio straipsnio autorius atsakė, kad tokio susitarimo nereikia, nes Lietuva turi pilietybės įstatymą, kuriame dvigubos pilietybės nenumatyta ir nėra

⁴⁴ Lietuvos Komisija į šį pasiūlymą atsižvelgė ir tokią formuluotę pasiūlė 1990 m. rugsėjo 12 d. projekte-2 ir spalio 10 d. projekte-3. Tačiau Rusijos atstovai savo teikiamų sutarčių projektuose siūlydavo atsižvelgimą į šalių valstybingumo statusus formuluoti kaip vieną iš preambulės nuostatų, bet ne kaip šalių viena kitos pripažinimo formuluotę sutarties 1 straipsnyje. Tai mums pavyko pasiekti tik 1991 m. sausio 30 d. derybų raunde.

⁴⁵ 1990 m. birželio 12 d. Deklaracijos dėl RTFSR valstybinio suvereniteto 11 straipsnis skelbė: „Visoje RTFSR teritorijoje nustatoma respublikinė RTFSR pilietybė. Kiekvienam RTFSR piliečiui išsaugoma SSRS pilietybė.“

diskriminacinių normų kitataučių asmenų atžvilgiu. Rusijos atstovams keliant klausimą dėl SSRS nuosavybės santykių reguliavimo, kaip tai numatyta sutarties su Latvija projekte, E. Vilkas pareiškė, kad dėl to nėra diskusijos, nes visa nuosavybė Lietuvos teritorijoje priklauso jai.

Politinių teisinių konsultacijų posėdis su pietų pertrauka truko 6 valandas. Komisijos susitarė pasikeisti daugiausia diskusijų keliančių straipsnių siūlomais redakciniais variantais iki kito Maskvoje numatyto susitikimo.

Lietuvos ir Rusijos komisijos keičiasi siūlymais dėl šalių santykių principų

Lietuvos konsultacijų su Rusija komisija 1990 m. rugsėjo 13 d. parengė susitarimo dėl politinių-teisinių tarpusavio santykių principų patikslintą variantą (projektas-2), kurį komisijos vadovas išsiuntė RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pirmajam pavaduotojui R. Chasbulatovui.

Jame buvo pakeistos dviejų preambulės nuostatų formuluotės:

– „šalys mano, kad turi būti likviduotos 1940 metais Lietuvos prievartinio inkorporavimo į SSRS pasekmės kaip 1939 m. sovietinių-vokiškų (rus. *советско-германских*) susitarimų rezultatas“;

– „1920 m. liepos 12 d. Rusijos ir Lietuvos Taikos sutarties pagrindinės nuostatos ir dvasia yra dabarties ir ateities santykių bei sutarčių sudarymo išieities pozicijos“.

Šiame variante vietoj nuorodos į šalių deklaruotus skirtingus statusus Lietuvos komisija pasiūlė tokią abipusio pripažinimo formuluotę:

„Lietuvos Respublika pripažįsta Rusijos TFSR suverenią valstybę ir tarptautinės teisės subjektu, kaip skelbia 1990 m. birželio 12 d. „Deklaracija apie valstybinį Rusijos TFSR suverenitetą“, o Rusijos TFSR pripažįsta Lietuvos Respubliką nepriklausoma valstybe ir tarptautinės teisės subjektu, kaip skelbia 1990 m. kovo 11 d. aktas „Dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo“.“

Nuostatą dėl Lietuvos demilitarizacijos ir neutraliteto pasiūlyta išdėstyti taip: „Rusija netrukdyt Lietuvos demilitarizacijos siekiams ir jos nuolatiniam neutralitetui, taip kaip Lietuva netrukdyt atitinkamiems Rusijos siekiams.“ Dėl Rusijos kelto SSRS nuosavybės klausimo Lietuvos pusė pasiūlė tokią nuostatą: „Šalys savo teritorijoje abipusiškai pripažįsta išimtinai savo nuosavybės teisę.“

Tomis dienomis Lietuvos komisijos nariai J. Karvelis ir L. N. Rasimavičius savo iniciatyva su V. Landsbergio pritarimu lankėsi Maskvoje ir neoficialiai susitiko su vienu iš B. Jelcino politinės komandos komisijoje atstovu F. Šelov-Kovediajevu. Jie konsultavosi dėl Lietuvai svarbiausių principinių derybinių nuostatų, nuo kurių priklausė susitarimo perspektyva⁴⁶.

⁴⁶ Šio susitikimo apibūdinimas – pagal vieno jo dalyvių N. Rasimo (L. N. Rasimavičiaus) šio straipsnio rašymo metu autoriui papasakotus prisiminimus.

Lietuvos derybininkai argumentavo, kodėl svarbu projekto preambulėje įrašyti nuostatą apie būtinybę pašalinti SSRS įvykdyto prievartinio Lietuvos inkorporavimo į SSRS pasekmes ir tęstinius šalių santykius grįsti 1920 m. Taikos sutartimi. Jie pabrėžė, kad *būsimos sutarties 1 straipsnyje šalims reikia viena kitą pripažinti suverenėmis valstybėmis pagal jų 1990 m. birželio 12 d. ir 1990 m. kovo 11 d. pamatinius aktus įtvirtintus valstybinius statusus.*

Parvežtame projekte įrašytas VII straipsnis, dėl kurio J. Karvelis ir L. N. Rasimavičius pasiūlė F. Šelov-Kovediajevui tokią formulotę: „Aukštosios Susitariančios Šalys įsipareigoja savo teritorijose slopinti susidarymą ir veiklą organizacijų bei grupių, turinčių tikslą prievarta sunaikinti kitos Aukštosios Susitariančios Šalies nepriklausomybę, suverenų valstybingumą ir prievarta užgrobti valdžią. Šalys įsipareigoja bendradarbiauti kovos su organizuotu tarptautiniu nusikalstamumu. Tarpusavis nusikaltėlių išdavimas reguliuojamas atskiru Šalių susitarimu.“

Atsižvelgdama į 1990 m. rugsėjo 14 d. gautą neoficialų Rusijos projekto variantą, Lietuvos komisija 1990 m. spalio 10 d. parengė naują savo projekto variantą (autorius archyve projektas-3). Jo preambulėje Lietuvai aktuali nuostata suredaguota taip: „atsižvelgdamos (rus. *учитывая*) į tai, kad prievartinio Lietuvos inkorporavimo į SSRS padarinių pašalinimas sukurs tarp abiejų valstybių ir tautų pasitikėjimo sąlygas“. Kartu preambulėje liko Rusijos pasiūlyta Lietuvai dviprasmiška nuostata: „pripažindamos kiekvienos iš Šalių neatimamą (rus. *неотъемлемое*) teisę į valstybinę nepriklausomybę“⁴⁷. Projekte įrašyti šie Lietuvos ir Rusijos pasiūlyti principai:

„1) 1920 metų liepos 12 dienos Taikos sutarties laikymosi patirtis ir perimamumas yra Šalių dabarties ir ateities santykių pagrindas.

2) Lietuvos Respublika pripažįsta Rusijos TFSR suverenią valstybę ir tarptautinių santykių subjektu, kaip skelbia jos 1991 m. birželio 12 d. Deklaracija apie Rusijos TFSR valstybinę suverenitetą, o Rusijos TFSR pripažįsta Lietuvos Respubliką nepriklausoma valstybe ir tarptautinės teisės subjektu, kaip deklaruota 1990 m. kovo 11 d. aktu „Dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo“.

3) Šalys prisiima abipusius įsipareigojimus nesikišti į viena kitos vidaus reikalus, nepažeisti pačioms ir neremti trečiųjų šalių pastangų pažeisti tarptautinės teisės normų prieš vieną iš Šalių.

4) Šalys pripažįsta viena kitos teisę savarankiškai realizuoti savo suverenitetą saugumo ir gynybos srityje Europos nusiginklavimo ir įtampos mažinimo kontekste, atsižvelgiant į tvirtą pastovaus Lietuvos Respublikos neutralumo tarptautinio pripažinimo siekį.

⁴⁷ Tolesnėse derybose Rusijos delegacija šią formulę gynė, aiškindama, kad ji reiškia faktiško nepriklausomybės įgyvendinimo teisę. Tačiau iš tikrųjų jie tą nuostatą gynė todėl, kad ji tenkino RTFSR deklaruotą valstybingumo statusą, taip pat Latvijos ir Estijos perėjimo į nepriklausomybę laikotarpio statusus.

5) Šalys įsipareigoja savo teritorijose slopinti susidarymą ir veiklą organizacijų bei grupių, turinčių tikslą prievarta sunaikinti kitos Aukštosios Susitariančios Šalies nepriklausomybę, suverenų valstybingumą ir prievarta užgrobti valdžią.“

Kitos Rusijos projekte pasiūlytos straipsnių formuluotės projekte taip pat buvo patikslintos.

1991 m. sausio pradžioje Rusijos oficialiai pateiktas Lietuvai sutarties projektas

Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos atstovai 1991 m. sausio pradžioje Lietuvos įgaliotajam atstovui Maskvoje E. Bičkauskui perdavė savo naują Sutarties tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų projektą. Su E. Bičkausko užrašu (be datos) „Skubiai, gerb. V. Landsbergiui. Rusija siūlo pasirašyti maždaug tokio turinio kaip su Estija ir Latvija sutartį“⁴⁸ jis pasiekė Lietuvos derybų komisiją.

Projekto preambulėje pirmiausia įrašyta nuostata, kad Lietuvos Respublika ir Rusijos Federacija vadovaujasi 1990 m. kovo 11 d. ir 1990 m. birželio 12 d. jų priimtais „sprendimais dėl valstybinio statuso“, o po jos – nuostata „*pripažindamos kiekvienos Šalies neatimamą teisę į valstybinę nepriklausomybę*“.

Projekto 1 straipsnio pirmoji dalis pasiūlyta tokia: „Aukštosios Susitariančios Šalys pripažįsta viena kitą suvereniomis valstybėmis ir tarptautinės teisės subjektais, taip pat pripažįsta viena kitos teisę realizuoti savo valstybinį suverenitetą bet kuriomis pasirinktomis formomis.“

Projekte pasiūlytas toks 2 straipsnis: „Kiekviena Aukštoji Susitarianči Šalis turi (rus. *овладаем*) visišką įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžią.“

Pasiūlytas toks 3 straipsnis: „Aukštosios Susitariančios Šalys įsipareigoja garantuoti asmenims, kurie Sutarties pasirašymo dieną gyvena Aukštųjų Susitariančių Šalių teritorijose, teisę išsaugoti ar įgyti RTFSR ar Lietuvos Respublikos pilietybę jų laisvos valios pasirinkimu.“

Estijai ir Latvijai tokios straipsnių formuluotės jau suderėtose sutartyse buvo priimtoms, nes atitiko jų deklaruotus perėjimo į valstybių nepriklausomybę laikotarpių statusus. Kartu autorius pažymi, kad Estijos (Latvijos) sutarčių preambulėse įrašytos nuostatos, jog RTFSR, sudarydama sutartis, vadovaujasi Estijos Respublikos (arba Latvijos Respublikos) priimtomis deklaracijomis apie jų valstybinį statusą, taip pripažįsta šiose deklaracijose konstatuotą SSRS 1940 m. įvykdytą jų okupaciją ir suverenaus valstybingumo *de jure* tęstinumą.

⁴⁸ Autoriaus asmeninio archyvo Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijoje byla Nr. 36, l. 73–80.

B. Jelcino parama Lietuvos nepriklausomybei 1991 m. sausio 13-ąją

Estijos ir Rusijos delegacijų galutinai suderintą Sutartį dėl Estijos Respublikos ir RTFSR tarpvalstybinių santykių pagrindų 1991 m. sausio 12 d., šeštadienį, abiejų šalių vadovai – Estijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas A. Riutelis ir Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas B. Jelcinas – pasirašė Maskvoje⁴⁹.

1991 m. sausio 13 d., sekmadienio paryčiais, SSRS kariuomenės specialiosios pajėgos su tankais, mėgindamos Lietuvoje nuversti demokratiškai išrinktą teisėtą valdžią, pradėjo karinę operaciją Vilniuje prieš tūkstančius beginklių civilių gyventojų, saugojusių Lietuvos radijo ir televizijos rūmus, televizijos bokštą Vilniuje ir kitus valstybės gyvybingumui svarbius objektus, juos atakavo ir užėmė, keliolika beginklių gynėjų nužudė ir šimtus sužeidė.

Rusijos Federacijos vadovas B. Jelcinas tą naktį skambino M. Gorbačioviui ir SSRS gynybos ministrui D. Jazovui, reikalaujamas nusikalstamus veiksmus nedelsiant nutraukti. Tos dienos vakarą B. Jelcinas, lydimas G. Burbulio, F. Šelov-Kovediajevo, S. Krasavčenkos ir kitų, su parengtais Rusijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos vadovų bendrų dokumentų projektais atskrido į Taliną, kur jau buvo atvykęs Latvijos vadovas Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas A. Gorbunovas.

Lietuvos vadovas V. Landsbergis dėl Sovietų Sąjungos vykdomos agresijos privalėjo dirbti puolimo laukiančioje Lietuvos Aukščiausiojoje Taryboje. Talino susitikime redaguojant dokumentų projektus tiesiogiai dalyvavo ir juos suderino įgaliojtas Lietuvos diplomatinis atstovas Estijoje Sigitas Kudarauskas. V. Landsbergis galutinius dokumentų tekstus pasirašė telefaksu. B. Jelcinas iš Estijos parlamento rūmų per radiją kreipėsi į Rusijos karininkus ir kareivius: „Prieš eidami šturmuoti civilių objektų Pabaltijo žemėje, prisiminkite savo gimtinės židinį, pagalvokite apie savo Respublikos dabartį ir ateitį. Atkreipiu jūsų dėmesį, kad pašauktų į karo tarnybą iš Rusijos Federacijos kariškių pasiuntimas vykdyti užduočių prieš taikius gyventojus <...> yra neteisėtas.“⁵⁰

Taline Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos vadovai sausio 13 d. pasirašė Kreipimąsi į Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinį Sekretorių Chavjerą Peresą de Kueljarą su pasiūlymu po JTO egida neatidėliotinai sušaukti tarptautinę konferenciją, skirtą Baltijos valstybių problemai išspręsti⁵¹. Vadovai taip pat pasirašė Jungtinių Tautų Organizacijai, kitoms tarptautinėms organizacijoms, pasaulio valstybių vyriausybėms ir parlamentams skirtą pareiškimą (Talino deklaraciją). Pareiškime, reikšdami savo tautų tvirtą valią išsaugoti ir stiprinti aukščiausiųjų valstybinės valdžios organų paskelbtą suverenitetą, jie skelbė, kad: „1. Šalys pripažįsta viena kitos

⁴⁹ Prieiga per internetą: <http://docs.cntd.ru/document/1901980>.

⁵⁰ LANDSBERGIS, V. *Kaltė ir atpirkimas. Apie Sausio 13-ąją*. Vilnius: Briedis, 2012, p. 102.

⁵¹ Путь к переговорам с Союзом ССР. Vilnius, 1991, dok. Nr. 124, p. 237–238 (rusų k.).

valstybinį suverenitetą. <...> 4. Estija, Latvija, Lietuva ir Rusijos Federacija laiko neleistinu savo piliečių dalyvavimą ginkluotose akcijose, darančiose žalą viena kitos valstybiniam suverenitetui. 5. Šalys pareiškia apie pasirengimą teikti viena kitai konkrečią paramą ir pagalbą grėsmės jų suverenitetui atveju. <...> 7. Estija, Latvija, Lietuva ir Rusijos Federacija patvirtina savo ryžtą plėtoti santykius tarp savo valstybių *tarptautinės teisės principų* ir tarpusavio susitarimų *pagrindu*.⁵² Paskui A. Gorbunovas ir B. Jelcinas Taline pasirašė⁵³ Sutartį tarp Latvijos Respublikos ir RTFSR dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų⁵⁴.

Nepriklausomos Lietuvos valdžia ir visuomenė B. Jelcino politinę paramą tomis lemtingomis Lietuvai dienomis labai vertino. V. Landsbergis 1991 m. liepos 10 d. spaudos konferencijoje Maskvoje apie B. Jelcino poelgį Sausio 13-ąją yra taip pasakęs: „Nė vienas didžiųjų valstybių vadovas sausio 13-ąją nepasielgė taip, kaip pasielgė Rusijos vadovas. Nedvejodamas ir pagal sąžinę.“

Minint Sausio 13-osios pirmąsias metines, už drąsą ginant Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas apdovanotas Sausio 13-osios medaliu. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis medalį jam įteikė 1992 m. sausio 17 d. Lietuvos ambasadoje Maskvoje. Priimdamas medalį B. Jelcinas sakė: „Aš savęs nelaikau įvykių dalyviu, nors visą sausio 13-osios naktį nuolat palaikėme ryšį su V. Landsbergiu. Vėliau kalbėjau su Jazovu, kelis kartus su M. Gorbačiovu. *Tada M. Gorbačiovui pasakiau: turėkite omenyje, kad prieš jūsų ekspansiją Lietuvą jos kelyje į demokratizavimą galingais pečiais parems Rusija, ir Rusija tai padarė.*“^{55, 56}

1991 m. sausio 16–17 d. derybų raundas Vilniuje

B. Jelcinas, 1991 m. sausio 12–13 d. pasirašęs sutartis su Estija ir Latvija, buvo suinteresuotas kiek įmanoma greičiau pasirašyti sutartį su Lietuva. Kuo greičiau sudaryti sutartį buvo suinteresuota ir Lietuva. Sausio 13 d. į užsienį su įgaliojimais sudaryti vyriausybę egzilyje išsiųstas Lietuvos užsienio reikalų ministras A. Saudargas⁵⁷ telefonu taip pat ragino šio straipsnio autorių kuo greičiau užbaigti rengti sutartį. Jos pasirašymo (ar bent tarpinio suderinimo) ypač laukė Islandijos užsienio reikalų ministras J. B. Hanibalsonas, kuris dėjo pastangas, kad Altingas

⁵² *Ibid.*, dok. Nr. 125, p. 239–240 (rusų k.).

⁵³ Šį faktą autoriui pavirtino S. Kudarausko pateikta informacija.

⁵⁴ Prieiga per internetą: <http://docs.cntd.ru/document/901876386>.

⁵⁵ Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/bjelcina-lietuva-ivertinusi-nepakankamai.d?id=12980858>.

⁵⁶ Apie tarpusavio paramą skelbė vadinamosios Talino deklaracijos 5 dalis.

⁵⁷ Aukščiausiosios Tarybos įgaliotas sudaryti Lietuvos Vyriausybę egzilyje, jeigu Taryba negalėtų laisvai veikti.

(Islandijos parlamentas) neatidėliodamas patvirtintų 1922 m. priimto Islandijos sprendimo, kuriuo pripažįstama nepriklausoma Lietuvos valstybė, galiojimą.

Rusijos Federacijos derybų delegacija atvyko į Vilnių sausio 16 d., Sausio 13-osios aukų laidotuvių rytą, pagerbė jas, pašarvotas Sporto rūmuose. Sausio 16–17 d. derybose Rusijos delegacijai vadovavo įgaliotasis RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko B. Jelcino atstovas G. Burbulis. Delegacijoje buvo nuo 1990 m. rugpjūčio susitikimo pažįstami Rusijos atstovai V. Lukinas, F. Šelov-Kovediajevas, S. Krasavčenko ir kiti.

Lietuvos delegacijai vadovavo šio straipsnio autorius. Dalyvavo dauguma Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 19 d. nutarimu patvirtintos derybų komisijos narių (laidotuvių dieną nebuvo delegacijos padėjėjų, kurie būtų surašę dalyvių sąrašą). Delegacijos vadovas papildomai į delegacijos narius pakvietė *deputatus Egidijų Jarašiūną ir Vladimirą Jarmolenko*, kurie iki tol padėjo delegacijai kaip ekspertai. Nuo sausio 16 d. jie, kaip delegacijos nariai, produktyviai dalyvavo derybose ir Vilniuje, ir Maskvoje.

Pagal Rusijos pasiūlytą bendrą Baltijos valstybėms etaloną parengtos ir prieš kelias dienas Estijos ir Latvijos pasirašytos sutartys Rusijos delegacijai jau buvo tapusios precedentu, todėl Lietuvos delegacijai derybas toliau teko vesti Lietuvai atsiūsto analogiško „etaloninio“ projekto pagrindu. Atsižvelgdami į tai, turėjome 1991 m. sausio 15 d. šiam derybų raundui parengtą projektą-5, į kurį buvome įrašę Rusijos pusės pasiūlytus straipsnius ar jų atskiras dalis su mūsų siūlomomis redakcinėmis pataisomis.

Rusijos derybininkai norėjo, kad formuluotės Lietuvos ir Rusijos sutartyje būtų identiškos esančioms jau pasirašytose sutartyse su Estija ir Latvija. Jie teigė, kad, sudarius skirtingą sutartį su Lietuva, jų darbas sulauktų kritiško B. Jelcino įvertinimo, nes tokią sutartį būtų sunku ratifikuoti Rusijos Federacijos Aukščiausiojoje Taryboje, kurioje demokratiškos pozicijų laikęsi deputatai stabilios daugumos neturėjo.

Dauguma sausio pradžioje Rusijos pateikto projekto atskirų formuluočių neprieštaravo tarptautinei teisei, tad neturėjome teisinio pagrindo jų nepriimti. Tačiau jų išskaidymas tarp preambulės ir pagrindinių sutarties straipsnių bei išskaidytų suvereniteto elementų išdėstymas Sutarties projekte mūsų netenkino, nes stokojo sisteminio „stuburo“ ir nuoseklumo. Todėl siūlėme daugumą formuluočių perkelti iš preambulės į straipsnius arba iš vieno straipsnio į kitą, kad būtų pasiektas sutarties vientisumas ir teisinis nuoseklumas. Kai kurie straipsniai Lietuvai buvo nepriimtini iš esmės.

Taigi po šio derybų raundo turėjome apskritai nesuderintą tarpinį projektą. Pagal 1990 m. sausio 17 d. išspausdintą suvestinį Sutarties dėl RTFSR ir Lietuvos Respublikos tarpvalstybinių santykių pagrindų projektą (rusų k.) tolesnėms deryboms projekto preambulėje liko Rusijos delegacijos ginama pastraipa „pripažindamos kiekvienos Aukštosios Susitariančios Šalies teisę į valstybinę

nepriklausomybę“. Preambulėje taip pat liko Lietuvos delegacijos ginamos nuostatos:

– „atsižvelgdamos į tai (rus. *учитывая*), kad dar 1920 metais Rusija visiems laikams atsisakė visų teisių į lietuvių tautą ir jos teritoriją, kas padėjo abiejų tautų tarpusavio pasitikėjimo pagrindus“;

– „atsižvelgdamos į tai, kad Lietuvos prievartinio inkorporavimo į SSRS 1940 metais pasekmių pašalinimas sukurs papildomas pasitikėjimo tarp Aukštųjų Susitariančių Šalių sąlygas“.

Lietuvos netenkinanti 1 straipsnio pirmoji dalis dėl šalių tarpusavio pripažinimo tolesnėms deryboms liko tokia, kokia Rusijos buvo pasiūlyta: „Aukštosios Susitariančios Šalys pripažįsta viena kitą suvereniomis valstybėmis ir tarptautinės teisės subjektais ir abipusiškai įsipareigoja nesikišti į viena kitos vidaus reikalus, savo tarpvalstybiniuose santykiuose nepažeisti tarptautinės teisės pačios ir neprisidėti, kad trečiosios šalys jas pažeistų vienos iš Aukštųjų Susitariančių Šalių atžvilgiu. Reikėjo toliau derėtis dėl mūsų pasiūlymo nuostatą apie pamatinius *Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 d. ir RTFSR 1990 m. birželio 12 d. aktus* perkelti iš preambulės į Sutarties 1 straipsnį kaip jo pirmąją dalį.

Šiame derybų raunde buvo išsamiai diskutuojama dėl Rusijos Sutarties projekte pasiūlyto pilietybės įgijimą reglamentuojančio 4 straipsnio, dėl kurio šalių pozicijos iš esmės skyrėsi. Išsamios diskusijos buvo reikalingos ir dėl 5 straipsnio, reglamentuojančio šalių piliečių, gyvenančių kitos šalies teritorijoje, teises, ir 6 straipsnio dėl migracijos (persikėlusiu asmenų grįžimo).

Rusija pasiūlė tokią pagrindinio 4 straipsnio, nustatančio pilietybės įgijimą, formulotę: „Aukštosios Susitariančios Šalys priima abipusius įsipareigojimus garantuoti savo teritorijose gyvenantiems asmenims, vadovaujantis laisvu jų valios pareiškimu, teisę išlaikyti kitos Aukštosios Susitariančios Šalies pilietybę, taip pat laisvai pasirinkti pilietybę pagal įstatymus tos Aukštosios Susitariančios Šalies, kurios pilietybę jie pasirenka.“

Mūsų delegacijos narių teisininkų E. Jarašiūno ir V. Sinkevičiaus vertinimu, tokia formulotė Lietuvai buvo visiškai nepriimtina, kadangi nuostata dėl laisvo pilietybės pasirinkimo pagal tos pilietybės šalies įstatymus, nenustatant teisės įgyvendinimo turinio, buvo savaime prieštaringa. Rusijos Federacijos suvereniteto deklaracijoje kartu su RTFSR pilietybe buvo numatytas ir antrosios – SSRS pilietybės – išsaugojimas. Rusijos pasiūlytos 4 straipsnio formulotės priėmimas atvertų Lietuvoje gyvenantiems Rusijos kilmės asmenims daugybinės pilietybės galimybę.

Lietuvai buvo nepriimtinas ir Rusijos delegacijos pasiūlymas 6 straipsnyje nustatyti, kad šalys, įgyvendindamos savarankišką imigracinę politiką, sudarys specialius susitarimus, kuriuose numatys ir „paramos iševiams ir jų šeimoms, laisva valia grįžtančioms į Aukštųjų Susitariančių Šalių teritorijas“, teikimo tvarką. Pagal šią formulotę nuo 1940 m. Sovietų Sąjungos į Rusiją ištremti Lietuvos Respublikos piliečiai, t. y. tremtiniai ir jų palikuonys, būtų traktuojami

kaip išeiviai iš Lietuvos, o į okupuotą Lietuvą iš Rusijos atkeldinti kolonistai – išeiviais iš Rusijos.

Buvo aišku, kad šiais klausimais laukė nelengva bendro sutarimo paieška. E. Jarašiūno vertinimu, šio derybų raundo metu pasiūlytos Sutarties straipsnių formuluotės dėl pilietybės ir asmenų teisių buvo pakoreguotos tik tiek, kad galėtų būti traktuojamos tik kaip šalių pozicijų „suartinimo“ pradžios išraiška.

Abiejų valstybių derybų delegacijos suprato, kad kitų derybų metu reikės derėtis dėl esminių pakeitimų po šio raundo išspausdintame tarpiniame projekte, nes „kol nesusitarta dėl visko, nesusitarta dėl nieko“. Todėl delegacijų vadovai G. Burbulis ir šio straipsnio autorius sausio 17 d. ranka rašytame derybų raundo rezultatų apibendrinime savo parašais konstatavo, kad „žymi dalis darbo prie Sutarties projekto pabaigta, tačiau dėl atskirų straipsnių dar reikalingi žymūs patobulinimai (rus. *доработка*), kuriuos Šalys numato pabaigti artimiausiu metu“.⁵⁸

Derybų raundas Maskvoje sausio 21–22 d.

Sausio 21 d. į derybas Maskvoje vyko šios sudėties derybų delegacija: Č. V. Stankevičius (delegacijos vadovas), K. Glaveckas, E. Jarašiūnas, V. Jarmolenko, J. Karvelis, L. N. Rasimavičius, K. Uoka⁵⁹ ir delegacijos patarėjas teisininkas V. Sinkevičius. Kartu su delegacija vyko teisės patarėjai iš Harvardo universiteto (JAV) Lowry Wyman ir Barnabas Davidas Johnsonas, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pirmasis sekretorius E. Bukinas, Č. V. Stankevičiaus padėjėjas A. Račas. Rusijos delegacijai šiame etape vadovavo V. Lukinas^{60, 61}. V. Sinkevičiaus išsaugotuose užrašuose nurodyta, kad derybos prasidėjo 10 val., tęsėsi visą dieną ir baigėsi 20 val. 30 min.

Posėdžio pradžioje Lietuvos delegacija paprašė paaiškinti RTFSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą, kuriame SSRS prezidentui išdėstyta kritiška Rusijos Federacijos pozicija dėl Vilniuje sausio 13 d. įvykdyto SSRS kariuomenės puolimo. Jame, Lietuvos atstovų nuomone, nekorektiškai remiamasi SSRS konstitucija, o Lietuvos Respublika traktuojama kaip SSRS respublika. Rusijos delegacija aiškino, kad SSRS prezidentui adresuotame dokumente jiems tenka vartoti formuluotes, kokias M. Gorbačiovas šiuo metu gali suvokti. Pasak jų, SSRS prezidentas nori pateisinti, kad jo veiksmai sausio 13 d. atitiko SSRS konstituciją. Tačiau taip jis negali pateisinti veiksmy, kuriais buvo siekiama nuversti teisėtai išrinktą Lietuvos valdžią. M. Gorbačioviui lieka pripažinti, kad Lietuva neįeina į SSRS

⁵⁸ Apibendrinimo rankraštis yra asmeniniame autoriaus archyve.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. I-97.

⁶⁰ Būsimasis RTFSR ambasadorius JAV.

⁶¹ Kitų Rusijos delegacijos narių autorius negali įvardyti. Turbūt jų sąrašo Rusijos delegacija mums nepateikė.

sudėtį ir kad jis pasiuntė savo šalies kariuomenę į suverenią šalį įvykdyti antivyriausybinių perversmų. Pačios Rusijos Federacijos pozicija dėl Lietuvos yra tokia, kokia išreikšta Talino keturių šalių vadovų pareiškime Jungtinėms Tautoms⁶².

Lietuvos delegacijos teisės ekspertė L. Wyman labai išsamiai pakomentavo suvereniteto sampratą pagal tarptautinės teisės principus ir normas. Rusijos atstovai padėkojo ir sakė, kad jie su viskuo, ką ji išdėstė, sutinka, tačiau klausė, kurios Sutarties projekto nuostatos tam prieštarauja. Lietuvos delegacija atsakė, kad reikia išsiaiškinti, nes tarp sovietinės teisės ir tarptautinės teisės sąvokų esama didelių skirtumų, ypač iškraipoma suvereniteto samprata. Į tai Rusijos atstovai atsakė, kad jie nelinkę Sutarties projekto apibrėžimų lyginti su sovietine teise. Tuo ši diskusija ir buvo baigta.

Svarstant po Vilniaus raundo likusias nesuderintas tarpinio Sutarties projekto nuostatas, Rusijos atstovai argumentavo, kad nėra reikalo preambulėje įtvirtinti, jog pagal 1920 m. Taikos sutartį Rusija atsisakė visų teisių į Lietuvą. Tokiu būdu iš jos išplauktų, kad dabartinė Rusija atsisako ketinimų „uždėti savo leteną ant Lietuvos“, kai ji tokių ketinimų neturi.

Preambulės nuostatą dėl 1940 m. Lietuvos aneksijos pasekmių pašalinimo Rusijos derybininkai siūlė pakeisti „pozityvia“ nuostata: „įvertindamos Aukštųjų Susitariančių Šalių santykių istorinę patirtį ir norėdamos (rus. *намереваясь*) juos grįsti draugystės, geros kaimynystės, lygiateisiškumo ir abipusio naudingumo principais pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas abiejų šalių ir tautų naudai“. Mes paprašėme preambulės nuostatas projekte atidėti tolesnėms diskusijoms.

Per šį derybų raundą ypač sudėtingų diskusijų pareikalavo tarpinio (po sausio 17 d.) Sutarties projekto 4, 5 ir 6 straipsniai dėl pilietybės ir asmenų teisių bei finansinės paramos persikėlėliams reglamentavimo. Lietuvos delegacijos narys V. Jarmolenko prisimena, kad kai kurie Rusijos atstovai pabrėždavo, kad „jie negali atsisakyti ginti rusakalbių žmonių interesų“, kad „tai yra jų pareiga“, nes „jie turi tokį mandatą deryboms“. Jie net siūlė kaip pavyzdžiu remtis 1920 m. Taikos sutartimi (nors ja naujojoje Sutartyje jie apskritai nenorėjo remtis) sutarta pilietybės įgijimo tvarka⁶³.

Rašant šį straipsnį delegacijos narys teisininkas E. Jarašiūnas autoriui pateiktuose savo komentaruose yra pažymėjęs teisinius momentus, dėl kurių RTFSR siūlomos Lietuvai (identiškos kaip Estijai ir Latvijai) pilietybės straipsnių

⁶² Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap. 13, b. 81, l. 7–13.

⁶³ E. Jarašiūno komentaras. Neabejotina, kad, formuluodama savo siūlymus, RTFSR delegacija buvo išanalizavusi 1920 m. Taikos sutarties 6 straipsnį, nustatantį, kurie asmenys pripažįstami Lietuvos valstybės piliečiais. Kadangi RTFSR Lietuvai pasiūlė pilietybės klausimų reguliavimą tokį pat kaip Estijai ir Latvijai, 1920 m. Taikos sutarties 6 straipsnį jie naudojo tik savo siūlymui argumentuoti. F. Šelov-Kovediajevas dar 1990 m. rugpjūčio 24 d. įvykusiame pirmajame Rusijos ir Lietuvos įgaliotųjų komisijų konsultaciniame posėdyje pasisakė prieš naujos sutarties sąsają su 1920 m. Taikos sutartimi.

nuostatos dėl Rusijai rūpimų asmenų teisių buvo Lietuvai nepriimtinos. Nepriimtinos tokios formuluotės, kaip antai: asmenys, kuriems siūloma užtikrinti laisvo pasirinkimo teisę išsaugoti RTFSR pilietybę ar įgyti Lietuvos pilietybę, įvardijami kaip „dabar esantys SSRS piliečiai“; jie apibrėžiami kaip „sutarties pasirašymo momentu gyvenantys“ (taigi ir laikinai?) Lietuvos teritorijoje; ne tik potencialiems Rusijos piliečiams, bet ir asmenims be pilietybės (?) rengiama dvišale sutartimi (?) pripažįstamos tam tikros apibrėžtos teisės; ir kt. Lietuvai ypač buvo nepriimtinas siūlymas, kad straipsniai pilietybės įgijimo ir asmenų teisių klausimais būtų *pamatiniai*, nenustatantys teisių įgyvendinimo tvarkos ir sąlygų, todėl būtų reikalingos naujos derybos ir papildomi susitarimai.

Lietuvos delegacija laikėsi Lietuvos pilietybės įstatymo 1 straipsnio 3 punkto normos, kad teisę per dvejus metus laisvai apsispręsti ir įgyti Lietuvos pilietybę turi tik tie po 1940 m. birželio 15 d. atvykę gyventi į Lietuvą „kiti asmenys“, kurie *nuolat gyveno Lietuvoje įstatymo įsigaliojimo dieną* (1989 m. lapkričio 3 d.) ir turėjo Lietuvoje nuolatinę darbo vietą ar kitą legalų pragyvenimo šaltinį, jiems netaikant specialių natūralizacijos sąlygų. Lietuvos derybų delegacijai teko išaiškinti, kad tokios pilietybės įgijimo sąlygos galėjo būti taikomos tik legaliai Lietuvoje gyvenantiems ir minėtas sąlygas atitinkantiems civiliams asmenims. Mūsų delegacija negalėjo sutikti su jokia būsimos sutarties formuluote, sudarančia galimybes okupacinės kariuomenės kariams ir sukarintų okupacinių struktūrų pareigūnams, kurie kartu su savo šeimomis turėjo būti priskirti išvedamos kariuomenės personalui, demobilizuotis Lietuvoje ir įgyti jos pilietybę. Nors Lietuvos pilietybės įstatyme tai tiesiogiai nebuvo konkretizuota, bet savaime išplaukė iš okupacijos neteisėtumo principo.

Į Lietuvos delegacijos variante pasiūlytą 4 straipsnio formuluotę, kad teisę į Rusijos pilietybę išsaugantys Lietuvoje gyvenantys asmenys turės *pilietines* teises, Rusijos delegacija siūlė papildomai įrašyti, kad jie turės ne tik pilietines, bet ir *politines* teises. Lietuvos derybininkai teisininkai su tokiu siūlymu nesutiko, nes konkrečiai neapibrėžta *politinių teisių* sąvoka apimtų aktyviają ir pasyviają rinkimų teisę. Tad buvo sutarta, kad reikia apibrėžti, kokios politinės teisės bus užtikrintos.

Diskutuodamos dėl vienos šalies asmenų, nuolat gyvenančių kitoje sutarties šalyje, ir dėl pilietybės pasirinkimo laisva valia pagal gyvenimo šalies įstatymus, abi šalys suprato, kad reikia išsamesnių formuluočių. Rusijos delegacijai paaiškėjo, kad jai rūpimus asmenis apibrėžianti sąvoka „kurie yra SSRS piliečiai“ negalės būti vartojama, kadangi okupavusios SSRS primesta pilietybė pagal tarptautinę teisę Lietuvoje yra niekinė.

Po ilgų diskusijų pilietybės klausimais nesutarimo neliko tik dėl vieno Rusijos pasiūlyto Sutarties 4 straipsniui siūlyto sakinio: „Aukštosios Susitariančios Šalys garantuoja savo piliečiams nepriklausomai nuo jų tautybės ar kitokių skirtumų lygias teises ir laisves.“

Autorius prisimena įtampą derybų posėdyje sukėlusias diskusijas dėl tautinių mažumų teisių svarstant Sutarties projekto 5 straipsnio turinį apie vienos šalies piliečių, gyvenančių kitos šalies teritorijoje, socialines, ekonomines ir kultūrinės teises. Rusijos atstovas, papildomai prisijungęs prie delegacijos svarstant posėdyje šį klausimą, ėmė kelti konkrečius reikalavimus dėl rusakalbių teisių vartoti rusų kalbą ir mokyti vaikus šia kalba Lietuvoje. Mūsų atstovai atsakė, kad tokių teisių, kokias rusai jau turi Lietuvoje, lietuviai Rusijoje neturi, ir mes pritariame, kad Rusijoje jas reikėtų sulyinti. Tada bene Rusijos delegacijos vadovas mums aiškino, kad to negalima norėti, nes lietuvių bendrijos Rusijoje yra negausios. Lietuvos delegacijos vadovas paklausė: „Ar aš turėčiau žurnalistams pranešti, kad derybose Rusijos delegacija tautinių bendrijų teises traktuoja kaip priklausančias nuo asmenų gausumo?“

Į diskusiją įsijungė mūsų atstovas V. Jarmolenko ir pareiškė: „Dabar aš jums pasakysiu kaip Lietuvos rusai!“ Ir tuo klausimu išdėstė savo požiūrį⁶⁴. Paprašėme pertraukėlės. Po jos dėl Sutarties 5 straipsnio formuluotės, kad kitoje susitariančioje šalyje gyvenančių piliečių teisių pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas ir laikantis aukštųjų susitariančių šalių įstatymų garantijų iš esmės buvo sutarta, liko tik patikslinti jos tekstą.

E. Jarašiūno vertinimu, šio derybų raundo metu įvyko tam tikras šalių sampratų pilietybės reguliavimo srityje suartėjimas. Buvo sutarta prie klausimų, kuriais buvo diskutuota, grįžti per kitą raundą, taip pat aptarti iškilusius konkrečius pilietybės reglamentavimo klausimus pagal Lietuvos pilietybės įstatymą. Lietuvos delegacija pažadėjo iki kito raundo diskusijoms *parengti naujus pilietybės reglamentavimo ir asmenų migracijos straipsnių ruošinius*.

Šio derybų raundo metu Rusijos delegacijos narys Kaliningrado srities Vykdomojo komiteto pirmininkas J. Semionovas pasiūlė į Sutarties projektą įrašyti naują straipsnį dėl palankių Kaliningrado srities raidos sąlygų išsaugojimo. Jo pasiūlyta formuluotė: „RTSFR labai suinteresuota, o Lietuvos Respublika *įsipareigoja imtis priemonių, kad būtų užtikrinta* palanki Kaliningrado srities ekonominė ir kultūrinė raida“, numatant dėl to sudaryti atskirą susitarimą. Lietuvos delegacija formuluotę kritikavo, argumentuodama, kad ji yra nekorektiška, kai viena šalis yra suinteresuota savo teritorinio subjekto raidos sąlygomis, o kita šalis prisiima įsipareigojimus savo priemonėmis tuos interesus užtikrinti. Delegacijos susitarė, kad speciali abiejų šalių atstovų komisija Kaliningrado srityje išsiaiškins problemas vietoje ir tada bus galima tartis dėl Sutarties formuluotės bei rengti atskiro šalių vyriausybės susitarimo projektą.

Šio raundo metu Rusijos delegacija pasiūlė į Sutartį įrašyti naują straipsnį, kuriame nustatytas įsipareigojimas, kad: „Šalys laiko tikslinga remti Euro-Azijos

⁶⁴ Pats V. Jarmolenko prisimena: „Diskusija dėl procentų ir gausumo buvo bjauroka. Aš kažką pasakiau apie „išskirtines rusų teises ne Rusijos Federacijoje“, pridurdamas, kad nenoriu, jog rusai būtų „pavojinga gausi mažuma Lietuvoje“.“

rinkos sukūrimą ne susitarimų su trečiosiomis šalimis sąskaita.“ Į šį pasiūlymą Lietuvos delegacijos vadovas labai tvirtai atsakė, kad Lietuvos delegacija nelinkusi svarstyti siūlymo, kuriuo numatytas dalyvavimas kuriant neaiškią ekonominę sąjungą. Rusijos delegacija pareiškė, kad jie turi teisę teikti pasiūlymą, o mes galime reikšti savo nuomonę jį svarstant. Todėl šis Rusijos siūlymas liko projekte diskutuoti kito derybų raundo metu.

Po diskusijų buvo sutarta dėl 3 straipsnio, nustatančio, kad šalys įsipareigoja savo teritorijoje užkardyti organizacijų ir grupių susikūrimą bei veiklą, kuria siekiama likviduoti kitos šalies nepriklausomybę ir suverenų valstybingumą, galutinės redakcijos. Šis straipsnis buvo analogiškas 1920 m. Taikos sutarties 4 straipsniui.

Per kitus derybų raundus liko galutinai susitarti dėl kai kurių kitų straipsnių redakcinių patikslinimų, nors dėl jų esminių nesutarimų beveik nebuvo. Derybų pabaigoje abiejų delegacijų vadovai Sutarties projekte pasirašė prie suderintų straipsnių, o likusius nutarta svarstyti kitame delegacijų susitikime, kuris buvo numatytas Vilniuje po savaitės.

Sausio 29–30 d. derybose pasiektas sutarimas dėl probleminių Sutarties straipsnių⁶⁵

Pasirengimas sausio 29–30 d. derybų raundui dėl pilietybės ir migracijos reglamentavimo

Rašant šį straipsnį, delegacijos narys V. Jarmolenko, kuris anuomet dirbo Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Piliečių teisių ir tautybių reikalų komisijoje (buvo jos narys), be to, analizuodavo Rusijos spaudoje aprašomus politikos įvykius, savo komentare autoriui pažymėjo, kad derybų laikotarpiu Rusijoje ir Kaliningrado srityje sklido (ar buvo skleidžiama) baimė, kad B. Jelcino RTFSR vadovybė, sudarydama sutartis su „Pabaltijo separatistais“, gali palikti likimo valiai ten nuolat gyvenančius rusus beteisius, negalinčius įgyti gyvenimo šalies pilietybės dėl įstatymais nustatytų cenzų. Tokius įtarimus kartodavo ir klausimus RTFSR vadovybei keldavo daug gyventojų laiškų gaunantys deputatai RTFSR Aukščiausiojoje Taryboje, kurioje B. Jelcino šalininkai neturėjo pakankamos daugumos. Todėl Rusijos derybininkai siekė, kad rengiamoje sutartyje su Lietuva į klausimus dėl pilietybės įgijimo sąlygų būtų pateikti konkretūs atsakymai.

Ruošiantis sausio 29–30 d. derybų raundui delegacijos narys teisininkas E. Jarašiūnas kartu su delegacijos patarėjais teisės specialistais V. Sinkevičiumi ir V. Vadapalu išanalizavo sausio 21–22 d. raundo metu Rusijos atstovų pareikštus pageidavimus ir pastabas. Atsižvelgdami į Rusijos pageidavimus, jie delegacijai parengė Sutarties 4 ir 5 straipsnių, reguliuojančių pilietybės klausimus, taip pat

⁶⁵ Šiame skyriuje panaudota V. Sinkevičiaus ir E. Jarašiūno autoriui pateikta informacija apie derybų diskusijas dėl Sutarties pilietybės reguliavimo straipsnių.

6 straipsnio, apibrėžiančio valstybių teises savarankiškai reguliuoti migracijos politiką, naujus tekstus.

Vietoje Rusijos siūlyto atskiro pilietybės reguliavimo protokolo projekto ruošinyje jie numatė išplėsti projekto 4 straipsnį ir jame sureguliuoti visus svarbiausius klausimus. Derybose teisininkai siūlė Lietuvos delegacijai vadovautis principine Lietuvos nuostata (tuo metu ji dar nebuvo tiesiogiai įrašyta į LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. lapkričio 3 d. priimtą Lietuvos pilietybės įstatymą⁶⁶), kad Lietuvos pilietis negalės būti kartu ir Rusijos pilietis, o Rusijos pilietis – kartu ir Lietuvos pilietis.

E. Jarašiūnas savo komentare autoriui yra pažymėjęs valstybės tęstinumo principo svarbą pilietybės srityje: pilietybės klausimais delegacija turėjo sutartyje nesudaryti prielaidų traktuoti Lietuvos piliečių kaip asmenų, neva turėjusių teisėtą SSRS pilietybę, nepripažinti iš Rusijos kilusiems asmenims SSRS pilietybės teisių garantijų, nepripažinti SSRS kariškių neteisėto buvimo Lietuvoje ir jų pilietinių teisių, iš esmės nepakeisti pilietybės santykių teisinio reguliavimo Lietuvoje (kuris ir taip buvo labai palankus į Lietuvą iš SSRS atvykusiems asmenims) ar kitaip neapriboti Lietuvos valstybės veikimo laisvės ateityje.

Kadangi Rusija dar neturėjo pilietybės įstatymo, Lietuvos teisininkai pasiūlė 4 straipsnyje vartoti sąvoką „asmenys, turintys teisę į RTFSR pilietybę“ iš Rusijos kilusiems asmenims apibrėžti. Taip pat pasiūlė į sutartį įrašyti normą, kuri buvo nustatyta 1989 m. lapkričio 3 d. priimtame Lietuvos įstatyme, – kad Lietuvoje iki 1989 m. lapkričio 3 d. nuolat gyvenę Rusijos kilmę turintys asmenys pagal vadinamąjį „nulinio varianto“ principą (netaikant kalbos mokėjimo, sėslumo ir konstitucijos pagrindų cenzų) turės teisę per dvejus metus (iki 1991 m. lapkričio 3 d.) apsispręsti ir galės įgyti Lietuvos pilietybę.

Pilietybės reglamentavimo ruošinio rengėjai taip pat siūlė atsižvelgti į Rusijos delegacijos argumentus ir Sutarties projekto 4 straipsnį papildyti minėtai įstatymo normai analogiška dalimi, pagal kurią tokios pat sąlygos būtų taikomos *ir iki Sutarties pasirašymo dienos* nuolat Lietuvoje gyvenantiems ir dirbantiems, turintiems teisę į RTFSR pilietybę asmenims. Tokias lygias sąlygas visiems Lietuvoje nuolat gyvenantiems Rusijos kilmės asmenims garantuojanti nuostata buvo logiška ir nedidino rizikos Lietuvai, nes nuo 1989 m. lapkričio 3 d. į Lietuvą iš Rusijos atvyko labai mažai asmenų, kurie pagal šią nuostatą taip pat galėtų įgyti Lietuvos pilietybę pagal vadinamąjį „nulinį variantą“ be minėtų cenzų.

Pilietybės straipsnių ruošinio rengėjai taip pat suformulavo simetriškus Rusijos įsipareigojimus, leidžiančius bendra tvarka (be jokių papildomų sąlygų) įgyti ar atkurti Lietuvos pilietybę Rusijoje nuolat gyvenantiems Lietuvos asmenims, turintiems teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę. Rengėjai siūlė pilietybės klausimus sureguliuoti išplėstame 4 straipsnyje ir Rusijos pusės siūlomo atskiro protokolo idėjos atsisakyti.

⁶⁶ Pilietybės įstatymas šia norma buvo papildytas 1991 m. balandžio 16 d.

Lietuvos derybų delegacijoje dėl teisininkų pasiūlytų nuostatų ir parengtų Sutarties straipsnių ruošinių vyko vidinės diskusijos, po kurių dauguma minėtoms nuostatoms pritarė. Parengtus ruošinius vadovas nusprendė pateikti Rusijos delegacijai trečiajame sausio mėnesio derybų raunde. Tokiam sprendimui pritarė Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis. Rusijos delegacijos vadovas buvo pažymėjęs, kad jų delegacijai pilietybės reglamentavimas yra lemiantis kompleksiską sutarimą visais sutarties klausimais, nes pilietybės klausimai yra politiškai jautrūs. Toks Rusijos interesą tenkinantis baigtinis sprendimas buvo naudingas Lietuvai ir tuo, kad po Sutarties sudarymo Lietuvos ir Rusijos santykių darbotvarkėje neliko atvirų pilietybės reguliavimo klausimų.

Derybos dėl pilietybės ir migracijos reglamentavimo

Sausio 29 d. apie vidudienį Lietuvos delegacija gavo pranešimą, kad Rusijos delegacija buvo atvykusi į oro uostą Maskvoje, laukė daugiau kaip valandą, bet esą išskristi į Vilnių negalėjo, nes Maskvoje labai prastos oro sąlygos ir lėktuvų skrydžiai atšaukti. Rusijos delegacija kvietė Lietuvos delegaciją atvykti į Maskvą. Lietuvos delegacija nutarė, kad reikia skristi.

29 d. vakare į Maskvą Lietuvos delegacija nuvyko tos pačios sudėties, kaip ir sausio 21–22 d. derybų raunde. Kartu su delegacija vyko Užsienio reikalų ministerijos pirmasis sekretorius E. Bukinas ir Č. Stankevičiaus padėjėjas A. Račas. Tos pačios kaip 21–22 d. sudėties šiame derybų raunde buvo ir Rusijos Federacijos delegacija, vadovaujama V. Lukino.

Sausio 29 d. vakariniame posėdyje Lietuvos delegacijos vadovas perdavė Rusijos delegacijos vadovui susipažinti Lietuvos delegacijos teisės specialistų E. Jarašiūno, V. Sinkevičiaus ir V. Vadapalo parengtus Sutarties projekto pilietybę ir asmenų teises reglamentuojančių straipsnių ruošinius. Delegacijos sutarė, kad darbą pradės 30 d. rytą. Rusijos delegacijos vadovas informavo, kad supažindinti su dieną pasiektais derybų rezultatais delegacijas priims Rusijos Federacijos vadovas B. Jelcinas.

Sausio 30 d. rytiniame posėdyje Lietuvos delegacijos vadovas, pristatydamas Lietuvos teisės specialistų parengtus pilietybės straipsnių tekstus, pažymėjo, kad juose nurodyta, kaip galima iš visų Lietuvoje apsigyvenusių asmenų išskirti kilusiuosius iš Rusijos. Juos siūloma apibrėžti kaip „teisę į RTFSR pilietybę turinčius asmenis“. Tokiems asmenims numatyta sudaryti palankias pilietybės pasirinkimo ir įgijimo galimybes nekeliant papildomų reikalavimų.

Pradėjęs svarstyti Lietuvos delegacijos pateiktus Sutarties straipsnių ruošinius Rusijos delegacijos vadovas ir nariai iš karto įvertino, kad straipsniai jiems atrodo iš esmės priimtini, bet dar yra dalykų, kuriuos reikia išsiaiškinti detalčiau. Jie pasiūlė kiekvienai delegacijai paskirti po du asmenis į bendrą ekspertų grupę, kuri parengtų abiejų pusių teisininkams priimtina galutinį variantą. Lietuvos

delegacija į ekspertų grupę pasiūlė teisininkus E. Jarašiūną ir V. Sinkevičių, o Rusijos – du teisės mokslų daktarus.

V. Sinkevičius savo užrašuose yra fiksavęs Rusijos ekspertų keltus klausimus ir lietuvių atsakymus. Pirmas klausimas – ar Lietuvos pilietybės įstatymo normos nebus aukštesnės galios negu sutarties nuostatos? Rusijos ekspertus patenkino paaiškinimas, kad Lietuvos pilietybės įstatyme įtvirtinta, kad jeigu Lietuvos Respublikos sudaryta tarptautinė sutartis pilietybės santykius reguliuoja kitaip, taikomos tarptautinės sutarties normos. Kitas klausimas – kokios įstatymo nustatytos konkrečios sąlygos pilietybei įgyti bus taikomos asmenims, turintiems teisę į RTFSR pilietybę? Delegacijų teisininkai sutarė, kad tokiems asmenims pagal įstatymą bus taikomos tokios pačios sąlygos, kaip ir visiems kitiems nuolat Lietuvoje gyvenantiems asmenims, nenustatant jokių papildomų cenzų.

Rusijos ekspertai kėlė klausimą apie apsisprendimo dėl pilietybės termino (1991 m. lapkričio 3 d.) pratęsimą iki sutarties pasirašymo dienos. Jie argumentavo, kad toks terminas jų netenkina, nes iki jo Rusija gali dar neturėti savo pilietybės įstatymo ir asmenims gali nelikti laiko apsispręsti. Tada Lietuvos delegacijos ekspertai sutiko į Sutarties 4 straipsnį įkelti Vilniuje iš anksto parengtą papildomą pastraipą, kad ir po 1991 m. lapkričio 3 d. iki sutarties pasirašymo dienos nuolat gyvenantiems civiliams Rusijos asmenims bus taikomos tos pačios sąlygos.

Delegacijų teisininkai taip pat sutarė, kad į Sutarties 5 straipsnį bus pažodžiui perrašytas tarptautinio pakto dėl pilietinių ir politinių teisių 27 straipsnis, kurio formuluotės buvo net palankesnės Lietuvai. Taip pat buvo sutarta, kad 6 straipsnyje dėl imigracijos bus nuostata, kad šalys vykdo savarankišką migracijos politiką, tačiau neįtraukta Rusijos siūlyta papildoma nuostata, kad šalys derins migracijos klausimus ir sudarys susitarimus dėl migracijos.

Teisininkai ilgai ginčijosi dėl formuluotės, ar valstybės teiks pagalbą tiems, kurie *persikelia* iš vienos valstybės į kitą, ar tik tiems, kurie *grįžta* į savo valstybę. Lietuvos atstovai nesutiko su Rusijos pasiūlyta „persikėlėlio“ sąvoka, kadangi tokiu atveju į Lietuvos finansinę paramą galėtų pretenduoti ir iš Rusijos į Lietuvą imigruoti suinteresuoti Rusijos gyventojai. Teisininkams nesusitarus, į bendrą projektą buvo įrašytos abi sąvokos – „persikėlėliams“ ir „grįžtantiems“, o nuspręsti palikta delegacijoms.

Derybos dėl Sutarties preambulės ir 1 straipsnio

Kol jungtinė teisininkų grupė dirbo prie pilietybės straipsnių, derybų delegacijos diskutavo dėl Sutarties preambulės nuostatų ir pagrindinio 1 straipsnio formuluočių. Lietuvos delegacijos vadovas dar kartą išdėstė argumentus už Lietuvos pasiūlytas preambulės nuostatas. Jis pažymėjo, kad Lietuva labai vertina demokratinės Rusijos Federacijos vadovo sausio 13-ąją ryžtingai išreikštą oficialią paramą Lietuvos nepriklausomybei. Jis priminė, kad RTFSR 1920 m.

Taikos sutartimi pirmoji pripažino nepriklausomą Lietuvos Respubliką, kad ji tai atsižvelgdamos ją pripažino kitos valstybės ir Lietuva buvo priimta į Tautų Sąjungos nares. 1920 m. Taikos sutartis dvidešimt metų buvo patvirtinama kaip Sovietų Sąjungos ir Lietuvos santykių pagrindas iki 1940 m., kai SSRS prievarta panaikino Lietuvos nepriklausomybę ir ją aneksavo.

Lietuvos delegacijos vadovas pažymėjo, kad atkūrusi savo nepriklausomybę Lietuva ir deklaravusi savo valstybinį suverenitetą RTFSR nėra naujos valstybės. Jos yra atkūrusios savo istorinį tęstinumą⁶⁷. Todėl naujos Sutarties preambulėje svarbu konstatuoti, kad atkuriamų Rusijos Federacijos ir Lietuvos tarpvalstybinių santykių pagrindas yra 1920 m. Taikos sutarties 1 straipsnis. Sovietų Sąjunga 1989 m. pati pripažino, kad pagal 1939 m. savo slaptus sandėrius su nacistine Vokietija neteisėtai panaikino Baltijos valstybių nepriklausomybę ir jas prievarta įjungė į SSRS sudėtį, t. y. aneksavo. Todėl RTFSR ir Lietuvos Respublikos tarpvalstybinių santykių labai abiem šalims reikėtų oficialiai pasisakyti už tai, kad Sovietų Sąjunga pašalintų 1940 m. savo įvykdytos Lietuvos aneksijos pasekmes.

Rusijos delegacijos vadovas V. Lukinas sakė, kad jie tų dalykų neginčija. Tačiau jis pabrėžė, kad aneksijos pasemių pašalinimas yra SSRS prerogatyva, nes 1940 m. „akcija“ įvykdė Sovietų Sąjunga, į kurią įeinanti Rusijos Federacija buvo beteisė, jos niekas neklausė. Todėl dabartinei Rusijai už tai kokiu nors laipsniu prisiimti atsakomybę būtų neteisinga. Remdamiesi 1920 m. Taikos sutartimi, suteiktume trečiajai šaliai – Sovietų Sąjungai – galimybę kištis, primesti šios Sutarties šalims nuo 1920 m. pasikeitusių valstybinių sienų ir pasienio teritorijų problemą ir ginčyti naujos sutarties teisėtumą.

Autorius jau yra minėjęs, kaip sausio 20–21 d. derybų raundo metu V. Lukinas argumentavo, kodėl nereikia preambulės pastraipoje patvirtinti, kad pagal 1920 m. Taikos sutartį Rusija atsisakė visų teisių į Lietuvą. Dabar jis pabrėžė, kad Sutartyje, neprarandant svarbiausių dalykų, reikia išvengti tokių nuostatų, dėl kurių Maskvoje kiltų audringa reakcija: „Supraskite mus, kad turėsime problemų siekdami Sutartį „parduoti“ (t. y. ratifikuoti) Aukščiausiojoje Taryboje, jeigu joje bus didelių skirtumų nuo sutarčių su Estija ir Latvija, kurių valstybingumo padėtis yra tokia kaip jūsų, tik jūs esate keliais žingsniais priekyje.“

Kai Lietuvos delegacijos vadovas pasakė nenorintis, kad sutartis tarp dviejų valstybių būtų kaip tarp sovietinių respublikų ir nuviltų mūsų tautos daugumą, Rusijos delegacijos vadovas pabrėžė, jog ši Sutartis yra tarpvalstybinė pagal tarptautinę teisę: „Jeigu pažiūrėtumėte mūsų sutartį su Kazachstanu, įsitikintumėte, kad ji iš esmės skiriasi nuo sutarties su jumis.“

Rusijos delegacijos vadovas pareiškė, kad reikėtų bendresnio pobūdžio alternatyvios formuluotės, kurią jie turi parengę. Ją pasiūlė tokia: „savo santykiuose

⁶⁷ B. Jelcino vadovaujama Rusijos Federacija norėjo atsiriboti nuo savo tęstinumo kildinimo iš bolševikinės RTFSR, 1922 m. tapusios SSRS.

priskirdamos praeičiai (rus. *подводя черту*⁶⁸) *įvykius ir faktus, kliudžiusiais kiekvienai Aukštajai Susitariančiai Šaliai laisvai įgyvendinti savo valstybinį suverenitetą*. Autoriaus įvertinimu, tokia Rusijos pasiūlytos nuostatos formuluotė, jeigu greta jos nebūtų priimta Lietuvos pasiūlyta nuostata apie aneksijos pasekmių pašalinimą, reikštų, kad jokių klausimų apie okupacijos ir aneksijos pasekmių kompensavimą Lietuva negalėtų Sovietų Sąjungai kelti.

V. Sinkevičius šį siūlymą savo užrašuose įvertino kaip Rusijos delegacijos mėginimą taip „kompensuoti“ savo nenorą Sutarties preambulėje minėti 1920 m. Taikos sutartį, taip pat 1940 m. Lietuvos prievartinį inkorporavimą į Sovietų Sąjungą. Lietuvos delegacija šios Rusijos pasiūlytos preambulės pastraipos nepriėmė kaip pastraipos dėl 1940 m. aneksijos tinkamo (pakankamo) pakaito, tačiau ją, kaip papildomą preambulės pastraipą, priėmė svarstyti. Kadangi nė viena delegacija neturėjo įgaliojimų priimti arba atsisakyti pastraipos dėl 1940 m. aneksijos, sprendimą dėl jos priimti paliko abiejų valstybių vadovams.

Lietuvos delegacijos netenkino tai, kad pamatiniais šalių valstybinio statuso aktais preambulėje remiamasi kaip bendru Sutarties sudarymo argumentu, o ne kaip valstybių abipusio pripažinimo 1 straipsnyje pagrindu:

„[Šalys,] vadovaudamosi RTFSR Liaudies deputatų suvažiavimo 1990 m. birželio 12 d. ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. priimtais sprendimais dėl Šalių valstybinio statuso“.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės taip pat netenkino ši Rusijos siūloma preambulės nuostata:

„[Šalys,] pripažindamos kiekvienos Aukštosios Susitariančios Šalies neatimamą teisę į valstybės nepriklausomybę.“

Lietuvos delegacijos vadovas aiškino Rusijos atstovams, kad Lietuvai nepriimtina formuluotė apie šalių *neatimamos teisės į valstybinę nepriklausomybę pripažinimą*, kadangi Lietuvos parlamento sprendimas dėl valstybės nepriklausomybės atkūrimo yra priimtas Kovo 11-osios aktu. Jis neatšaukiamas ir jo galia nepanaikinama, net jei Sovietų Sąjunga karine jėga vėl laikinai panaikintų jo įgyvendinimą. Todėl Lietuva siekia ne teisės į nepriklausomybę pripažinimo preambulėje, bet Kovo 11-osios aktu atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos pripažinimo 1 straipsnyje.

V. Lukinas aiškino, kad teisė į valstybinę nepriklausomybę *reiškia jos faktišką įgyvendinimo pripažinimą*. Rusijos Federacijai tai yra tikslas, kurį dar reikia įgyvendinti, nes Rusija dar nėra pripažintas tarptautinių santykių subjektas. Jo nuomone, Lietuvos Respublikos atveju taip pat dar yra „skirtumo tarp to, kas esama (rus. *сущего*), ir to, kas turėtų būti (rus. *должного*), problema“, nors Lietuva ir turi aneksijos laikotarpiu išsaugotą tęstinį daugumos pasaulio

⁶⁸ Pagal žodyną „подвести черту“ verčiama „baigti (ką), susumuoti rezultatus“, „подвести черту под делом“ – „galutinai užbaigti reikalą“. *Rusų-lietuvių kalbų žodynas*, t. IV. Vilnius: Mokslas, 1985, p. 581.

valstybių juridinį pripažinimą. Autoriaus nuomone, Rusijos Federacijai formuluotė dėl neatimamos RTFSR teisės į valstybės nepriklausomybę galimai buvo jiems svarbi todėl, kad, pirma, 1990 m. birželio 12 d. Deklaracijos 7 punktu RTFSR deklaravo *laisvo pasitraukimo iš SSRS teisę pagal Sąjungos sutartį*, antra, ji buvo pavartota kaip šalis abipusiškai aktuali RTFSR sutartyse su Estija ir Latvija.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės visiškai netenkinio toks Rusijos pasiūlytas pagrindinis Sutarties 1 straipsnis:

„1 straipsnis

Aukštosios Susitariančios Šalys pripažįsta viena kitą suvereniomis valstybėmis ir tarptautinės teisės subjektais ir įsipareigoja nesikišti į viena kitos vidaus reikalus, nepažeisti pačioms ir neremti (rus. *не способствовать*) trečiųjų šalių pripažintų tarptautinės teisės principų ir normų pažeidimo kitos Aukštosios Susitariančios Šalys atžvilgiu.

Kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis turi (rus. *обладает*) visišką įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžią savo teritorijoje.“

Autoriaus nuomone, antroji straipsnio dalis dėl visiškos visų trijų šakų valdžios pripažinimo galėjo būti Rusijai aktuali todėl, kad 1990 m. birželio 12 d. Deklaracijos 13 straipsnyje suformuotas valstybinės valdžios šakų atskyrimo principas tiesiogiai ir vienareikšmiškai nebuvo susietas su visiškos valdžios formuluote. Suprantama, kad ši nuostata RTFSR buvo aktuali ir dėl to, kad RTFSR tebebuvo SSRS sudėtyje.

Atsižvelgdamas Rusijos delegacijos nuolatine neigiamą poziciją dėl mūsų siūlymo preambulėje remtis 1920 m. Taikos sutartimi ir į Rusijos pusės argumentuotą prieraišumą prie cituotų preambulės bei 1 straipsnio formuluočių (analogiškų priimtoms Estijos ir Latvijos sutartyse), Lietuvos delegacijos vadovas pasiūlė Rusijos delegacijai dėl Sutarties preambulės ir 1 straipsnio susitarti kompleksiskai tam tikro kompromiso būdu.

Lietuvos pasiūlytame kompleksiniame sprendime numatytas Rusijos sutarties „etaloninio“ Baltijos valstybėms modelio suskaidytų nuostatų perkėlimas į 1 straipsnį ir tam tikras jų pakeitimas. Pasiūlymas susidėjo iš tokių veiksmų:

a) iš preambulės į 1 straipsnio pirmąją dalį perkeliama nuostata apie tai, kad šalys vadovaujasi savo priimtais pamatiniais aktais apie savo valstybinį statusą; ji prijungiamą prie Rusijos pasiūlytos nuostatos dalies apie šalių viena kitos pripažinimą. Sujungta dalis tampa tokia: „Aukštosios Susitariančios Šalys pripažįsta viena kitą suvereniomis valstybėmis ir tarptautinės teisės subjektais (+) pagal savo valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos 1990 m. birželio 12 d. ir Lietuvos Respublikos – 1990 m. kovo 11 d.“;

b) Rusijai aktuali preambulės nuostata dėl šalių teisės į valstybės nepriklausomybę pripažinimo perkeliama į 1 straipsnio antrąją dalį, į ją taip pat atkeliama

ir prie jos prijungiama Rusijos pasiūlyto atskiro straipsnio nuostata dėl visiškos visų šakų valdžios savo šalies teritorijoje. Taigi sujungta dalis tampa tokia: „Kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis pripažįsta kitos Aukštosios Susitariančios Šalies neatimamą teisę į valstybinę nepriklausomybę, (+) visišką kitos Aukštosios Susitariančios Šalies (+) įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios pilnumą“;

c) Rusijos projekto nuostatos dėl šalių tarpusavio santykiuose grasinimų nenaudojimo, nesikišimo į vieną kitos reikalus ir pagarbos viena kitos suverenitetui, papildžius principu dėl teritorinio vientisumo ir sienų neliečiamybės, sudaro 1 straipsnio trečiąją dalį: „Aukštosios Susitariančios Šalys įsipareigoja tarpusavio santykiuose nenaudoti jėgos ir grasinimo jėga, nesikišti į viena kitos vidaus reikalus, gerbti suverenitetą, teritorinį vientisumą ir sienų neliečiamybę pagal Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo principus“;

d) 1 straipsnio ketvirtoji dalis suredaguojama taip: „Aukštosios Susitariančios Šalys įsipareigoja savo tarpusavio santykiuose sąžiningai laikytis visuotinai pripažintų tarptautinės teisės principų ir normų ir neprisidėti, kad trečiosios šalys jas pažeistų vienos iš Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių atžvilgiu“;

e) tariantis dėl šių sprendimų Lietuvos derybų delegacija Sutarties preambule sutinka atsisakyti nuostatos dėl atsižvelgimo į 1920 m. Taikos sutartį⁶⁹.

Po diskusijų dėl pasiūlyto kompleksinio pasiūlymo delegacijos pagaliau sutarė dėl 1 straipsnio turinio, kuris patenkino Lietuvos pusę ir kartu Rusijos pusės sąlygą, kad Sutarties nuostatos pagal „etaloninį“ Rusijos projektą būtų analogiškos Estijos ir Latvijos sutarčių formuluotėms.

Autoriaus vertinimu, Lietuvos delegacijos pasiūlytu būdu sukonstruota antrosios dalies nuostata, kad kiekviena šalis pripažįsta kitos šalies neatimamą teisę į valstybinę nepriklausomybę, iš pagrindinės nuostatos tapo išvestine, išplaukiančia iš pirmojoje straipsnio dalyje įtvirtinto 1990 m. kovo 11 d. priimto pamatinio sprendimo dėl Lietuvos valstybinio statuso. Taip Sutartyje neliko dvi-prasmybės dėl to, ką Rusija pripažįsta – ar tik Lietuvos teisę į nepriklausomybę, ar Kovo 11-osios aktu atkurtą nepriklausomą Lietuvos Respubliką.

Sprendimas dėl preambulės nuostatos apie SSRS 1940 m. įvykdytą Lietuvos aneksiją turėjo būti priimtas per atskiras šalių vadovų derybas. Autoriaus vertinimu, Lietuvos atsisakymas Sutartyje minėti 1920 m. Taikos sutartį turėjo būti svarus Lietuvos vadovo argumentas apginant Sutarties nuostatą dėl Lietuvos aneksijos pasekmių įvertinimo.

⁶⁹ Po 1991 m. sausio 20 d. derybų raundo Lietuvos derybų delegacija turėjo tokią juodraštinę preambulės nuostatos redakciją: „[Šalys,] atsižvelgdamos į tai, kad dar 1920 metais Rusija visiems amžiams atsisakė visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu, tuo padėdama patvarius pamatus abiejų valstybių tarpusavio santykiams“.

Derybų dėl pilietybės reglamentavimo ir migracijos tęsinys

Antroje sausio 30 d. pusėje delegacijos pradėjo svarstyti ekspertų išanalizuoto pilietybės įgijimą reglamentuojančio 4 straipsnio trečiąją ir ketvirtąją dalis: *trečioji dalis skirta teisę į RTFSR pilietybę turintiems asmenims, atvykusiems ir nuolat gyvenusiems Lietuvoje iki įstatymo įsigaliojimo dienos* – 1989 m. lapkričio 3 d., turintiems teisėtą gyvenimo šaltinį; *ketvirtoji dalis skirta teisę į RTFSR pilietybę turintiems asmenims, atvykusiems ir nuolat gyvenusiems Lietuvoje nuo 1989 m. lapkričio 3 d. iki Sutarties pasirašymo dienos*, turintiems teisėtą pragyvenimo šaltinį. Abiem šioms grupėms asmenų pagal Lietuvos pilietybės įstatymą užtikrinama teisė laisva valia įgyti Lietuvos pilietybę Lietuvos pilietybės įstatymo tvarka, netaikant jiems sėslumo cenzo. Jiems nebus taikomas ir lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimas.

Pilietybės klausimais Rusijos delegacija sutiko beveik su viskuo, dėl ko sutarė ekspertai, bet iš pilietybės straipsnio pasiūlė išbraukti žodžius „nuolat gyveno“. E. Jarašiūnas argumentavo, kad šių žodžių išbraukti negalima, nes tada iš esmės pasikeistų viso straipsnio turinys. Lietuvos delegacijos vadovas paprašė palikti tekste taip, kaip sutarė ekspertai.

V. Sinkevičius paklausė, ar tokiu pasiūlymu Rusijos delegacija siekia pakeisti asmenų, kurie galės įgyti Lietuvos pilietybę, ratą, ar jiems dar nėra iki galo aišku dėl to, kad Lietuvoje nuolat gyvenusiems asmenims nebus taikomas įstatyme nustatytas dešimties metų sėslumo cenzas. Rusijos delegacijos nariai atsakė, kad jie nerimauja būtent dėl šio cenzo ir reikalavimo mokėti lietuvių kalbą. Lietuvos delegacija sutiko į straipsnį konkrečiai įrašyti, kad asmenims nebus taikomas sėslumo cenzas ir reikalavimas mokėti lietuvių kalbą. Rusijos delegacija iš karto su tuo sutiko, įtampa dingo ir toliau buvo ramiai nagrinėjamas ekspertų suderintas tekstas. Ten reikėjo tik patikslinti vieną kitą žodį ir dėl straipsnių, reguliuojančių pilietybės klausimus, viskas buvo sutarta.

Čia reikėtų pažymėti, kad derybose pasiektas susitarimas dėl pilietybės įgijimo, kuris panaikino neaiškumą ir baimę Rusijos pusėje, sukėlė jautrumą ir baimę Lietuvoje. Lietuvos visuomenėje ir Aukščiausiosios Tarybos komisijose vyko daug diskusijų, per kurias buvo nuogaustaujama dėl galimų neigiamų tokio susitarimo pasekmių nacionaliniam saugumui. Plačios politinės diskusijos paskatino iniciatyvą parengti 1989 m. priimto ir po Lietuvos nepriklausomybės palikto be pakeitimų toliau galioti 1989 m. Lietuvos pilietybės įstatymo pakoreguotą redakciją. Jai parengti 1991 m. rugpjūčio 28 d. buvo sudaryta E. Jarašiūno vadovaujama Aukščiausiosios Tarybos įstatymo naujos redakcijos projekto parengimo darbo grupė.

Šio straipsnio skyriuje apie Sutarties ratifikavimą atskleista, kodėl Sutarties ratifikavimo Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje metu kai kurie deputatai taip pat kritikavo pilietybės įgijimą reglamentuojančius Sutarties straipsnius.

Šiame derybų raunde ramiau buvo diskutuojama dėl Rusijos siūlomos 6 straipsnio nuostatos dėl teisės į savarankišką imigracinę politiką, „persikėlimo“ kategorijos turinio ir kt. Po apsvarstytų 6 straipsnio redakcinių siūlymų susitarta pirmosios dalies pradžią papildyti nuostata, kad šalis įstatymais reguliuos ir savarankiškai vykdys savo imigracinę politiką, o šioje srityje kylančius klausimus spręs sudarydamos tarptautinės teisės normas ir principus atitinkančius atskirus susitarimus. Dėl antrosios dalies buvo sutarta, kad įsidarbinimo migracijos klausimai bus reguliuojami atskiru tarpvyriausybiniu susitarimu. Trečiojoje dalyje dėl pagalbos į savo šalis laisva valia norintiems grįžti Lietuvos ir Rusijos kilmės asmenims (minėti darbininkų grįžimo pavyzdžiai – lietuvių iš Vorkutos į Lietuvą ir rusų iš Mažeikių į Rusiją) susitarta specialiu susitarimu sureguluoti *jų persikėlimo* tvarką ir sąlygas bei abipusius pagalbos įsipareigojimus.

Derybos dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje Kaliningrado srities raidoje

Rusijos delegacijos narys RTFSR Kaliningrado srities Vykdomojo komiteto pirmininkas J. Semionovas pasiūlė tokį papildomą Sutarties straipsnį: „Rusijos Sovietų Federacinė Respublika reiškia savo ypatingą suinteresuotumą, o Lietuvos Respublika prisiima įsipareigojimą imtis būtinų priemonių, kad būtų užtikrintos palankios Kaliningrado srities ūkinės ir nacionalinės-kultūrinės raidos sąlygos. Šios sąlygos bus sureguliuotos specialiu Šalių susitarimu dalyvaujant Kaliningrado sričiai.“

Lietuvos delegacijos derybininkai tokią formuluotę įvertino kaip nepriimtina, kadangi sutartyje neturėtų būti nuostatų, kuriomis viena šalis yra suinteresuota, o kita šalis prisiima įsipareigojimus. Be to, Kaliningrado srities dalyvavimas susitarime taip pat nėra priimtinas, nes sritis yra Rusijos Federacijos teritorinis vienetas, kuriam neturi būti atskirai atstovaujama tarpvalstybinėse derybose. Delegacijos susitarė, kad į Kaliningrado sritį nuvyks specialiai vyriausybių sudaryta dvišalė komisija, kuri išsiaiškins, kokios problemos ten gyvenantiems asmenims labiausiai rūpi, tada šalių vyriausybės galės tartis dėl specialaus tarpvyriausybinių susitarimo turinio ir formuluočių. Rusijos pusei sutikus su mūsų pasiūlymu tekste žodžius „imtis būtinų priemonių“ pakeisti žodžiais „prisidėti prie“ ir atsakyti žodžių „dalyvaujant Kaliningrado sričiai“, su tokiu papildomu straipsnio pakeitimu sutikome.

Derybų delegacijų susitikimas su Rusijos Federacijos vadovu B. Jelcinu

Sausio 30 d. abiejų šalių delegacijas priėmė Rusijos Federacijos vadovas – Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas B. Jelcinas savo dideliame kabinete naujuose

Tarybų rūmuose⁷⁰. Rusijos delegacijos vadovas V. Lukinas RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininką informavo, kad dėl Sutarties pilietybės ir teisių 4, 5 ir 6 straipsnių pasiektas esminis sutarimas, tik dar reikia baigti redaguoti tekstą. B. Jelcinas sakė, kad kai jaučiamas toks didelis spaudimas Aukščiausiojoje Taryboje, labai svarbu susitarti dėl kompromisinio „nulinio“ pilietybės varianto. Jis pažymėjo, jog tai, kad Estija, Latvija ir Lietuva sutinka užtikrinti sutarčių pasirašymo dieną jų teritorijose gyvenančių Rusijos asmenų teisę laisvu apsisprendimu išsaugoti arba įgyti Rusijos Federacijos arba gyvenimo šalies pilietybę, jiems yra didelė parama.

Užbėgant į priekį, čia galima pažymėti, kad RTFSR prezidento rinkimų kampanijos metu ir pasirašęs Sutartį jau išrinktas RTFSR prezidentu B. Jelcinas ir jo informacinė tarnyba kaip svarbiausią Sutarties privalumą pabrėždavo, kad iki Sutarties pasirašymo dienos Lietuvoje nuolat gyvenantys ir turintys gyvenimo šaltinį rusai dabar galės pasirinkti, ar tapti visateisiais Lietuvos Respublikos piliečiais, ar pasilikti RTFSR piliečiais. Pasirenkant Lietuvos pilietybę jiems nebus taikomi gyvenimo Lietuvoje trukmės ir lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimai⁷¹.

B. Jelcinas pabrėžė vyriausybės susitarimo dėl palankių Kaliningrado srities raidos sąlygų išsaugojimo svarbą, kadangi Rusijai ryšiai su Kaliningrado sritimi, kurią jis pavadino „pasienio teritorija“ (rus. *приграничье*), yra labai svarbūs.

Susitikimo metu V. Lukinas RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininką B. Jelciną informavo, kad *sudėtingiausia problema buvo dėl Lietuvos noro minėti 1920 m. Taikos sutartį ir „negatyvų dalyką“ – SSRS 1940 m. įvykdytą aneksiją*. Jis B. Jelciną informavo, kad šiandien po ilgų diskusijų pasiektas delegacijų sutarimas dėl šios problemos sprendimo, ir paaiškino jo esmę: perkeliant preambulės pastraipą apie šalių pamatinius aktus ir kitą preambulės principą į 1 straipsnį ir jį sustiprinant, dėl kompromiso būtų atsisakyta nuorodos į 1920 m. Taikos sutartį. Jeigu B. Jelcinas tam pritartų, tai būtų galima įtvirtinti Sutartyje ir tada liktų nedaug darbo. V. Lukinas B. Jelciną taip pat informavo, kad dėl „negatyvios pastraipos“ apie 1940 m. SSRS veiksmus priimti sprendimą delegacijos įgaliotos nebuvo ir tai palieka šalių vadovams.

V. Lukinas taip pat paminėjo, kad reikia dar baigti derinti 2 straipsnio (dėl saugumo ir gynybos) formuluotes⁷². Paminėjus Sutarties straipsnį dėl šalių apsikeitimo visateisėmis (rus. *полномочными*, lietuviškame tekste – „įgaliotosiomis“) atstovybėmis, B. Jelcinas jį komentavo sakydamas, kad rusų kalboje sąvoka „visateisė atstovybė“ suprantama kaip diplomatinė pasiuntinybės lygmens atstovybė ir pridūrė: „Tada išorės santykiuose nebus įtakos iš „Centro“.“

⁷⁰ Rusų vadinamieji Baltieji rūmai (rus. *Белый Дом*).

⁷¹ Prieiga per internetą: <http://www.yeltsincenter.ru/digest/release/den-za-dnem-30-iyulya-1991-goda?page=0,3>.

⁷² Dėl nekokybiškos fonogramos nei V. Lukino, nei B. Jelcino pasisakymų visiškai atkurti nepavyko.

Autorius prisimena, kad pokalbio metu kažkokiame klausimo kontekste B. Jelcinas pasakė, jog valstybės pavadinimas „Rusijos Federacija“, arba tiesiog „Rusija“, skamba labai išdidžiai. Tai buvo galima suprasti kaip jo norą sovietiniame valstybės pavadinime atsikratyti balastinių žodžių „Sovietų Socialistinė Respublika“ ir pavadinimą oficialiai pakeisti į „Rusijos Federacija“. Iš tikrųjų tokį pavadinimą neformaliuose rašto tekstuose ir viešose kalbose B. Jelcinas ir jo kolegos pradėjo vartoti anksčiau, negu jis buvo oficialiai pakeistas. Pavyzdžiui, duodamas prezidento priesaiką liepos 10 d., jis kreipėsi į Rusijos piliečius – „Rusijos Federacijos piliečiai“, ir tik formaliame priesaikos tekste vartojo visą RSFSR pavadinimą.

Derybos dėl 2 straipsnio, reglamentuojančio šalių politiką saugumo ir gynybos srityje

Abiejų delegacijų vadovai ir nariai ilgai ir įtemptai ginčijosi dėl termino „kolektyvinio saugumo sistema“ Sutarties 2 straipsnio projekte. Sausio 21–22 d. derybų raunde Rusijos delegacija buvo iš esmės suderinusi tokią šio straipsnio formulotę: „Aukštosios Susitariančios Šalys pripažįsta viena kitos teisę įgyvendinti savo suverenitetą gynybos ir saugumo srityje [RU], prisidedamos prie nusiginklavimo ir įtampos mažinimo proceso, o sąveikos (rus. *взаимодействия*) šioje srityje formas [LT] nustatys atskiru susitarimu.“

Šiame raunde Rusijos delegacija pasiūlė tarp žodžių „formas“ ir „nustatys“ įterpti papildomą sakinio dalį „taip pat ir per kolektyvinio saugumo sistemas“⁷³. Citatoje rusų pasiūlyto naujo intarpo vieta pažymėta [RU]. Lietuvai tokia formulotė buvo nepriimtina, kadangi ji sudarytų prielaidą sieti Lietuvą su kolektyvinio saugumo sistema, kurios pagrindinė dalyvė būtų Rusija. Tai reišktė, kad Lietuva negalėtų visiškai savarankiškai, nepriklausomai nuo Rusijos, įgyvendinti savo suvereniteto saugumo ir gynybos srityje. Rusijos delegacija savo pasiūlymo nenorėjo atsisakyti, tad Lietuvos delegacija paprašė pertraukos. Pasitarusi mūsų delegacija nutarė, kad Lietuva negali priimti tokio Rusijos pasiūlyto išipareigojimo.

Autorius prisimena, kad jam pasiūlius Rusijos papildomą intarpą be jokių pakeitimų perkelti į kitą sakinio vietą, kuri čia cituotame tekste pažymėta [LT], Rusijos delegacijos vadovas pasiūlymą kritikavo, teigdamas, kad toks perkėlimas ignoroja sintaksę, bet nekeičia esmės. Galbūt, patikėjęs jų vadovo teiginiu, kad tai nekeičia esmės, pasiūlymą netikėtai palaikė Kaliningrado srities Vykdomojo komiteto pirmininkas J. Semionovas. Tada Rusijos delegacija pagaliau sutiko Lietuvos delegacijos pasiūlymą priimti. Tad 2 straipsnio galutinė formulotė buvo suderinta tokia, kokia yra pasirašytoje Sutartyje: „Aukštosios Susitariančios Šalys pripažįsta viena kitos teisę įgyvendinti savo suverenitetą gynybos

⁷³ Rusijos Federacijos politinei vadovybei toks papildymas buvo aktualus dėl planuojamos naujos kolektyvinės saugumo sistemos sukūrimo po 1991 m. liepos 1 d. numatyto SSRS sukurtos Varšuvos sutarties organizacijos („Varšuvos pakto“) likvidavimo.

ir saugumo srityje, prisidėdamos prie nusiginklavimo ir įtampos mažinimo proceso, taip pat ir per kolektyvinio saugumo sistemas, o sąveikos šioje srityje formas nustatys atskiru susitarimu.“

Derybos dėl straipsnio, reglamentuojančio bendradarbiavimą kuriant Euro-Azijos rinką

Derybose vėl kilo įtampa, kai Rusijos delegacija grįžo prie 15 straipsnio, kuris per sausio 22 d. derybas buvo pateiktas tokios formuluotės: „*Šalys laiko tikslinga ne jų susitarimų su trečiosiomis šalimis sąskaita remti Euro-Azijos rinkos sukūrimą.*“ Šios formuluotės Lietuvos delegacija nesutiko svarstyti.

Šįkart Rusija pasiūlė šiek tiek pakeistą formuluotę: „Aukštosios Susitariančios Šalys vykdys tokią ekonominę politiką, kuri padėtų formuotiis įvairiems Šalių ryšiams ir Euro-Azijos rinkos kūrimui.“ Lietuvos delegacija buvo kategoriškai prieš dalyvavimą padedant kurti bendrą Euro-Azijos rinką. Tada Rusijos atstovai pasiūlė žodį „integruotis“ (į tokią rinką). Inicijatyvos ėmėsi Lietuvos delegacijos narys, ekonomikos profesorius K. Glaveckas⁷⁴. Jis paėmė Maskvoje 1990 m. išleistą „*Ekonomisto žinyną*“ ir delegacijoms perskaitė, kad žodis „integracija“ reiškia „tarybinę socialistinę integraciją“. Rusijos derybų delegacijos nariai pradėjo aiškinti, kad žodis integracija dabar suprantamas kitaip. Į tai K. Glaveckas replikavo: „Tam, kad suprastume vienodai, šio nuvalkioto žodžio reikėtų atsisakyti.“ Diskusija tęsėsi maždaug valandą, nes Rusijos derybininkai atkakliai laikėsi savo pasiūlymo.

Lietuvos delegacijos vadovas paprašė pertraukos, kad mūsų derybininkai galėtų pasitarti. Maždaug per 15 minučių mūsų delegacijos nariai parengė kelis straipsnio formuluotės variantus. Delegacija nutarė iš pradžių pagrindinės formuluotės nesiūlyti, kol diskutuojant įpareigojančios formuluotės apie integravimąsi į įvardytą konkrečią rinką nepavyktų išvengti. V. Sinkevičius situaciją po pertraukos prisimena taip: „Kai delegacijos vėl susėdo prie stalo, Č. Stankevičius priėjo prie K. Glavecko ir jam tyliai pasakė: „Pasiginčyk su jais dėl kokių nors neesminių dalykų, pasiūlyk ką nors, kad jie patys nutoltų nuo savo pasiūlymo apie Euro-Azijos rinką, o po to mes pateiksime tai, dėl ko ką tik susitarėme.“ K. Glaveckas su Rusijos derybininkais diskutavo maždaug 20 minučių, išaiškino, ką reiškia tarptautinis darbo pasidalijimas, kad rinkos gali susikurti savaime ir pan. Buvo matyti, kad abi pusės jau pavargo nuo aiškinimosi.

Tuomet K. Glaveckas pasiūlė įrašyti, kad „Šalys vykdys tokią ekonominę politiką, kuria bus siekiama integruotis į pasaulinę ekonominę erdvę“. Rusijos

⁷⁴ Nors šiame derybų raunde dalyvavo Užsienio reikalų ministerijos diplomatas, tačiau jo *pro memoria* delegacijos vadovas (šio straipsnio autorius) po šio raundo nėra gavęs. Rašydamas šį straipsnį autorius remiasi prof. V. Sinkevičiaus išsaugotuose užrašuose pateikta informacija ir komentaru.

delegacija vėl trumpai pasitarė ir sutiko su tokia formulote: „Aukštosios Susitariančios Šalys vykdys tokią ekonominę politiką, kuri padėtų formuotis įvairiems Šalių ryšiams ir integruotis į tarptautinę ekonominę erdvę.“ V. Sinkevičiaus komentaras vėliau buvo toks: „Jie siekė tik Euro-Azijos rinkos, o mes jiems „atidavėme“ visą pasaulinę ekonominę erdvę. Didesnę ir niekuo Lietuvą neįpareigojančią abstrakciją tikriausiai būtų sunku sugalvoti.“

Kitų straipsnių, dėl kurių iš esmės buvo susitarta praėjusiame derybų raunde, atskiros detalės buvo aptartos ir suderintos greičiau. Tad per šį derybų raundą Lietuvos delegacijos pasiūlytu būdu abiem šalims pavyko sutarti dėl iki tol neišspręstų probleminių sutarties straipsnių ir suderinti kiekvienos šalies svarbiausius interesus. Nesutarta buvo tik dėl preambulės, dėl kurios galutinai turėjo susiderėti abiejų šalių vadovai.

Apie 22 val. Sutarties tekstai buvo išspausdinti. Tarpinis Sutarties projekto tekstas delegacijų vadovams vizuoti buvo išspausdintas be preambulėje Lietuvos siūlytų nuostatų, dėl kurių galutinį sprendimą turėjo priimti abiejų šalių vadovai. Tačiau išspausdinto teksto preambulėje buvo palikta dar Lietuvos pusės nepriimta Rusijos pasiūlyta nuostata apie tai, kad šalys „braukia brūkšni po praeities įvykiais ir veiksmais, kliudžiusiais kiekvienai Susitariančiai Šaliai laisvai ir visiškai įgyvendinti valstybinį suverenitetą“. Ją greta Lietuvos nuostatos dėl aneksijos pasekmių buvo galima priimti, tik reikėjo truputį pataisyti.

Taip pat reikia pažymėti, kad šio raundo metu liko neaptarta ir Sutarties projekte nepašalinta 20 straipsnio formuluotės spraga dėl Sutarties galiojimo ir galimų pakeitimų tvarkos. Tą formuluotę pavyko papildyti ir patikslinti vėliau derinant ir rengiant pasirašyti galutinius Sutarties tekstus abiejų šalių kalbomis.

Delegacijų vadovai Č. V. Stankevičius ir V. Lukinas pasirašė kiekvieno Sutarties puslapio abiejose pusėse. Jie taip pat pasirašė trumpą komunikatą, kad „Sutarties tekstas ir jos straipsniai atstovų lygiu suderinti. Dar reikalinga patikslinti kai kurias formuluotes. Šalys dar dirbs prie Sutarties įgyvendinimo protokolo.“

V. Sinkevičius prisimena: „Rusijos delegacija labai norėjo į baigiamąjį raundo komunikatą įrašyti, jog šalys susitarė parengti protokolą su įsipareigojimu, kad pasirašant sutartį kartu bus sukurta komisija, kuri padės įgyvendinti su piliečių teisėmis susijusias sutarties nuostatas. Č. Stankevičius tam prieštaravo. Aš atkreipiau dėmesį, kad tokios komisijos sudarymas gali būti vertinamas kaip numatantis pažeidimus, todėl yra neetiškas. Rusijos delegacijos vadovas V. Lukinas sutiko su tokiais argumentais ir pasiūlė įrašyti bendresnio pobūdžio nuostatą 18 straipsnyje, kad komisijos gali būti sudaromos esant būtinybei ir šalių sutarimu. Kartu jis įteikė Lietuvos delegacijos vadovui toliau svarstyti Rusijos parengto protokolo variantą apie piliečių teisių užtikrinimo kontrolę. Mūsų delegacijos vadovas

pažadėjo protokolo projekto tekstą išnagrinėti ir savo nuomonę pateikti vėliau, tačiau mums tokių komisijų nereikėjo. Į Vilnių naktį grįžome geros nuotaikos⁷⁵.”

„Štilis“ derybų delegacijų posėdžiuose

Po intensyvių sausio mėnesio derybų raundų, kurių metu derybų delegacijos pasiekė sutarimą dėl Sutarties projekto problemišku straipsnių, derybiniai delegacijų posėdžiai vasario–kovo mėnesiais nevyko. Tuo laikotarpiu vyko vyriausybių įgaliotų atstovų derybos dėl rengiamo vyriausybių susitarimo, susijusio su bendradarbiavimu Kaliningrado srities raidoje išsaugant jos palankias sąlygas, kuris turėjo būti pasirašomas kartu su pagrindine Sutartimi. Kita priežastis, dėl kurios Sutarties galutinis parengimas pasirašyti Rusijos nebuvo skubinamas, buvo Maskvoje vykstantys svarbūs politiniai procesai.

Kovo 17 d. įvyko M. Gorbačiovo surengtas referendumas „dėl SSR Sąjungos išsaugojimo“, su kuriuo Rusijos Federacijoje kartu buvo surengtas ir referendumas dėl RTFSR prezidento posto įsteigimo. Klausiami „Ar jūs pritariate, kad būtinas visos liaudies balsavimu išrenkamo RTFSR Prezidento posto įsteigimas?“, 70 proc. balsavusiųjų balsavo „už“. Pagal 1991 m. gegužės 24 d. pakeistos RTFSR konstitucijos 121¹ straipsnį prezidentas yra aukščiausiasis RTFSR pareiĝūnas ir vykdomosios valdžios vadovas (rus. *глава*). B. Jelcino Rusijos Federacijos politinė komanda rengėsi prezidento rinkimams.

Tuo metu Maskvos Novo-Ogariovo priemiestyje, kur balandį turėjo prasidėti devynių SSRS respublikų⁷⁶ ir SSRS Centro (vadinamosios „9+1“) pagrindinės derybos dėl naujos sąjungos sutarties, dirbo ekspertų darbo grupės ir SSRS respublikų atstovų parengiamieji posėdžiai.

RTFSR vadovo B. Jelcino specialaus atstovo vizitas į Vilnių

1991 m. balandžio 1 d. į Vilnių atvyko Rusijos prezidento B. Jelcino specialus atstovas F. Šelov-Kovediajevas. Pirmiausia Aukščiausiojoje Taryboje jis susitiko su Lietuvos derybų delegacija ir diskutavo dėl Sutarties projekto nuostatų. Delegacijos konsultantas teisininkas V. Sinkevičius yra išsaugojęs susitikimo metu darytus užrašus. Juose užfiksuota, kad susitikime dalyvavo delegacijos vadovas Č. Stankevičius ir nariai – J. Karvelis, V. Jarmolenko, taip pat delegacijos konsultantas teisininkas V. Sinkevičius. Susitikimas vyko net 3 valandas.

⁷⁵ V. Sinkevičius prisimena: „Žinodami, kad mieste naktimis patrulinuoja sovietų armijos kariškiai, buvome sutarę, kad Sutarties tekstą turės ne vienas delegacijos narys, o keli deputatai. Vieną egzempliorių paėmė Č. Stankevičius, kitą – V. Jarmolenko, dar vieną egzempliorių Maskvoje, Lietuvos atstovybėje, Č. Stankevičius atidavė į užsienį išvykstančiam diplomatui Oskarui Jusui. Namų grįžome sėkmingai, niekas mūsų nestabdė.“

⁷⁶ RTFSR, Ukrainos SSR, Baltarusijos SSR, Kazachijos SSR, Uzbekijos SSR, Azerbaidžano SSR, Tadžikijos SSR, Kirgizijos SSR ir Turkmėnijos SSR.

Pagrindinis klausimas, dėl kurio pirmiausia ir daug diskutuota delegacijoje, buvo delegacijų lygmeniu nesuderinta Sutarties preambulės nuostata dėl 1940 m. Sovietų Sąjungos įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos. F. Šelov-Kovediajevas labai atkakliai prieštaravo, kad ši nuostata liktų Sutarties projekte, motyvuodamas Rusijos nenoru, kad jos, kaip valstybės, tęstinumas būtų kildinamas iš Rusijos valdžios, kuri atėjo po bolševikų perversmo 1917 m. spalį. Pasak jo, nuostatos dėl 1940 m. aneksijos jie negali priimti todėl, kad Rusijai netektų prisiimti atsakomybės už neteisėtus Sovietų Sąjungos veiksmus. Jis sakė, kad B. Jelcinas nenorėtų, jog nuostata dėl Sovietų Sąjungos 1940 m. įvykdytos Lietuvos aneksijos būtų įrašyta Sutartyje, tačiau jos panaudojimą komunikate ar pranešime po Sutarties pasirašymo galima svarstyti.

F. Šelov-Kovediajevas Lietuvos delegacijai netikėtai pradėjo kalbėti apie žmogaus teisių pažeidimus, rusakalbių asmenų teisių garantijas, apie specialios komisijos šiais klausimais sudarymą ir kt., apie ką delegacijos jau diskutavo. Teisininkas V. Sinkevičius jo tiesiai ir emociškai paklausė, kaip Rusija vėliau aiškinsis, kodėl ji nevykdo Sutarties, – juk Rusijoje nėra nė vienos net pradinės mokyklos, kurioje būtų galima mokytis lietuvių kalba. F. Šelov-Kovediajevas pradžioje lyg ir sutiko su pastaba ir aiškino, kad mokymą lietuvių kalba bus

Vytautas Landsbergis kalbasi su derybų delegacijos nariais.

Aplink stalą iš kairės: V. Landsbergis, G. Landsbergienė, L. N. Rasimavičius, J. Karvelis, E. Jarašiūnas, Č. V. Stankevičius.

Vilnius, 1991 m. vasario 2 d., Aukščiausiosios Tarybos rūmai, Pirmininko darbinio pietų kambarys už kabineto. Fotografas Geiras Bolstadas.

sunku užtikrinti, tačiau po kelių minučių vėl grįžo prie žmogaus teisių užtikrinimo rusakalbiams, komisijos žmogaus teisėms ginti sudarymo. Jo kalba sudarė įspūdį, kad Rusijos pozicija tampa daug griežtesnė, negu buvo sausio derybose.

F. Šelov-Kovediajevas toliau kalbėjo apie visai neseniai įvykusį penkių suve-
renių respublikų vadovų susitikimą, kuriame buvo susitarta dėl naujos sąjungos principų. Jis sakė, kad M. Gorbačiovas susitiko su devynių sąjunginių respubli-
kų atstovais, ir, atrodo, taip pat dėl daug ko susitarė. V. Sinkevičius vertinimu,
F. Šelov-Kovediajevo pasisakymai parodė, kad Rusija galutinai apsisprendė būti
„naujos Sąjungos centru“, tad dėl to „mūsų situacija prastėja“, nes neaišku, kaip
ir kiek esant naujai situacijai Rusija mus rems kovoje už nepriklausomybę.

Autorius turi išsaugojęs savo užrašus, kuriuose užfiksuotos pagrindinės
Rusijos prezidento atstovo pasisakymo tezės susitikime su V. Landsbergiu⁷⁷.
Pirmiausia F. Šelov-Kovediajevas perdavė V. Landsbergiui prezidento B. Jelcino
žinią, kad Rusija laikysis pozicijos dėl sutarties su Lietuva, nepriklausomai nuo
„9+1“ (9 respublikų ir M. Gorbačiovo SSRS) vadovų sutarties. Jie nori Rusijos
ir Lietuvos Sutartį pasirašyti, bet ratifikuoti vėliau. Be to, B. Jelcinas kartu su
Sutartimi nori pasirašyti ir kitų dokumentų paketą. Pasak B. Jelcino atstovo,
prezidentas reikalauja sudaryti ir dvišalę žmogaus teisių komisiją, nes dėl tokios
susitarta su Estija ir Latvija.

F. Šelov-Kovediajevas V. Landsbergiui kalbėjo, kad jie nenori sutikti su
1940 m. aneksijos minėjimu Sutarties preambulėje, bet neprieštarautų, kad
aneksijos klausimas būtų perkeltas į pasirašomą pareiškimą prie Sutarties,
kuriame Sutarties signatarai išdėstytų savo požiūrį į Lietuvos aneksijos faktą.
V. Landsbergis atsakė, kad Rusijos Federacija turėtų tarti savo žodį dėl aneksijos
pasekmių likvidavimo.

F. Šelov-Kovediajevas pabrėžė, kad Rusija teikia ypatingą reikšmę 9 respu-
blikų atstovų pasirašytame protokole suderintai pozicijai pasirašyti „sutartį dėl
sąjungos“, o ne „sąjunginę sutartį“, nepaisydami, kad su tuo nesutinka M. Gor-
bačiovas. Jis dar pasakė, kad jeigu mes (Lietuva) tame procese būtume dalyvavę
stebėtojo teisėmis, minėto dokumento projektas būtų geresnis. B. Jelcinas esą
liko be mūsų politinės paramos, o Azijos respublikos nėra pakankamai ryžtin-
gos. Pasak jo, galima sakyti, kad sprendžiami krikščioniškos Rusijos ir musul-
moniškos Azijos santykiai. Kalbėdamas apie M. Gorbačiovo Sovietų Sąjungos
imperijos „atnaujinimą“ pagal „sąjunginę sutartį“, F. Šelov-Kovediajevas skep-
tiškai pareiškė, kad tokio „atnaujinimo“ perspektyva būtų analogiška atkurta
Prancūzijos imperijai, kuri žlugo po dvejų metų.

Lietuvos derybų delegacija tuo laikotarpiu buvo parengusi Sutarties projektą
lietuvių kalba, ir, kaip buvo sutarta sausio 30 d. derybų delegacijų vadovų pasi-
rašytame protokole, patikslinusi savo siūlomas delegacijų lygmeniu nesuderintų

⁷⁷ Autoriaus archyve saugomi jo ranka rašyti susitikimo užrašai.

preambulės pastraipų formuluotes, taip pat 18 ir 20 straipsnių formuluotes. Tokios jos ir buvo priimtose liepos 29 d. valstybių vadovų pasirašytoje Sutartyje. Nekeičiant Rusijos ir Lietuvos pasiūlytų preambulės pastraipų esmės, jų galutinė redakcija lietuvių kalba buvo tokia:

- „priskirdamos praeičiai įvykius ir veiksmus, kurie kliudė kiekvienai Aukštųjų Susitariančių Šalių visiškai ir laisvai įgyvendinti savo valstybinį suverenitetą“;
- „būdamos įsitikinusios, jog TSR Sąjungai pašalinus Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 m. aneksijos pasekmes, bus sudarytos papildomos Aukštųjų Susitariančių Šalių ir jų tautų pasitikėjimo sąlygos“.

Identiškų formuluočių lietuvių ir rusų kalbomis tekstai buvo įteikti F. Šelov-Kovediajevui jo vizito metu. Beliko laukti abiejų šalių vadovų derybinio susitikimo dėl sutarties projekto ir jų bendro sprendimo dėl preambulės nuostatų. Tada, kalbų redaktoriams padedant, galėtų būti parengti pasirašyti galutiniai sutarties tekstai rusų ir lietuvių kalbomis.

Susitarimas dėl bendradarbiavimo Kaliningrado srities raidoje

Balandžio–birželio mėnesiais Rusijos Federacijos ir Lietuvos Respublikos vyriausybės atstovai rengė susitarimą dėl Kaliningrado srities raidos palankių sąlygų išsaugojimo, kaip ir buvo numatyta Sutarties projekto 11 straipsnyje. Jį kartu su pasirašoma pagrindine Sutartimi turėjo pasirašyti vyriausybės vadovai tą pačią dieną. Toliau autorius pateikia tarpvyriausybinių derybų apibūdinimą, kurį šio straipsnio rašymo metu autoriui e. laišku⁷⁸ pateikė joms vadovavęs tuometis Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas Gediminas Vagnorius:

„Pereinamasis iš SSSR į Rusijos Federaciją 1991 metų laikotarpis buvo ypač palankus skurdaus Kaliningrado anklavo faktinio statuso pakeitimui ir jo demilitarizavimui, kurio kartu su Lietuva siekė Vakarų pasaulis. Anuomet į vakarus orientuotą ekonomiškai palankesnę autonomiją nuo Maskvos stipriai palaikė Kaliningrado visuomenė, nes ją viliojo idėja tapti išskirtine ekonomine zona ir suartėti su turtinga Europos Sąjunga. Iš kitos pusės, tuometiniai Europos Sąjungos lyderiai, ypač Vokietijos politikai (kurie patys, suprantama, negalėjo reikšti pretenzijų į Kaliningradą) siuntė mums aiškius politinius signalus, palaikydami Kaliningrado suartėjimą su Lietuvos Respublika.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė siekė įtikinti Rusijos Vyriausybę į rengiamą sutartį (jos priedą arba lydinčią sutartį) įtraukti pagrindines Kaliningrado autonomijos nuostatas su išskirtiniu ekonominiu, mokesčiniu ir administraciniu statusu ir laisva prekyba su Lietuvos Respublika bei abipusiškai palankia investicine aplinka. Rusijos Vyriausybei ir jos vadovui Ivanui Silajevui teikėme keletą projektų variantų. Nors derybose Rusijos atstovai palankiai vertino Kaliningrado „ekonominių

⁷⁸ 2020 m. liepos 21 d. e. laiškas.

savarankiškumą“, kurį palaikė ir Kaliningrado administracija, tačiau, spaudžiama SSRS karinių pajėgų vadovybės, Rusijos vyriausybė nuo derinamo Kaliningrado statuso projekto atsitraukė. <...> Manau, kad Kaliningrado statuso pasikeitimui „atsargiai“ priešinosi atsikuriančios Rusijos Vyriausybei vadovavęs I. Silajevas.“

Šio straipsnio autorius nori pažymėti, kad abiejų šalių vyriausybių suderėtas ir 1991 m. liepos 29 d. pasirašytas Susitarimas tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje⁷⁹ taip pat, kaip ir pagrindinė Lietuvos ir Rusijos sutartis, buvo kamieninis. Jis nustatė, kokie dar bus sudaryti specialūs šakiniai susitarimai, kaip antai: dėl sienos režimo ir pasienio vandenų; dėl išskirtinės ekonominės zonos, lengvatinio muitų režimo; dėl dujų ir elektros energijos tranzito; dėl keleivių ir krovinių, išskyrus karinius, transportavimo; dėl šalių tautinių bendrijų teisių ir kultūrinių poreikių įgyvendinimo.

Rusijos Federacijai pradeda vadovauti tiesiogiai išrinktas prezidentas B. Jelcinas

1991 m. birželio 12 d., per Rusijos Federacijos suvereniteto deklaracijos paskelbimo pirmąsias metines, įvyko pirmieji tiesioginiai Rusijos Federacijos prezidento rinkimai, kuriuos laimėjo B. Jelcinas. Mūsų temai svarbu pažymėti, kad pagal RTFSR konstitucijos 121.5 straipsnio 10 punktą prezidentas derasi ir RTFSR vardu pasirašo tarptautines bei „tarprespublikines“ sutartis, kurios įsigalioja po ratifikavimo RTFSR Aukščiausiojoje Taryboje.

Prezidento priesaika ir inauguracijos ceremonija įvyko liepos 10 d. Kremliaus suvažiavimų rūmuose sušauktame *neeiliniame Rusijos Federacijos liaudies deputatų suvažiavimo iškilmingame posėdyje*⁸⁰, kuriam pirmininkavo Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas R. Chasbulatovas. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui tuo metu išvykus į Paryžių, prezidento inauguracijos renginyje atstovauti Lietuvai buvo deleguotas Pirmininko pavaduotojas (šio straipsnio autorius) kartu su Lietuvos nepriklausomybės akto signataru ir derybų delegacijos nariu V. Jarmolenko⁸¹. Lietuvos Respublikos Vyriausybei inauguracijoje atstovavo Ministras Pirmininkas G. Vagnorius.

Kai išrinktas prezidentas iškilmingai prisiekė „vykdyti RTFSR konstituciją ir įstatymus, ginti jos suverenitetą, gerbti ir saugoti žmogaus ir piliečio teises ir laisves, RTFSR tautų teises ir sąžiningai vykdyti jam liaudies užkrautas pareigas“, prakalbą pasakė patriarchas Aleksejus. Savo kalbą jis pradėjo nuo „žodžių apie

⁷⁹ Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.131804>.

⁸⁰ Viso iškilmingo posėdžio vaizdo prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=KApj6-RkLz4>.

⁸¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. I-1534a.

Rusiją“. Kreipdamasis į B. Jelciną, jis pabrėžė pirmojo Rusijos prezidento sunkią atsakomybės našta už šalį, kuri sunkiai serga po septyniasdešimt metų jos dvasinės sandaros ir vienybės griovimo, kai blogis atrodė visagalis ir visur esantis. Perskaitęs ir įteikęs visų religinių konfesijų sveikinamąjį raštą, jis palaimino prezidentą.

Po atlikto tuomečio oficialaus RTFSR himno – M. Glinkos „Patriotinės giesmės“ – kalbą pasakė prezidentas B. Jelcinas. Pirmu sakiniu jis pabrėžė, kad pirmą kartą 1000-metėje Rusijos istorijoje jos prezidentas prisiekia liaudžiai. Pažymėjo, kad amžiais šalyje valdžia ir liaudis buvo skirtinguose poliuose, kai valstybės interesas buvo keliamas aukščiau žmogaus. „Mes vėliau kaip kitos civilizuotos tautos suvokėme, kad valstybė stipri savo piliečių gerove. Šio švento principo neigimas pražudė didžiausias praeities imperijas. <...> Mes sumokėjome milžinišką, nematytą kainą už mūsų šiandieninę patirtį. Todėl perėjimas prie prezidentinės Rusijos valdžios sistemos užpildytas ypatingos prasmės. <...> Lygiai po metų nuo suvereniteto deklaracijos priėmimo pirmą kartą istorijoje Rusijos piliečiai pasirinko savo kelią.“

Prezidentas sakė, kad Rusijos Federacijai reikalingas radikalus pertvarkymas, kurio pagrindas – valstybinis suverenitetas: „Rusija kartu su kitomis suverenėmis respublikomis aktyviai dalyvaus esminiame sąjungos pertvarkyme. *Politiniam kursui, kurį pasirinko liaudis, labai svetimos imperinės ambicijos.* Mes grįžtame į pasaulinę bendriją su svariais sumanymais, kad įgytume draugų, bet ne priešų, sutvarkytume civilizuotus santykius su pasaulio valstybėmis.“ Baigdamas savo kalbą jis pabrėžė: „Didžioji Rusija keliasi nuo kelių. Mes paversime ją klestinčia, demokratine, taikinga, teisine, suverenia valstybe. Galime būti tikri, kad Rusija prisikels.“

Paskutinis „perestrojkos“ sovietine maniera kalbėjęs M. Gorbačiovas pareiškė, kad be demokratinės, sutelktos ir stiprios Rusijos Federacijos neįvyks „mūsų daugianacionalinės sąjunginės valstybės atsinaujinimas“. Jis pabrėžė, kad Rusijos Federacijos ir visų respublikų interesus atitinka „ne išsivaikščiojimas po savus kampus, ne sava izoliacija, bet sutarimas“. M. Gorbačiovas sveikino Rusijos Federacijos deputatų suvažiavimą ir Aukščiausiąją Tarybą, pasak jo, „pasisakiusius už išsaugojimą ir atnaujinimą mūsų sąjungos, už jos pertvarkymą į suverenių valstybių Sąjungą – demokratinę federacinę valstybę“⁸². Baigdamas jis minėjo krizinę Sovietų Sąjungos situaciją ir kaip „pavojingiausią reiškinį“ pažymėjo „įstatymų karą“⁸³. Jis sakė matantis požymių, kad „nuo tokio pavojingiausio reiškinio kaip įstatymų karas atsitraukiama“.

Po oficialios inauguracijos ceremonijos paskirtuose vyriausybinuose dvaro rūmuose Novo-Ogariove (Pamaskvėje) Rusijos Federacijos prezidentas surengė pirmuosius oficialius pietus, kuriuose kartu su juo dalyvavo ir Rusijos ministras

⁸² Taip M. Gorbačiovas pagal savo SSRS „9+1“ atnaujinimo planą interpretavo RTFSR liaudies deputatų suvažiavimo 1990 m. birželio 12 d. Deklaraciją.

⁸³ Žr. 24 išnašą.

pirmininkas I. Silajevas. Prie sėdimų pietų stalo buvo tik buvusių SSRS respublikų Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkai, taip pat Estijos ir Latvijos Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkai ir Lietuvai atstovavęs šio straipsnio autorius. Gruzijos vadovas Z. Gamsachurdija vienintelis iš svečių dalyvavo kartu su žmona.

Autorius gerai prisimena, kad prie pietų stalo, kreipdamasis į dalyvius, prezidentas B. Jelcinas juos pasveikino ir pasakė: „Čia susirinko tik suverenių respublikų vadovai ir čia nėra jokio Gorbačiovo“. Kai respublikų atstovai sakė linkėjimų kalbas, Azijos respublikų atstovų kalbos buvo labai pataikūniškos, o jų įteikiamos dovanos demonstratyviai brangios. Lietuvos atstovas, neturėdamas iš anksto paruošto kalbos teksto, po sveikinimo žodžių ekspromtu pasakė: „Šiandien visos Rusijos patriarchas kryžiaus ženklui palaimino jus, linkėdamas vesti Rusijos žmones laisvės ir gerovės keliu. Aš jums nelinkiu, kad Rusijos liaudis eitų paskui jus. Aš linkiu, kad Rusijos liaudis eitų kartu su jumis“, tada įteikė didelę lietuvišką gėlių puokštę.

Po visų sveikinimo kalbų ir pietų, kai kitoje salėje buvo patiekta kava, prezidentas keliolikos minučių privataus pokalbio su šio straipsnio autoriumi metu apie baigiamas Lietuvos ir Rusijos derybas sakė, kad abiem šalims aktualu greitai pasirašyti tarpvalstybinę sutartį. Jis gana kritiškai atsiliepė apie M. Gorbačiovą, kalbėjo apie jo norą pasirašyti „atnaujintą sąjunginę sutartį“, nors „Novo-Ogariovo proceso“ dalyvės nori pasirašyti kitokią sutartį – dėl suverenių valstybių Sąjungos.

Čia verta paminėti dabar jau viešai paskelbtą informaciją, kad dar 1990 m. gruodį Lietuvos atstovas E. Bičkauskas V. Landsbergiui buvo pranešęs iš patikimų šaltinių gautą žinią, jog B. Jelcinas jau tuomet buvo suderinęs su Ukrainos, Baltarusijos ir Kazachijos Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkais, kad jie pasirašys sutartį tokią, kokią jie sutars, o kiti prie „Keturių sutarties“ galės prisijungti tokiomis sąlygomis, kokias patys nusistatys. Pasak B. Jelcino, taip M. Gorbačiovas su savo komanda būtų pastumtas į šalį ir turėtų su jais pradėti derybas jų nustatytomis sąlygomis⁸⁴.

Lietuvos Respublikos vadovo ir Rusijos Federacijos prezidento derybų susitikimas

1991 m. liepos 18 d. Maskvoje įvyko Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio ir liepos 10 d. pareigas pradėjusio eiti pirmojo Rusijos istorijoje prezidento pirmasis oficialus susitikimas, kurio metu turėjo būti nuspręsta, ar Sutarties preambulėje liks nuostata, skelbianti, kad prievartinio Lietuvos inkorporavimo į SSRS 1940 m. pasekmių pašalinimas sukurs papildomas pasitikėjimo tarp abiejų šalių ir jų tautų sąlygas. Kartu su V. Landsbergiui Maskvą vyko Lietuvos delegacijos narys V. Jarmolenko, delegacijos konsultantas

⁸⁴ LANDSBERGIS, V. *Kaltė ir atpirkimas. Apie Sausio 13-ąją*. Vilnius: Briedis, 2012, p. 60.

teisininkas V. Sinkevičius, V. Landsbergio padėjėjas Š. Adomavičius, Č. Stankevičiaus padėjėjas A. Račas⁸⁵.

Po susitikimo abiejų šalių vadovai surengė bendrą spaudos konferenciją⁸⁶. B. Jelcinas trumpoje įžangoje pasakė: „Mes ilgai dirbome prie visa apimančios sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos projekto.“ Pasak jo, buvo nesutarimų dėl daugelio pozicijų, tad nueitas ilgas kelių mėnesių kelias. Kol viską išstbulino, derybų grupės dirbo labai kruopščiai. B. Jelcinas sakė: „Šiandien mes su ponu Landsbergiu praktiškai pašalinome paskutinius „štrichus“, laikome, kad Sutartis parengta pasirašyti, ir nustatome pasirašymo Maskvoje datą – liepos 29 d.“

Žurnalisto paklaustas, kas buvo sudėtingiausia, B. Jelcinas atsakė: „Aš jau sakiau, kad specialistai, kurie dirbo prie projekto, susitiko ne vieną kartą, ypač kruopščiai prie Sutarties dirbo Lietuva Respublika. <...> Reikėjo detalios 1939–1940 m. įvykių analizės ir įvertinimo (rus. *нодход*), kad tai buvo lietuvių tautos aneksija, reikėjo patikrinti istorinius dokumentus ir visa kita, kad pasiektume abipusį sprendimą ir sutarimą.“

V. Landsbergis kalbėjo: „Galėčiau pridurti, kad ilgai derėjomės dėl istorinių išieities momentų, minėti ar neminėti 1920 m. sutartį, kuri buvo taikos sutartis tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos. Dabar mes siekiame sureguliuoti santykius sutartimi su Sovietų Sąjunga. Tai, kas 1920 metais vadinosi Sovietų Rusija, iš tikrųjų jau buvo Sovietų Sąjunga, kuri buvo tik apiforminta 1922 m. Mes sutarėme, kad šiandieninė Rusija neatitinka anos sutarties subjekto, tad nusprendėme apsieiti be sąsajos su ana sutartimi. Tikriausiai į aną sutartį bus atsižvelgiama mūsų santykiuose su Sovietų Sąjunga.“

V. Landsbergis žurnalistams pažymėjo, kad vienas Sutarties straipsnis dėl Kaliningrado srities yra išsamiai išplėtotas parengtame specialiaame susitarime dėl šios srities ekonominių ir tranzito ryšių su Rusija, kad žmonės ten galėtų būti ramūs. Jis pabrėžė, kad B. Jelcinas tuo ypač rūpinosi. V. Landsbergis taip pat sakė, kad parengtas susitarimas dėl pagalbos persikelti į savo šalį norintiems Rusijos ir Lietuvos piliečiams, šiuo metu gyvenantiems kitoje šalyje, įskaitant tuos, kurie buvo deportuoti į tolimus Rusijos rajonus.

Žurnalistai B. Jelcino teiravosi, ar jis, kaip Rusijos Federacijos prezidentas, naujų Rusijos ir Lietuvos santykių kontekste koku nors būdu prisidės prie Lietuvos santykių su „SSRS centru“ normalizavimo. B. Jelcinas atsakė, kad Rusijos Federacijos vadovybė nuolat palaiko Lietuvą sunkiu metu, kaip buvo Sausio 13-ąją. Jis teigė: „Manau, kad mūsų sutarties pasirašymas paskatins „centro

⁸⁵ Pagal V. Sinkevičiaus užrašus.

⁸⁶ Šis skyrius parengtas pagal išspausdintą spaudos konferencijos fonogramos tekstą (rusų k.) autoriaus archyve.

221

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMO
NUTARIMAS

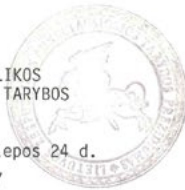
DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
DEPUTATŲ IR DARBUOTOJŲ KOMANDIRUOTĖS Į MASKVĄ

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas
n u t a r i a :

Komandiruoti į Maskvą Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotoją
Česlovą STANKEVIČIŲ, Aukščiausiosios Tarybos deputatus Egidijų JARAŠIŪNĄ,
Vladimirą JARMOLENKĄ, Juozą KARVELĮ, Valdemarą KATKŲ, Narcizą Liudviką
RASIMAVIČIŲ, darbuotojus Gražiną BELICKIENĘ, Artūrą RAČĄ, Oną VOLUNGEVI-
ČIŪTĘ ir Joną SABALIAUSKĄ, taip pat konsultantą Vilemą VODOPALĄ, deryboms
su Rusijos Federacija 1991 m. liepos 25-26 dienomis.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS

Vilnius, 1991 m. liepos 24 d.
Nr. I-1587

V. LANDSBERGIS

Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos derybų delegacijos komandiruotės į Maskvą 1991 m. liepos 25–26 d.

Vilnius, 1991 m. liepos 24 d.

Dokumentas saugomas Lietuvos Respublikos Seimo archyve.

vadovybę“ forsuoti dvišalę sutartį tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos Respublikos.⁸⁷ V. Landsbergis į tą žurnalisto klausimą atsakė taip: „Boriso Nikolajevičiaus Jelcino pozicija Lietuvai ir Sausio 13-ąją, ir visada yra svarbi. *Nė vienas didžiųjų valstybių vadovas Sausio 13-ąją nepasielgė taip, kaip pasielgė Rusijos vadovas. Nedvejodamas ir pagal sąžinę.*“

B. Jelcinas kalbėjo ir apie tai, kad rengiamą „sąjunginę sutartį“ pasirašys devynios respublikos⁸⁸, o šešios respublikos nedalyvauja tos sutarties parengiamuosiuose posėdžiuose Novo-Ogariove. Tačiau jis pabrėžė, jog „mes nenorime, kad tos šešios suverenios respublikos⁸⁹ pasilikėtų už mūsų rinkos ekonomikos erdvės, nes su jomis Rusiją sieja tūkstančiai ryšių“. Joms nedalyvaujant rengiamoje „sąjunginėje sutartyje“, Rusijos Federacija vykdo dvišalių sutarčių sudarymo su jomis politiką.

Paskutinis žurnalisto klausimas B. Jelcinui: „Ar jums pradėjus eiti Rusijos Federacijos prezidento pareigas, jūsų pirmasis tarpvalstybinio lygio susitikimas su Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku yra atsitiktinis?“ B. Jelcinas atsakė: „Galima taip manyti, kad aš atsitiktinai atsiradau ir Jungtinėse Valstijose, susitikau su G. Bushu. Nereikėtų manyti, kad politikoje visa tai tik atsitiktinumas.“

V. Sinkevičius prisimena dar vieną B. Jelcinui žurnalisto užduotą klausimą: „Kas yra šios Sutarties subjektai, tarp ko ji pasirašoma?“ B. Jelcinas nedvejodamas atsakė, kad Sutartis pasirašoma tarp dviejų suverenių valstybių, leisdamas suprasti, kad tai tikra tarptautinė sutartis⁹⁰.

Sutarties redakciniai patikslinimai.

Vadovų baigiamosios derybos. Sutarties pasirašymas

Liepos 25–27 d. į Maskvą paskutinį kartą koreguoti Sutarties projekto tekstų rusų ir lietuvių kalbomis Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas komandiravo Pirmininko pavaduotoją Č. V. Stankevičių, Aukščiausiosios Tarybos deputatus

⁸⁷ Po trijų savaičių įvyko radikalių komunistinės imperijos gynėjų pučas Maskvoje. Jam žlugus, derybos su M. Gorbačiovo SSR Sąjunga Lietuvai tapo neaktualios, o B. Jelcinas, kurį M. Gorbačiovas liepos 10 d. RTFSR prezidento inauguracijos metu paminėjo kaip „dar vieną prezidentą“, realiai tapo vieninteliu tikru prezidentu Maskvoje.

⁸⁸ Buvo planuojama, kad naują suverenių sovietinių respublikų sąjungos sutartį pasirašys Rusijos Federacija, Ukraina, Baltarusija, Kazachstanas, Azerbaidžanas, Kirgizija, Uzbekistanas, Tadžikistanas ir Turkmėnistanas.

⁸⁹ Turėdamas omenyje Lietuvą, Latviją, Estiją, Gruziją, Armėniją ir Moldovą.

⁹⁰ V. Sinkevičius taip pat prisimena, kad už B. Jelcino kabineto durų, kol ten *tête-à-tête* derėjosi V. Landsbergis ir B. Jelcinas, Rusijos Aukščiausiosios Tarybos deputatai ir aparato darbuotojai teiravosi apie pilietybę, Rusijos piliečių persikėlimą iš Lietuvos į Rusiją ir kt. Jiems aiškinant, kad Rusijos piliečiai Lietuvoje bus laikomi užsienio valstybės piliečiais, kad tarp valstybių bus valstybinė siena, buvo matyti, kad jie tai sunkiai supranta, psichologiškai nepasirengę priimti naujų realių.

E. Jarašiūną, V. Jarmolenko, J. Karvelį, V. Katkų, L. N. Rasimavičių, delegacijos teisės konsultantą dr. V. Vadapalą, redaktorę Gražiną Belickienę, delegacijos padėjėjus A. Račą, Oną Volungevičiūtę ir Joną Sabaliauską⁹¹. J. Karvelis su L. N. Rasimavičiumi turėjo Maskvoje pasilikti iki 29 d. Pastarasis autoriui yra paliudijęs, kad jie, laukdami atvykstant V. Landsbergio vadovaujamos delegacijos pasirašyti Sutarties, „beveik visą naktį lesinėjo“ korektūros klaidas iš Lietuvos atstovybėje spausdinamo galutinio sutarties teksto.

Liepos 27 d. Lietuvos ir Rusijos Federacijos derybų delegacijų vadovai Č. Stankevičius ir V. Lukinas parafavo (suderino) po abiejų valstybių vyriausybių derybų parengtą Susitarimą tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje, pasirašydami kiekvieno puslapio (teksto rusų kalba) abiejose pusėse⁹².

V. Sinkevičius prisimena: „Delegacija iš Maskvos grįžo liepos 27 d. vakare. Sutartyje ir susitarime dėl Kaliningrado srities atsirado kai kurių nedidelių patikslinimų. Visą liepos 28 d. iki pat 2 valandos nakties Č. Stankevičius, E. Jarašiūnas, V. Sinkevičius, redaktorė G. Belickienė ir Č. Stankevičiaus padėjėjas A. Račas lyginome sutarties ir susitarimo dėl Kaliningrado srities tekstus lietuvių ir rusų kalbomis, kad jie būtų visiškai identiški ir negalėtų būti aiškinami skirtingai. Tą dieną iš Rusijos derybų delegacijos atėjo kai kurie tekstų patikslinimai, juos reikėjo įvertinti, išversti į lietuvių kalbą ir vėl tikslinti. Antai Rusijos delegacija pasiūlė į sutarties tekstą įrašyti, kad Lietuva įsipareigoja garantuoti asmenų, kurie priklauso rusiškai tautinei mažumai, teises. Šią nuostatą mūsų vertėjai išvertė taip: „Rusijos tautinei mažumai“, tačiau teisininkai suabejojo vertimo tikslumu, nes neaišku, ką tokia formuluotė reiškia, kokius asmenis apima. Kol mes sukome galvas, kaip tiksliau išversti nurodytą formuluotę, iš Rusijos atėjo naujas pasiūlymas – Lietuva garantuos teises asmenims, kurie priskiria save nacionalinėms mažumoms, etniškai susijusioms su tautomis, gyvenančiomis RTFSR teritorijoje⁹³. Tai daug tikslesnė formuluotė, jeigu prireiks, ją, gal šiek tiek patikslinę, galėsime panaudoti. Gerai, kad jos neprireikė.“

Oficiali Lietuvos Respublikos valstybinė delegacija (jos sudėtį išvardysime toliau) pirmadienį, liepos 29 d., 11 val., atskrido į Maskvos tarptautinį Vnukovo oro uostą. Kartu su valstybine delegacija į Maskvą atskrido delegacijos konsultantai teisininkai V. Sinkevičius ir V. Vadapalas, taip pat V. Landsbergio patarėjas Š. Adomavičius ir Č. Stankevičiaus padėjėjas A. Račas.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. liepos 24 d. nutarimas Nr. I-1587.

⁹² Parafuoto teksto kopija autoriaus archyve, bylos Nr. 34, p. 24–29.

⁹³ F. Šelov-Kovediajevo raštas Č. Stankevičiui, autoriaus archyvo byla Nr. 34, p. 22–23.

220

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMO

NUTARIMAS

DĖL AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS DELEGACIJOS SUTARČIAI TARP
LIETUVOS RESPUBLIKOS IR RUSIJOS FEDERACIJOS PASIRAŠYTI
PATVIRTINIMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas

n u t a r i a :

1. Patvirtinti Lietuvos Respublikos oficialią delegaciją kelionei į
Maskvą 1991 metų liepos 29 dieną pasirašyti Sutartį tarp Lietuvos Respub-
likos ir RTFSR dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų tokios sudėties:

- Vytautas LANDSBERGIS - Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas
delegacijos vadovas,
- Česlovas STANKEVIČIUS - Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas,
- Gediminas VAGNORIUS - Ministras Pirmininkas,
- Algirdas SAUDARGAS - Užsienio reikalų ministras,
- Vladimiras JARMOLENKA - Aukščiausiosios Tarybos deputatas,
- Emanuelis ZINGERIS - Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos
pirmininkas.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai Egidijus BIČ-
KAUSKAS, Virgilijus ČEPAITIS, Egidijus JARAŠIŪNAS, Juozas KARVELIS, Valdema-
ras KATKUS, Narcizas Liudvikas RASIMAVIČIUS, Eduardas VILKAS dalyvauja pasi-
rašant sutartį.

2. Pavesti Reikalų valdybai apmokėti delegacijos kelionės išlaidas.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS

Vilnius, 1991 m. liepos 24 d.

Nr. I-1586

V. LANDSBERGIS

*Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas dėl komandiruotės į
Maskvą pasirašyti sutarties.*

1991 m. liepos 24 d.

Dokumentas saugomas Lietuvos Respublikos Seimo archyve.

Lietuvos Respublikos vadovą V. Landsbergį su delegacija Maskvos oro uoste „Vnukovo-1“ prie lėktuvo TU-114 trapo sutiko Rusijos Federacijos viceprezidentas A. Ruckojus.

Iš kairės: V. Čepaitis, E. Jarašiūnas, E. Zingeris, Rusijos protokolo pareigūnas, V. Katkus, A. Saudargas, G. Vagnorius. Maskva, oro uostas „Vnukovo-1“, 1991 m. liepos 29 d.

Fotografą Andrius Petrulevičius.

Kartu su J. Karveliu Lietuvos delegacijos oro uoste laukęs L. N. Rasimavičius šio straipsnio rašymo laikotarpiu e. laiške⁹⁴ autoriui rašė. „Pagal nusistovėjusią praktiką tarptautiniame Vnukovo oro uoste leisdavosi užsienio valstybių oficialios delegacijos. Vnukovo oro uoste ant stiebo prie labai svarbių svečių įėjimo į oro uosto pastatą, kur keliamos vėliavos sutinkant kitų valstybių vadovus, pirmą kartą nuo 1940 m. buvo iškelta Lietuvos valstybinė vėliava. Tuo Rusija pripažino V. Landsbergį nepriklausomos valstybės vadovu, o atskridusią delegaciją – nepriklausomos valstybės delegacija. Kiek pamenu, prieš tai mums su J. Karveliu teko Rusijos apsaugos pareigūnams pagelbėti įdedant tarnybinius žymenis į tam skirtus rėmelius ant kortežo automobilių priekinių ir galinių stiklų. Atskiras automobilis buvo skirtas kiekvienam delegacijos nariui⁹⁵.“

⁹⁴ 2020 m. liepos 4 d. N. Rasimo (L. N. Rasimavičiaus) e. laiškas autoriui.

⁹⁵ Pagal suderintą protokolą korteže atskirais automobiliais važiavo: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis kartu su RTFSR viceprezidentu A. Ruckojumi, Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas G. Vagnorius kartu su RTFSR vicepremjėru O. Lobovu, Lietuvos ir Rusijos derybų delegacijų vadovai Č. Stankevičius su

Tuometis Lietuvos valstybinio ir diplomatinio protokolo direktorius, šio straipsnio rašymo metu – Lietuvos Respublikos ambasadorius Norvegijos Karalystėje, Jonas Paslauskas apie vėliavos iškėlimą Vnukovo oro uoste autoriui parašė⁹⁶ tokius savo prisiminimus: „Į Maskvą rengti prof. V. Landsbergio vizito protokolo niuansų bei viso vizito logistikos atvykau prieš savaitę ir su B. Jelcino aplinkos protokolo ir apsaugos žmonėmis smulkiai planavome kiekvieną vizito epizodą. Delegacijos pasitikimo Vnukovo oro uoste ceremonijos detales kuo smulkiausiai aptarėme su priimančios Rusijos pusės atstovais. Natūralu, jog vienas iš svarbiausių pasitikimo akcentų turėjo būti Lietuvos Trispalvės iškėlimas šalia VIP terminalo.

Delegacijos atvykimo išvakarėse, t. y. liepos 28 d., apsilankiau Vnukovo oro uoste, kur susitikau su atsakingais pareigūnais, asmeniškai įsitikinau, jog jie turi reikiamų standartų Lietuvos Respublikos vėliavą. Man buvo parodyta, kuriose patalpose ši vėliava bus saugoma prieš ją iškeltiant kitą rytą. Taigi, kitą rytą į Vnukovo oro uostą prisistačiau gerokai prieš delegacijos atvykimą ir pirmu reikalu nuėjau link patalpos, kur turėjo būti mūsų Trispalvė. Deja, durys užrakintos, rusų pareigūnai⁹⁷ skėsčioja rankomis, nes „nežino“, kur dingo raktas nuo minėtos patalpos. Atsiprašinėja, o mano įsitikinimu, vaidina iš anksto surežisuotą epizodą apie neva dingusį raktą. Ir šiuo momentu tikrai patikėjau apvaizdos galia ir išdidžiai iš savo portfelio ištraukiau su savimi atsivežtą antrąjį mūsų Trispalvės egzempliorių, kurį Rusijos atstovai be didelio entuziazmo iškėlė. Dirbant ar bendraujant su minėtos šalies atstovais nedidelė nepasitikėjimo porcija kartais tikrai praverčia... Taip pat patvirtinu, jog Lietuvos trispalvė iki minėto momento Vnukovo oro uoste tikrai nebuvo iškelta nuo pat 1940-ųjų...“

Lietuvos vadovą V. Landsbergį su delegacija prie lėktuvo trapo sutiko Rusijos Federacijos viceprezidentas Aleksandras Ruckojus, vicepremjeras Olegas Lobovas, užsienio reikalų ministras Andrejus Kozyrevas ir kiti. Po Lietuvos vadovo V. Landsbergio sutikimo vyriausybinių mašinų kortežas su pagal protokolą susėdusiais abiejų valstybių pareigūnais vyko į vyriausybines rezidencijas Kosyginos g., Maskvos *Leninskije Gory* (Lenino Kalnų) rajone.

Autorius prisimena patirtą džiaugsmą ir pasididžiavimą matant pro mašinos langą, kaip per Maskvą skriejančiam kortežui su ant pirmosios mašinos plevėsuojančiomis Lietuvos ir Rusijos valstybinėmis vėliavėlėmis visose uždarytose sankryžose Rusijos milicijos karininkai atiduoda pagarbą. Vyriausybiniėje rezidencijoje viceprezidentas A. Ruckojus Lietuvos delegacijai surengė privačius pietus.

V. Lukinu ir Lietuvos Respublikos atstovu Maskvoje E. Bičkausku, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras A. Saudargas su RTFSR užsienio reikalų ministru A. Kozyrevu ir Lietuvos viceministru V. Katkumi. Kitose mašinose važiavo po tris Lietuvos delegacijos narius.

⁹⁶ 2020 m. rugsėjo 30 d.

⁹⁷ Tai nebeįmanoma buvo KGB (sovietinio saugumo) pareigūnai. L. N. Rasimavičius prisimena oro uoste buvus du tokius pareigūnus, tarp kurių dėl kažko buvo kilęs konfliktas.

Po pietų Lietuvos valstybinės delegacijos kortežas atvyko į Rusijos Federacijos Tarybų rūmus (rus. *Дом Советов*). Juose įvyko pusvalandžio trukmės abiejų valstybių vadovų *tête-à-tête* pokalbis. V. Landsbergis 2015 m. balandį apie tą pokalbį portalui *15min.lt* yra sakęs taip: „Paskutines Sutarties detales mes derinome tik dviese, akis į akį. Buvo du svarbiausi punktai – Lietuvos ir Rusijos 1920 m. Taikos sutartis bei Sovietų Sąjungos įvykdyta aneksija. Jo aplinka labai nenorėjo šitų punktų, bet mes dviese susitarėme: aš sutinku išimti Taikos sutartį, tačiau mūsų sutartyje lieka punktas dėl Lietuvos aneksijos. Jis pažadėjo, kad taip ir bus.“⁹⁸

15 val. įvyko oficialių Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos valstybinių delegacijų baigiamasis derybų posėdis. Rusijos Federacijos valstybinės delegacijos sudėtis buvo ši: vadovas B. Jelcinas – Rusijos Federacijos prezidentas; A. Ruckojus – viceprezidentas; I. Silajevas – Ministrų Tarybos pirmininkas; R. Chasbulatovas – Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas; A. Kozyrevas – užsienio reikalų ministras; G. Burbulis – valstybės sekretorius; V. Lukinas – Aukščiausiosios Tarybos Tarptautinių reikalų komiteto pirmininkas; A. Granbergas – Tarprespublikinių santykių ir regioninės politikos komiteto pirmininkas; F. Šelov-Kovediajevas – Tarprespublikinių santykių pakomitečio pirmininkas; S. Krasavčenko – Ekonominės reformos ir nuosavybės klausimų komiteto pirmininkas; S. Šachrajus – Įstatymų leidybos komiteto pirmininkas; O. Lobovas – Ministrų Tarybos pirmininko pirmasis pavaduotojas; J. Semionovas – Kaliningrado srities Vykdomojo komiteto pirmininkas.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo patvirtintos pasirašyti Sutartį tarp Lietuvos Respublikos ir RTFSR dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų oficialios Lietuvos Respublikos valstybinės delegacijos sudėtis buvo ši⁹⁹: V. Landsbergis – Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, delegacijos vadovas; Č. Stankevičius – Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas; G. Vagnorius – Ministras Pirmininkas; A. Saudargas – užsienio reikalų ministras; V. Jarmlenko – Aukščiausiosios Tarybos deputatas; E. Zingeris – Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos pirmininkas. Kitu nutarimu delegacija dar buvo papildyta Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotoju B. Kuzmicku. Pasirašant sutartį buvo patvirtinti¹⁰⁰ kartu dalyvauti Aukščiausiosios Tarybos deputatai E. Bičkauskas, V. Čepaitis, E. Jarašiūnas, J. Karvelis, V. Katkus, L. N. Rasimavičius ir E. Vilkas. Posėdyje taip pat dalyvavo Lietuvos delegacijos konsultantai teisininkai V. Sinkevičius ir V. Vadapalas, taip pat V. Landsbergio padėjėjas teisės klausimais Š. Adomavičius ir Č. Stankevičiaus padėjėjas A. Račas.

⁹⁸ Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/vytautas-landsbergis-apie-borisa-jelcina-padorus-zmogus-kuris-norejo-buti-teisingas-lietuvai-582-498425>.

⁹⁹ Patvirtinta Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. liepos 24 d. nutarimo 1 straipsniu pasirašyti Sutartį tarp Lietuvos Respublikos ir RTFSR dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų 1991 m. liepos 29 d.

¹⁰⁰ *Ibid.*, nutarimo 2 straipsniu.

Posėdžio eigą neoficialiai užsirašinėjo V. Sinkevičius ir Š. Adomavičius, kurie iš savo užrašų vėliau parengė oficialų posėdžio protokolą¹⁰¹.

Pradžioje V. Landsbergis pristatė B. Jelcinui kiekvieną Lietuvos delegacijos narį, su kuriuo B. Jelcinas sveikinosi. L. N. Rasimavičius prisimena B. Jelcino nusistebėjimą, kad delegacijoje nėra rusų, o į tai atsiliepė V. Jarmolenko: „O aš?“ Posėdis prasidėjo B. Jelcino sveikinimo žodžiais Lietuvos Respublikos delegacijai. Paskui trumpą atsakomąjį žodį tarė V. Landsbergis.

B. Jelcinas pirmiausia paprašė pranešti, koks yra Lietuvos pateikto Sutarties 4 straipsnio protokolinio išaiškinimo tekstas. V. Landsbergis perdavė B. Jelcinui Lietuvos parengtą tekstą, kurį šis perskaitė delegacijų nariams: „Lietuvos Respublika išaiškina, kad Sutarties 4 straipsnyje nustatytos pilietybės įgijimo sąlygos netaikomos asmenims, kurių veikla teismo sprendimu įvertinama kaip nukreipta prievarta likviduoti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, suverenių valstybingumą ir teritorinį vientisumą arba prievarta užgrobti valdžią. 4 straipsnio nuostatos negali būti aiškinamos kaip leidžiančios vienu metu būti Lietuvos Respublikos ir RTFSR piliečiu.“¹⁰²

B. Jelcinas paklausė, ar Rusijos Federacijos delegacijos nariai turėtų paskelbtam protokolinio išaiškinimo tekstui pastabų. Niekam pastabų nepareiškus, Rusijos Federacijos delegacija išaiškinimą priėmė.

Tada B. Jelcinas pasiūlė delegacijoms aptarti Sutarties tekstą, pirmiausia svarstyti klausimą, kurį jam kelia Rusijos delegacijos nariai – ar Sutarties tekste verta vartoti žodį „aneksija“. B. Jelcinas nurodė klausimo motyvus: artėja naujosios Sąjungos sutarties pasirašymas ir *naujoji Sąjunga taps 1922 m. Sąjungos* [t. y. SSRS – Č. V. S.] *teisių perėmėja*, todėl RTFSR negali prisiimti atsakomybės už tai, kas įvyko 1940 m., nors ir supranta tokio klausimo esmę. Jis pasiūlė žodį „aneksija“ pakeisti žodžiais „neteisėti veiksmai“.

V. Landsbergis tam prieštaravo, argumentuodamas tuo, kad kai Lietuvos sieną peržengusi Raudonoji armija žudė žmones, tai taip pat buvo neteisėti veiksmai. Tačiau aneksija reiškia visiškai kitą mastą. Jis kalbėjo, kad tokio turinio dokumentas jau suderintas, jame sąžiningai pasakyta apie tai, kas buvo. Lietuvos pusė, reaguodama į Rusijos argumentus, yra sutikusi Sutartyje naminėti 1920 m. Taikos sutarties. Svarstomoje preambulės pastraipoje Rusija atsiriboja nuo tarptautinių nusikaltimų, nuo neteisėtų veiksmų, kurie buvo įvykdyti Lietuvos atžvilgiu, ir tai užkerta kelią valstybių bendradarbiavimui. Principinga Rusijos pozicija šiuo klausimu yra labai svarbi, ji aiškiai įvardija tai, kas įvyko, ir gali tapti geru pavyzdžiu ir postūmiu SSRS pozicijos pasikeitimui. Vargu ar galima rasti tikslesnį ir tinkamesnį žodį kaip „aneksija“.

¹⁰¹ Posėdis čia aprašomas pagal tą protokolą, kurį šio straipsnio autorius išsiuntė Rusijos derybų delegacijos formaliam vadovui A. Granbergui ir saugo savo archyve.

¹⁰² Išaiškinimo tekstas (rusų k.) autoriaus archyvo byloje Nr. 36, p. 205.

B. Jelcinas pasiūlė delegacijos nariams, kėlusiemis klausimą dėl šio žodžio pakeitimo, sutikti, kad Sutartyje viskas liktų kaip yra, „kadangi Rusija siekia vadovautis tiesa ir teisingumu“. V. Lukinas paprašė patikslinti, ar šio žodžio pavartojimas sutartyje nesukels Rusijai teisinių pasekmių. V. Landsbergis atsakė, kad atsakomybė už aneksiją tenka SSRS, kad Lietuva nesiekia perkelti atsakomybės ant Rusijos pečių, o prisimindamas 1920 m. Taikos sutartį, teigė, kad tuometė RTFSR tada faktiškai jau buvo Sovietų Sąjunga. R. Chasbulatovas klausė, ar reikia vartoti žodį „aneksija“, kai jis nesukelia Rusijos Federacijai teisinių pasekmių, bet atrodo kaip spaudimas trečiajai šaliai. V. Landsbergis atsakė, kad šio žodžio pavartojimas gali duoti didelę naudą – Rusijos pozicija gali išjudinti Lietuvos ir SSRS derybas iš mirties taško.

B. Jelcinas pasakė, kad iš šio žodžio vartojimo konteksto neišplaukia, kad tai būtų spaudimas, tačiau jeigu trečioji šalis (t. y. SSRS) supras, apie ką rašoma, tada daug kas gali būti išspręsta. B. Jelcinas atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublika padarė nuolaidą, sutikdama nereikalauti, kad į Sutarties preambulę būtų įrašyta nuostata dėl 1920 m. Taikos sutarties, todėl prašo Rusijos delegacijos narių, abejojančių, ar sutartyje tikslinga vartoti žodį „aneksija“, to klausimo nekelti. Rusijos delegacijos nariai šiuo klausimu daugiau neprieštaravo, jie sutiko, kad žodis „aneksija“ liktų sutarties tekste¹⁰³.

Paskui prezidentas pasakė, kad dar tą pačią dieną jis susitiks su M. Gorbačiovu ir išreikš jam savo nepasitenkinimą dėl to, kad SSRS vilkina derybas su Lietuva dėl Sutarties, o tai kelia daug problemų visiems, trukdo sukurti ekonominio bendradarbiavimo erdvę. B. Jelcinas teigė, kad M. Gorbačiovas turi daug energingiau ir dinamiškiau derėtis su Lietuva¹⁰⁴.

Tada buvo svarstomas parengtas Lietuvos ir Rusijos vyriausybių Susitarimas dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje Kaliningrado srities raidoje. B. Jelcinas susitarimo projektą įvertino kaip gerai parengtą. Tokiam įvertinimui pritarė ir Kaliningrado srities vadovas J. Semionovas. B. Jelcinas tik pasiūlė susitarime žodžius „valstybinė siena“ pakeisti žodžiais „esama siena“. Kai Rusijos delegacija patvirtino, kad „esamą sieną“ jie traktuoja kaip valstybinę sieną, Lietuvos delegacija sutiko pasiūlytą pakeitimą priimti.

V. Landsbergis pasiūlė suderinti Lietuvos ir Rusijos protokolą, kuriuo Lietuvoje būtų įsteigta Rusijos įgaliotoji atstovybė, o Rusijoje – Lietuvos įgaliotoji atstovybė. B. Jelcinas paklausė, ar užsienio reikalų ministrai, delegacijų nariai turi pastabų protokolui. Pastabų nebuvo, delegacijos patvirtino, kad protokolą laikomas suderintu.

Derybos sėkmingai pasibaigė. Delegacijos patarėjas V. Sinkevičius savo tos dienos užrašuose yra pasižymėjęs, kad „susidarė išpūdis, jog dėl kai kurių labai svarbių dalykų V. Landsbergis ir B. Jelcinas buvo susitarę dar iki oficialaus delegacijų

¹⁰³ Posėdžio eiga aprašyta pagal susitikimo protokolą autoriaus archyve.

¹⁰⁴ Tą dieną, kai buvo pasirašyta sutartis, buvo likusios trys savaitės iki radikalių imperinių jėgų pučo Maskvoje, po kurio pralaimėjimo derybos dėl sutarties su Sovietų Sąjunga tapo neaktualios.

susitikimo, kalbėdamiesi vieni du, nes derybos vyko sklandžiai, net tuomet, kai atrodė, jog šalys iškelia labai sudėtingus klausimus ir kažkas gali pradėti strigti“.

V. Sinkevičius prisimena dar vieną smulkmeną, kuri parodo, kaip kruopščiai Sutarties pasirašymui rengėsi Lietuvos derybų delegacija, kaip ji iš anksto ruošėsi įvairiems galimiems netikėtumams: „Galutinai suderinus Sutarties tekstą, B. Jelcinas pasakė: „Ką gi, aš pasiruošęs pasirašyti Sutartį.“ Tačiau Rusijos delegacijos nariai jį sulaukė, nes Rusijos pusė dar nebuvo parengusi paskutinio Sutarties puslapio, ant kurio turėjo pasirašyti abiejų valstybių vadovai, mat kilo problema, kaip rašyti valstybių vadovų vardus ir pavardes. Č. Stankevičius žinojo, kad V. Landsbergis nenorės pasirašyti teksto, kuriame bus parašyta „V. Landsbergis“, jis pageidauja, kad būtų įrašytas visas jo vardas, o Rusijos delegacijos atstovas F. Šelov-Kovediajevas teigė, kad Rusijoje nepriimta rašyti „Boris Jelcin“, todėl taip rašyti Sutartyje negalima.

Nuėjusdami, kad dėl to gali kilti nereikalingų problemų, iš anksto parengėme net keturis paskutinio Sutarties puslapio variantus su skirtingai parašytais vardais ir pavardėmis, kad galutinai apsisprendus dėl vardo ir pavardės rašymo nedelsdami panaudotume reikalingą puslapį. Kai tik V. Landsbergis susitarė su B. Jelcinu, kad Sutartyje bus rašomi nesutrumpinti jų vardai ir pavardės, mūsų derybų delegacija iš karto pateikė reikalingą Sutarties paskutinį puslapį, o Rusijos derybų delegaciją aptarnaujantys asmenys turėjo pabėgioti, kad valstybių vadovai nebūtų priversti ilgai laukti. Apsisuko gana greitai, po dešimties minučių Sutarties tekstai buvo parengti pasirašyti ir įdėti į aplankus.“

Keliolika minučių po 16 val. Maskvos laiku Lietuvos Respublikos vadovas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas iškilmingoje aplinkoje, dalyvaujant abiejų valstybių delegacijų nariams ir žiniasklaidos atstovams, Sutartį tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų pasirašė.

Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas G. Vagnorius ir Rusijos Federacijos ministras pirmininkas I. Silajevas pasirašė Sutarties 11 straipsnyje nurodytą ir abiejų šalių vyriausybių suderėtą Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos Susitarimą dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras A. Saudargas ir Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministras A. Kozyrevas pasirašė Protokolą dėl visateisės (rus. *полномочного*) Lietuvos Respublikos atstovybės Maskvoje ir Rusijos Federacijos atstovybės Vilniuje įsteigimo.

V. Čepaitis prisimena, kad po Sutarties pasirašymo įvykusioje abiejų valstybių vadovų trumpoje spaudos konferencijoje Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas Sausio 13-ąją pavadino „antros aneksijos bandymu“¹⁰⁵. Vėliau, apie 17.30 val., B. Jelcinas surengė iškilmingus pietus Lietuvos Respublikos vadovo garbei, dalyvaujant abiejų valstybių delegacijų nariams. Autorius prisimena, kad pietų dalyviai

¹⁰⁵ *Kultūros barai*. 2016, Nr. 10, p. 85.

Bendras oficialus delegacijų posėdis po vadovų tête-à-tête pokalbio (15:45 val.).

Paskutinės minutės prieš pasirašymo ceremoniją (apie 16 val.).

F. Šelov-Kovediajevas paduoda V. Landsbergiui peržiūrėti paskutinį Rusijos egzemplioriaus sutarties lapą.

Sėdi iš kairės: užsienio reikalų ministras A. Saudargas, Ministras Pirmininkas G. Vagnorius, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis, Lietuvos derybų delegacijos vadovas Č. V. Stankevičius, L. N. Rasimavičius, E. Zingeris.

Maskva, 1991 m. liepos 29 d., Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos rūmų salė.

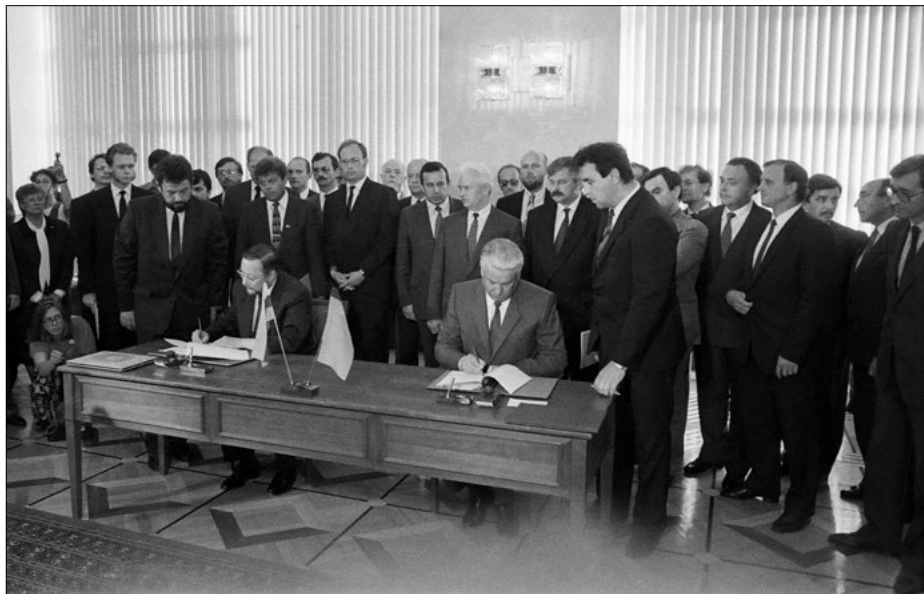
Fotografas Andrius Petrulevičius.

buvo vaišinami rusiškais sklandžiais su ikrais¹⁰⁶. Vadovai skelbė tostus už abiejų šalių draugiškus santykius. 20 val. Maskvos laiku Lietuvos delegacija iš Vnukovo oro uosto su pasirašyta Sutartimi ir kitais susitarimais išskrido į Vilnių.

1991 m. liepos 29 d. Sutartis pateikiama Aukščiausiajai Tarybai ratifikuoti

Liepos 30 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje V. Landsbergis pristatė deputatams pasirašytą Sutartį, straipsnis po straipsnio trumpai įvertindamas jų

¹⁰⁶ J. Paslauskas savo laiškyje po beveik 30 metų prisimena: „Aš taip pat sėdėjau už iškilmingų pietų stalo ir pirmąjį kartą gyvenime mačiau, kaip žmonės ant blynų dideliais šaukštais kraunasi juodus ikrus“.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir Rusijos prezidentas B. Jelcinas pasirašo Sutartį tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų.

Padedą Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos Protokolo skyriaus vedėjas J. Paslauskas ir Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos protokolo pareigūnas.

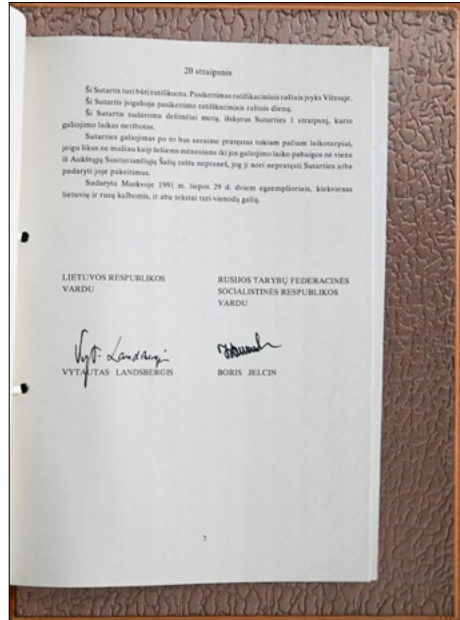
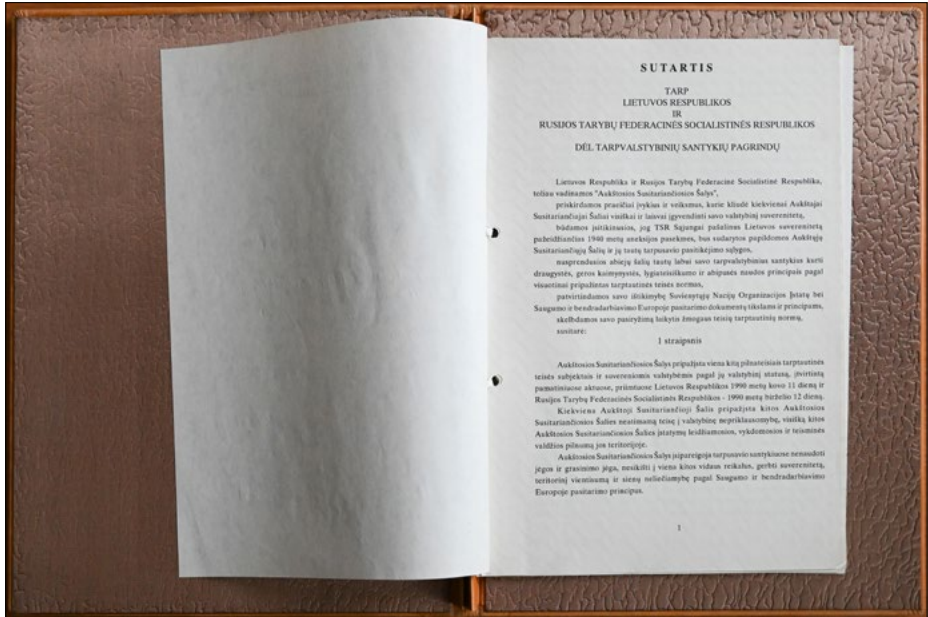
Iš kairės: D. Lomonosovienė, žurnalistė, E. Meilūnas, V. Katkus, V. Čepaitis, E. Zingeris, V. Jarmolenko, A. Saudargas, Č. V. Stankevičius, E. Jarašiūnas, E. Bičkauskas, G. Vagnorius, J. Karvelis, L. N. Rasimavičius.

Rusijos atstovai – J. Semionovas, I. Silajevs, nenustatytas asmuo, F. Šelov-Kovediajevas, A. Ruckojus, S. Krasavčenka, R. Chasbulatovas, A. Granbergas, A. Kozyrevas, G. Burbulis, S. Šachrajus, J. Jarovas, P. Voščanovas.

*Maskva, 1991 m. liepos 29 d., Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos rūmų salė.
Fotografas Andrius Petrulėvičius.*

svarbą. Jis pabrėžė preambulės nuostatos dėl aneksijos pasekmių pašalinimo ir 1 straipsnio dėl šalių abipusio pripažinimo ypatingą svarbą. V. Landsbergis pažymėjo, jog nepavyko pasiekti sutarimo, kad 1920 m. Taikos sutartis būtų tiesiogiai paminėta preambulėje, bet „dėl to nebuvo verta stabdyti Sutarties priėmimo“, kadangi šios Sutarties „1 straipsnyje yra pasakyta tas pat, kas buvo pasakyta ir 1920 m. sutartyje. Tai yra Lietuvos, kaip suverenios ir nepriklausomos valstybės, pripažinimas visiems laikams“.

Priėmusi nagrinėti pristatytą Sutartį su Rusija, Aukščiausioji Taryba baigė sesiją, deputatai tikėjosi turėti nors trumpas atostogas. V. Čepaitis prisimena: „Rytojaus rytą (liepos 31) gana anksti išvažiavome į Rygą pasitarti su latviais ir estais dėl konferencijos, skirtos rugpjūčio 23-iajai, Molotovo–Ribentropo pakto

Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų (originalas lietuvių kalba).

Originalus dokumentas saugomas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos diplomatiname archyve.

V. Landsbergis ir B. Jelcinas apsikeičia pasirašytais dokumentais.

*Iš kairės: A. Saudargas, Č. V. Stankevičius, E. Jarašiūnas, V. Vagnorius, J. Karvelis, L. N. Rasimavičius, I. Silajevas.
Maskva, 1991 m. liepos 29 d., Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos rūmų salė.
Fotografas Andrius Petrulevičius.*

Vadovų pareiškimai po Sutarties pasirašymo.

*Iš kairės: I. Silajevas, S. Krasavčėnka, V. Landsbergis, A. Granbergas, S. Šachrajus, B. Jelcinas, V. Vadapalas,
A. Kozyrevas, V. Sinkevičius.
Maskva, 1991 m. liepos 29 d., Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos rūmų salė.
Fotografas Andrius Petrulevičius.*

Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas G. Vagnorius ir Rusijos Federacijos ministras pirmininkas I. Silajevas pasirašo Susitarimą tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje.

Maskva, 1991 m. liepos 29 d., Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos rūmų salė.

Nuotrauka iš G. Vagnoriaus asmeninio archyvo (autorius nežinomas).

dienai paminėti, taip ir nežinodami, kas įvyko naktį Medininkuose. Pakeliui sužinojome, kad Medininkuose užmušti [Lietuvos] muitininkai.¹⁰⁷

Praėjus trims savaitėms po Sutarties pasirašymo, 1991 m. rugpjūčio 19 d. rytą, imperinės komunistinės jėgos inicijavo valstybinį perversmą Rusijos sostinėje Maskvoje. Perversmininkų įsteigtas vadinamasis Valstybinis ypatingosios padėties komitetas (rus. ГКЧП)¹⁰⁸ pasiskelbė perimantis valdžią ir įvedantis karo padėtį Sovietų Sąjungoje. Lietuvoje GKČP (ГКЧП) įsakymu SSRS karinės pajėgos turėjo užgniaužti Lietuvos nepriklausomybę. Tą pačią dieną SSRS kareiviai užėmė Kauno radijo ir televizijos redakciją, Sitkūnų radijo stotį, Vilniaus valstybinį telefono ir telegrafo centrą¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Žr. 105 išnašą.

¹⁰⁸ Rus. Государственный комитет чрезвычайного положения (ГКЧП) – Ypatingosios padėties valstybinis komitetas.

¹⁰⁹ Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Rugpjucio-pucas-81454>.

Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministrai A. Saudargas ir A. Kozyrevas pasirašo Protokolą dėl Lietuvos Respublikos įgaliotosios atstovybės Rusijos Tarybų Federacinėje Socialistinėje Respublikoje ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos įgaliotosios atstovybės Lietuvos Respublikos įsteigimo.

Stovi iš kairės: G. Vagnorius, J. Karvelis, L. N. Rasimavičius, V. Landsbergis, B. Jelcinas, A. Ruckojus, F. Šelov-Kovediajevas, R. Chasbulatovas, I. Silajevas, J. Jarovas, S. Krasavčenko, O. Lobovas.

*Maskva, 1991 m. liepos 29 d., Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos rūmų salė (autorius nežinomas).
Nuotrauka saugoma Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos diplomatiniam archyve.*

Tą dieną į neeilinį posėdį skubiai buvo sušaukta Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Deputatai priėmė Rusijos Aukščiausiajai Tarybai ir prezidentui B. Jelcinui adresuotą pareiškimą, kuriame pasmerkė nusikalstamą kėsinimąsi nuversti teisėtą, demokratiškai išrinktą Rusijos valdžią, įvesti karinės diktatūros režimą, kraujuje paskandinti demokratiją Rusijoje ir kitose Tarybų Sąjungos respublikose, išreiškė solidarumą su kaimyninės, draugiškos Rusijos valstybės demokratinėmis jėgomis, teisėtai išrinkta jos valdžia, prezidentu B. Jelcinu.

Pirmininko V. Landsbergio siūlymu Aukščiausioji Taryba nutarė į posėdžio darbotvarkę įrašyti iš anksto neplanuotą svarstyti Sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų ratifikavimo klausimą. Tos dienos vakariniame posėdyje V. Landsbergis pristatė liepos 29 d. pasirašytą Sutartį, komentavo jos preambulę ir svarbiausius straipsnius.

Kai kurie deputatai pasisakė prieš neatidėliotiną Sutarties svarstymą ir ratifikavimą, motyvuodami tuo, kad nėra pakankamai su ja susipažinę. Tad pirmiausia vyko debatai dėl to, ar būtina svarstyti ir skubiai ratifikuoti Sutartį esant pavojingoms Lietuvai aplinkybėms, ar nuodugnę jos svarstymą atidėti iki ramesnių laikų ir tada priimti sprendimą dėl ratifikavimo. V. Landsbergis deputatams kalbėjo, kad, paaiškėjus, jog daug kas yra prieš ratifikavimą, galbūt nevertėtų balsuoti, tačiau tam reikia Sutartį svarstyti ir, jeigu galėtume ratifikuoti, reiktų ratifikuoti šiandien. Tie patys žmonės, kurie parengė Kovo 11-osios nutarimus, savo pastangomis įtvirtinome Lietuvos teisinį nepriklausomos valstybės statusą, gavę jam pritarimą iš tokios didelės valstybės kaip Rusija, turėtume savo darbą padaryti iki galo.

Sutarties turiniui deputatai pateikė nemažai klausimų ir išsakė kritiškų vertinimų. Esą susitarta ne taip, kaip, jų supratimu, reikėjo. Posėdžiui pirmininkavęs Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir šio straipsnio autorius atsakinėjo į klausimus ir aiškino, kodėl deputatams kliūvantys Sutarties straipsniai tik po nelengvų derybų buvo suderinti ne tokie, kokių norėtų Lietuvos deputatai, o tapo tokie, kurie galėjo būti priimtini abiem šalims¹¹⁰. Pavyzdžiui, buvo klausama, ką reiškia preambulės žodžiai „TSR Sąjungai pašalinus 1940 metų aneksijos padarinius“, ar jiems Rusija neturėjo jokios įtakos? V. Landsbergis aiškino, kad baigiamojo derybų posėdžio pasirašymo dieną metu buvo konstatuota, jog dėl aneksijos yra kalta TSR Sąjunga, kad jos pasekmių pašalinimo mes toliau siekiame reikalauti dvišalėse derybose tarp Lietuvos ir Tarybų Sąjungos, o ne kokiose nors trišalėse Lietuvos, Tarybų Sąjungos ir Rusijos derybose.

Kai kam iš deputatų buvo neaišku, kam Sutarties 1 straipsnyje reikalinga antroji pastraipa, kuri esą daug naudingesnė Rusijos Federacijai, tad sutartis nėra lygiavertė. Kito deputato nuomone, pagrindinė šalių viena kitos statuso pripažinimo pagal jų pamatinius aktus formuluotė Lietuvos nepriklausomybę prilygina Rusijos suverenitetui Sąjungos sudėtyje. Kai kas kritikavo nepagrįstą nuostatą dėl 1920 m. Taikos sutarties atsisakymą preambulėje. Buvo kritikuojama ir Sutarties 4 straipsnio pastraipa, pratęsianti įstatymo nustatytą Lietuvos pilietybės optacijos teisės taikymo terminą, ir kt.

Kai kas iš deputatų teigė, kad Sutartis naudingesnė Rusijai negu Lietuvai, gali ją tempti į naujos Tarybų Sąjungos sudarymą. Į tai reaguodamas Valstybės atkūrimo komisijos pirmininkas G. Šerkšnys pažymėjo, jog tam, kad Sutartis galėtų būti neratifikuota, turėtų būti aiškiai pasakyta, kuriuose straipsniuose pažeidžiamas Lietuvos valstybės suverenitetas. Turėtų būti pateiktas pagrindimas, kad tie pažeidimai yra esminiai ir dėl jų sutartis negalėtų būti ratifikuota. Aukščiausioji Taryba galės spręsti, ar iš tikrųjų jie veda į sąjunginę sutartį, ar

¹¹⁰ Posėdžio stenogramos prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251840>.

pažeidžia 1991 m. vasario 9 d. plebiscito rezultatus. G. Šerkšnys pasiūlė pereiti prie konkrečių klausimų svarstymo, po kurio Aukščiausioji Taryba galėtų balsuoti. Šį pasiūlymą parėmė Pirmininkas V. Landsbergis sakydamas, kad dėl to, kaip suredaguotas vienas ar kitas sakinytis arba koks kam susidaro įspūdis, kiek čia naudos Lietuvai, kiek Rusijai, dėl to derybų iš naujo tikrai neturėtume pradėti. Jis teigė, kad turime gana didelę naudą susitarę pačiu svarbiausiu klausimu, taip pat ir kitais svarbiais klausimais.

Savo nuomonę dėl deputatų išsakytos kritikos išdėstė ir šio straipsnio autorius, pažymėdamas, kad derybose kiekviena šalis išryškina savo svarbiausius tikslus. Lietuvos Respublikos delegacijos atstovų tikslas derybose buvo pasiekti Lietuvos Respublikos visiškos nepriklausomybės pripažinimą taip, kaip ją skelbia Kovo 11-osios aktas, ir kad tai padarytų Rusija, kurios ypatingą vaidmenį Tarybų Sąjungos sudėtyje istorine, politine ir kitokia prasme mes suvokiame. Tai, kad preambulėje Rusija pripažįsta, jog Lietuvos aneksija buvo įvykdyta ir kad jos pasekmės reikia pašalinti, tai yra drąsus jos žingsnis, nes tokiu būdu Rusija prisijungia prie kitų šalių, kurios nepripažįsta Lietuvos aneksijos teisėtumo ir pasisako už tai, kad aneksijos pasekmės reikia pašalinti. Vis dėlto atsakymai ir paaiškinimai nepatenkino dalies Sąjūdžio frakcijos ir kitų deputatų, kurie teigė, kad Sutartis nėra gera.

Po posėdyje padarytos pertraukos debatai buvo tęsiami iki 23 valandos. Prieš Sutarties neatidėliotiną ratifikavimą atkakliausiai argumentavęs deputatas R. Ozolas pagaliau pareiškė: „Tai, ką pasakė gerbiamas Č. Stankevičius, kad derybų metu Tarybų Sąjunga buvo traktuojama kaip trečioji šalis, manau, yra labai esminis dalykas. Ir aš manyčiau, kad formalizavus koku nors būdu šią informaciją, pavyzdžiui, Aukščiausiosios Tarybos deklaracijos arba išaiškinimo, kaip mes suprantame šią Sutartį, pavidalu, aš taip pat sutikčiau balsuoti už šią Sutartį. Bet tai tikrai turi būti formalizuota atskiru nedideliu dokumentėliu.“

Pirmininkas V. Landsbergis priėmė šį pasiūlymą, paprašė deputatų tuoj pat parengti šią sampratą įtvirtinančio protokolinio dokumento projektą ir pasiūlė balsuoti už nutarimą dėl Lietuvos ir Rusijos sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų ratifikavimo. Įvykus balsavimui ir komisijai suskaičiavus balsus, Pirmininkas V. Landsbergis paskelbė, kad už nutarimą balsavo 84 deputatai, prieš balsavusių ir susilaikiusių deputatų nebuvo, tad Sutartį Lietuvos parlamentas ratifikavo vienbalsiai.

Lietuvos ir Rusijos Sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų ratifikavimas Rusijoje

Žlugus 1991 m. rugpjūčio 19–21 d. proimperiniam pučui Maskvoje, faktiškai įsitvirtino B. Jelcino vadovaujamos Rusijos Federacijos valdžia Maskvoje ir visoje Rusijoje. Prezidentas B. Jelcinas rugpjūčio 23 d. pasirašė įsaką „Dėl

RTFSR komunistų partijos¹¹¹ veiklos pristabdymo“, o rugpjūčio 25 d. – įsaką „Dėl RTFSR komunistų partijos turto“, uždraudusio operacijas tuo turto. Nors Sovietų Sąjunga nominaliai dar egzistavo iki gruodžio mėnesio, tačiau naujos sąjunginės sutarties „9+1“ pasirašyti nepavykus, po pučo jau vyko SSRS žlugimo ir tarptautinio Lietuvos Respublikos pripažinimo procesai.

M. Gorbačiovo vadovaujama Sovietų Sąjungos Valstybės taryba nepriklausomą Lietuvos Respubliką pripažino 1991 m. rugsėjo 6 d. RTFSR prezidento 1991 m. lapkričio 6 d. įsaku RKP ir SSKP veikla Rusijos Federacijos teritorijoje buvo visiškai uždrausta.

1991 m. gruodžio 7–8 d. SSRS steigėjų – Baltarusijos, Rusijos ir Ukrainos vadovai Viskuliuose (Belovežo girioje, Baltarusijoje) pasirašė susitarimą, kuriuo konstatavo, kad SSRS kaip tarptautinės teisės subjektas ir geopolitinė realybė nustoja egzistuoti, ir susitarė įkurti Nepriklausomų valstybių sandraugą. Susitarime buvo įtvirtinti Nepriklausomų valstybių sandraugos tikslai, principai ir pagrindinės veiklos sritys.

Autorius nori priminti tai, į ką viešojoje erdvėje vargu ar buvo atkreiptas dėmesys. Rusijos Federacijos Aukščiausioji Taryba 1991 m. gruodžio 12 d. nutarimu Nr. 2015-I *denonsavo I Sovietų suvažiavimo 1922 m. gruodžio 30 d. patvirtintą Sutartį dėl Sovietų Sąjungos suformavimo*. Taip Rusijos Federacija gruodžio 12 d. oficialiai tapo nepriklausoma valstybe ir neliko formalios kliūtis pasirašyti ir ratifikuoti Belovežo sutartį.

1991 m. gruodžio 10–12 d. Baltarusijos, Rusijos ir Ukrainos parlamentai ratifikavo Belovežo susitarimą¹¹². 1991 m. gruodžio 24 d. oficialiu Rusijos Federacijos prezidento B. Jelcino laišku JTO Generaliniam sekretoriui ir Užsienio reikalų ministerijos 1992 m. sausio 13 d. nota užsienio valstybių diplomatinėms atstovyboms Rusijos Federacija pasiskelbė SSRS teisių ir pareigų tęsėja¹¹³. Rusijos Federacija, tapusi valstybe – SSRS tęsėja, tapo ir atsakinga už SSRS 1940 m. įvykdytos Lietuvos Respublikos okupacijos ir aneksijos pasekmes, ir turėjo vykdyti jų pašalinimo pareigą¹¹⁴.

1992 m. sausio 17 d. Rusijos Federacijos Aukščiausioji Taryba ratifikavo Sutartį tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų. Pagal išankstinį susitarimą tą dieną Maskvoje įvyko Rusijos Federacijos prezidento B. Jelcino ir Lietuvos Respublikos vadovo – Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio susitikimas.

¹¹¹ Vienintelėje iš SSRS respublikų oficialiai RTFSR komunistų partijos nebuvo. Tik 1990–1991 m. ji formaliai tapo „savarankiška“ kaip autonominė SSKP dalis.

¹¹² Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Belovezo-susitarimas-54718>.

¹¹³ STANKEVIČIUS, Č. V. *Sudėtingas derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2013, p. 59.

¹¹⁴ Žr. ŽALIMAS, D. *Ar Rusija (ne) tapati Sovietų Sąjungai?* Prieiga per internetą: <http://www.geopolitika.lt/print.php?artc=1565>.

Abiejų vadovų pasirašytame bendrame komunikate jie „su pasitenkinimu pažymėjo, kad sausio 17 d. pasibaigė Sutarties tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų ratifikavimo procesas“. Vadovai „patvirtino savo tvirtą ketinimą plėtoti lygiateisius, geros kaimynystės ir abipusiškai naudingus santykius tarp Rusijos Federacijos ir Lietuvos Respublikos“. Komunikate pažymėta, kad „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas iškėlė klausimą dėl KGB archyvų gražinimo, kas buvo sutikta su supratimu ir Rusijos Federacijos Prezidento sutikimu“.

„Abiejų šalių vadovai apsikeitė informacija kai kuriais klausimais, susijusiais su buvimu Lietuvos teritorijoje buvusios SSRS ginkluotųjų pajėgų dalinių, dabar apibrėžiamų kaip išvedama iš Lietuvos kariuomenė, esanti Rusijos Federacijos jurisdikcijoje, kurios veiksmai neturi prieštarauti Lietuvos valstybiniam suverenitetui ir įstatymams. Jie išreiškė pasirengimą bendradarbiauti dėl kariuomenės išvedimo susitarimo pagrindų, kuris turi būti sudarytas per mėnesį.“

„Susitikimo dalyviai susitarė artimiausiu metu apsikeisti ambasadorių lygio diplomatiniais atstovais. Nuspręsta palaikyti reguliarius kontaktus aukščiausiu lygiu turint tikslą palaikyti geros kaimynystės ir abipusio pasitikėjimo santykius tarp Rusijos Federacijos ir Lietuvos Respublikos. B. Jelcinas su dėkingumu priėmė kvietimą aplankyti Lietuvą artimiausiu metu.“¹¹⁵ Tačiau jo vizitas taip ir neįvyko.

1992 m. gegužės 4 d. Vilniuje Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir Rusijos Federacijos prezidento specialusis atstovas užsienio reikalų ministro pirmasis pavaduotojas F. Šelov-Kovedajevas apsikeitė raštais dėl Sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų ratifikavimo ir pasirašė tai patvirtinantį protokolą.

Nuo 1992 m. sausio 17 d. iki rugsėjo 8 d. vyko Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos, kuri buvo SSRS teisių ir pareigų tęsėja, naujos derybos dėl SSRS 1940 m. įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos vienos iš pasekmių pašalinimo – buvusios SSRS okupacinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos teritorijos tvarkos ir termino. Turbūt po 1992 m. spalio mėn. LDDP laimėtų Seimo rinkimų, naujo Seimo Pirmininko patvirtinimo, naujos Vyriausybės suformavimo (su nauju užsienio reikalų ministru), A. M. Brazausko išrinkimo Respublikos Prezidentu 1993 m. vasarį naujoje LDDP Lietuvos valdžioje nebuvo kam rūpėtų, kad 1991 m. liepos 29 d. Sutartis būtų užregistruota Junginių Tautų sekretoriato.

Ji buvo užregistruota praėjus vieniems metams po okupacinės kariuomenės išvedimo pabaigos ir po V. Landsbergio, kuris tuo metu buvo opozicijos Seime lyderis, kreipimosi laišku į Lietuvos Respublikos nuolatinės misijos Jungtinėse Tautose patarėją Algimantą Gurecką. Pastarasis 1994 m. birželio 21 d. faksograma V. Landsbergiui pranešė, kad Sutartį užregistravo Jungtinių Tautų sekretoriato Sutarčių skyriuje.

¹¹⁵ Ištraukos iš Komunikato kopijos autoriaus archyve.

Baigiant Lietuvos ir Rusijos derybų dėl tarpvalstybinių santykių retrospektyvą, dar verta paminėti, kad, praėjus 20 metų nuo 1991 m. Sutarties pasirašymo, Rusijos Federacijos prezidentas B. Jelcinas už asmeninį indėlį įtvirtinant Lietuvos valstybingumą ir nuopelnus plėtojant Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos tarpvalstybinius santykius Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės 2011 m. buvo apdovanotas (po mirties) Vyčio Kryžiaus ordino Didžiuoju kryžiumi, kuris Lietuvos Prezidentūroje įteiktas buvusio prezidento žmonai.

Apibendrinimas

1990 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba Kovo 11-osios aktu atkūrė *1940 m. svetimos jėgos panaikintą Lietuvos valstybės suverenų galių vykdymą* ir konstatavo, kad Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė. Kovo 11-osios akte nurodyta, kad Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas. Todėl Kovo 11-osios akto nuostatos negalėjo būti Lietuvos derybų su Maskva objektas.

Pagal SSKP vadovo M. Gorbačiovo esamos Sovietų Sąjungos „atnaujinimo iš viršaus“ planą ji turėjo būti pertvarkyta į realią federacinę valstybę išsaugant jos vientisumą tarp esamų išorinių sienų, įskaitant aneksuotas Baltijos valstybes. M. Gorbačiovo planas „iš viršaus“ žadėjo sąjunginėms SSRS respublikoms realią autonomiją („suverenitetą SSRS sudėtyje“), bet numatė išsaugoti bendrus SSRS teisės pagrindus ir centrinę Kremliaus valdžią. 1990 m. prasidėjusiose Lietuvos „derybose dėl derybų“ su SSRS imperija M. Gorbačiovas kėlė su Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktu nesuderinamą kategorišką sąlygą, kad derybos turi vykti tik dėl Lietuvos konfederacinių ryšių su „atnaujinama“ Sovietų Sąjunga statuso. M. Gorbačiovo dar 1989 m. gruodį JAV prezidentui G. Bushui duotas pažadas prieš nepriklausomybės siekiančią Lietuvą nenaudoti karinės jėgos netrukdė M. Gorbačioviui ekonomine blokada, politiniu spaudimu ir poveikiu Lietuvos ūkio infrastruktūrai mėginti ilgainiui palaužti Lietuvos valią ir ją priversti susitaikyti su jo keliamą sąlyga.

RTFSR deputatų suvažiavimo *1990 m. birželio 12 d. priimta Deklaracija* dėl RTFSR valstybinio suvereniteto įtvirtino suverenios RTFSR valstybinės valdžios pilnatvę Rusijos Federacijos teritorijoje, deklaravo ryžtą sukurti demokratinę teisinę valstybę „atnaujintos SSR Sąjungos sudėtyje“, pabrėžė RTFSR laisvo pasitraukimo iš SSRS teisę, numatydama RTFSR *vienijimąsi su kitomis suvereniomis respublikomis į Sąjungą Sutarties pagrindu*. Autoriaus vertinimu, Deklaracija įtvirtino RTFSR valstybingumą ir teisinį subjektiškumą ir paskelbė M. Gorbačiovo planui alternatyvią Sovietų Sąjungos transformaciją – vietoje „naujinamos“ SSRS nauja sutartimi savanoriškai suvienyti suverenias SSRS respublikas

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos rūmų salėje Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkas V. Landsbergis (dešinėje) ir Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministro pirmasis pavaduotojas F. Šelov-Kovediajevas (kairėje) pasirašo protokolą apie apsikeitimą 1991 m. liepos 29 d. Maskvoje pasirašytos sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų ratifikavimo raštais.

Stovi iš kairės: Č. V. Stankevičius, A. Abišala, G. Šerkšnys, E. Bičkauskas, V. Jarmolenko, L. N. Rasimavičius, S. Pečeliūnas, E. Jarašiūnas, K. Glaveckas.

Šalia V. Landsbergio Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos Protokolo skyriaus darbuotojas D. Gaidys. Vilnius, 1992 m. gegužės 4 d., Lietuvos Seimo rūmų Prezidiumo (dabar Konstitucijos) salė.

Fotografas Jonas Juknevičius.

Nuotrauka saugomas Lietuvos centriniam valstybės archyve.

į kitą ir kitokią Sąjungą. Demokratinės teisinės Rusijos valstybės raidos kelią pasirinkusios RTFSR nauja politinė vadovybė buvusių SSRS aneksuotų Baltijos valstybių dalyvavimo naujoje Sąjungoje nenumatė. Ji numatė Rusijos Federacijos dvišalėmis derybomis su Lietuva, Latvija ir Estija tarpvalstybinius santykius sureguliuoti sutartimis, vadovaujantis tarptautinės teisės principais.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis dar 1990 m. gegužės 30 d. (iki Deklaracijos priėmimo) pirmajame susitikime su išvakarėse išrinktu Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku Borisu Jelcinu iš esmės sutarė derybomis sureguliuoti Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos tiesioginius tarpvalstybinius santykius. 1990 m. liepos 12 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos iškilmingame posėdyje, skirtame Lietuvos ir

RTFSR 1920 m. Taikos sutarties septyniasdešimtmečiui paminėti, dalyvavo oficiali RTFSR parlamentinė delegacija, vadovaujama B. Jelcino pavaduotojo R. Abdulatipovo. Jis pabrėžė, kad Rusija suvokia save kaip istorinį subjektą ir savarankiškai, nepriklausomai nuo derybinio proceso su SSRS, nori derėtis dėl sutarčių su Lietuvos Respublika. Po iškilmingo posėdžio V. Landsbergis su RTFSR atstovais darbo tvarka nagrinėjo jų atsivežtą sutarčių su Baltijos valstybėmis bendrųjų nuostatų projektą, kurį liepos 13 d. pristatė Aukščiausiosios Tarybos deputatams. Aptarimo metu jis pareiškė, kad *Lietuva gali pripažinti visišką Rusijos Federacijos valstybinį suverenitetą*. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. liepos 19 d. nutarimu patvirtino Lietuvos Respublikos parlamentinę vyriausybinių komisijų derybinėms konsultacijoms su RTFSR, kurios daugumą sudarė Aukščiausiosios Tarybos deputatai, o jai vadovauti buvo paskirtas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Č. V. Stankevičius.

1990 m. liepos 27 d. susitikime Jūrmaloje Baltijos valstybių ir Rusijos Federacijos vadovai – Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkai V. Landsbergis, A. Gorbunovas, A. Riuitelis ir B. Jelcinas oficialiai susitarė neatidėliotinai pradėti Lietuvos, Latvijos ir Estijos dvišales derybas su RTFSR dėl politinės-teisinės tarpvalstybinių santykių sutarties sudarymo *pagal tarptautinės teisės principus ir nekeliant jokių išankstinių sąlygų*. Lietuvos atstovams derybų metu reikėjo pasiekti, kad būsima sutartimi Rusijos Federacija vienprasmėms pripažintų atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos tęstinumą, o tarpvalstybinių Rusijos ir Lietuvos santykių pagrindus nustatanti sutartis vienareikšmiškai atitiktų reikiamą tarptautinių sutarčių tarp dviejų nepriklausomų valstybių pobūdį. Sudarius tokią sutartį, M. Gorbačiovo kaip „SSRS be RTFSR“ vadovo toliau keliami Lietuvai sąlyga deryboms ir pačios derybos su tokia SSRS galėjo tapti neaktualios.

Lietuva buvo vienintelė iš Baltijos valstybių, *de jure* atkūrusi savo nepriklausomos valstybės tęstinumą ir siekė tokį savo statuso pripažinimą įtvirtinti sutartyje su Rusijos Federacija. Estija ir Latvija buvo deklaravusios perėjimo į nepriklausomybę laikotarpio statusus, kurie buvo panašesni į RTFSR statusą. Tačiau Rusijos Federacija visas tris Baltijos valstybes traktavo vienodai – kaip *pereinamuoju laikotarpiu faktiškai įgyvendinančias savo nepriklausomybę valstybes*. Deryboms su Baltijos valstybėmis RTFSR sudarė bendrą derybų komisiją (delegaciją) ir norėjo su jomis pradėti lygiagrečias derybas jų sostinėse 1990 m. rugpjūtį. Todėl Lietuvos parlamentinė vyriausybinių derybų komisija 1990 m. rugpjūčio pradžioje parengė preliminarus susitarimo (deklaracijos) dėl principinio pobūdžio politinių nuostatų projektą. Jį Lietuvos derybų komisijos vadovas iš anksto išsiuntė RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojui R. Chasbulatovui. Projekte buvo siūloma, kad šalys, sutartimi nustatydamos tarpvalstybinius santykius: 1) remsis Lietuvos ir RTFSR 1920 m. Taikos sutartimi; 2) pasisakys už būtinybę SSRS pašalinti jos 1940 m. įvykdytos Lietuvos aneksijos pasekmes; 3) pripažins

viena kitos valstybinį statusą pagal šalių priimtus pamatinius aktus – Lietuvos Kovo 11-osios aktą ir RTFSR 1990 m. birželio 12 d. Deklaraciją.

Nors abi šalys, Lietuva ir Rusijos Federacija, buvo suinteresuotos sudaryti sutartį, tačiau pirmojo šalių derybinių komisijų konsultacinio posėdžio rugpjūčio mėn. pabaigoje metu išaiškėjo, kad RTFSR atstovai Lietuvos komisijos pasiūlytų „istorinių“ principinių nuostatų būsimoje sutartyje nenorės įtvirtinti. Jie akcentavo, kad RTFSR atskiria save nuo bolševikinės RTFSR ir jos tęsėjos komunistinės SSRS veiksmų praeityje, kuriems ji negalėjo turėti jokios įtakos. RTFSR valstybe pirmtake jie pripažino tik 1917 m. Steigiamojo susirinkimo laikotarpiu (iki bolševikų perversmo) laikinai respublikos forma trumpai gyvavusią Rusijos valstybę, jos tęstinumo grandinėje „iškirpdami“ bolševikinės RTFSR-SSRS laikotarpio SSRS komunistų partijos uzurpuotos valstybinės valdžios periodą. Todėl RTFSR nenorėjo būsimoje sutartyje nei remtis Lietuvos ir RTFSR 1920 m. Taikos sutartimi, nei minėti 1940 m. SSRS įvykdytos Lietuvos aneksijos pasekmių. Taip jie norėjo „naująją“ RTFSR atriboti nuo atsakomybės už SSRS padarytų nusikalstamų veiksmų pasekmes.

Rusijos derybų delegacija nenorėjo su Lietuva preliminariai derėtis dėl būsimos sutarties principų ir siūlė derybas vesti pagal RTFSR Baltijos valstybėms siūlomą analogiškų sutarčių modelį. Analogiškų sutarčių straipsnius RTFSR atstovai norėjo formuluoti naudodamiesi atskiromis Deklaracijoje paskelbto RTFSR valstybinio suvereniteto nuostatomis ir taip užsitikrinti jo sudedamųjų dalių ir valstybės teisių bei šalies tarptautinio subjektiškumo bendrą pripažinimą sutartimis su Baltijos valstybėmis. Pavyzdžiui, pagal RTFSR analogiškų sutarčių modelį jų preambulėse reikėtų nurodyti, kad šalys [tik] atsižvelgia į jų priimtus valstybinius statusus nustatančius pamatinius aktus, o pagrindiniuose pirmuosiuose sutarčių straipsniuose jos *pripažįsta viena kitą suverenomis valstybėmis ir tarptautinės teisės subjektais, taip pat viena kitos teisę įgyvendinti savo valstybinį suverenitetą pasirinktomis formomis*. Tokios RTFSR Deklaraciją atitinkančios šalių valstybinio suvereniteto teisių pripažinimo formuluotės galimai tenkino pereinamuosius į nepriklausomybę laikotarpius deklaravusias Latviją ir Estiją. Tačiau visišką nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos Respublikos tokios formuluotės netenkino, nes jos Lietuvos valstybės nepriklausomybės sampratą pagal Kovo 11-osios aktą darė nevienprasmiską.

Šalims neturint abipusiškai priimtino sprendimo dėl Lietuvai aktualių principinių nuostatų, Rusijos ir Lietuvos derybų komisijos iki 1990 m. pabaigos keitėsi Sutarties projektų redakciniais variantais, nerengdamos tiesioginių derybinių posėdžių. Tuo metu Estijos ir Latvijos derybos su RTFSR vyko Rusijos pasiūlyto bendro sutarčių modelio pagrindu ir, nesant esminių šalių pozicijų skirtumo, jų derybos artėjo prie pabaigos. 1991 m. sausio pradžioje RTFSR pateikė Lietuvai pagal su Estija ir Latvija jau suderėtų sutarčių pavyzdžiu parengtą „etaloninį“ Lietuvos ir

RTFSR Sutarties projektą. Rusijai precedentu tapusios Estijos ir Latvijos sutartys Lietuvai nuo tol buvo sunkiai pakeičiami pavyzdžiai Sutarties su RTFSR projekte.

1991 m. sausio 12 ir 13 d. buvo pasirašytos Estijos ir Latvijos sutartys su RTFSR. Sausio 13 d. SSRS sulaužė savo vadovo M. Gorbačiovo JAV prezidentui G. Bushui duotą pažadą – prieš taikius Lietuvos nepriklausomybės gynėjus Vilniuje panaudojo specialiąsias karines pajėgas ir tankus. Tai pakeitė Lietuvos ir Rusijos santykių geopolitinę aplinką. Rusijos Federacijos vadovas B. Jelcinas ryžtingai pasisakė už Baltijos valstybių laisvę. Jis griežtai pasmerkė SSRS vykdomą agresiją ir pareikalavo, kad M. Gorbačiovas ją nedelsdamas nutrauktų. Atvykęs į Taliną, jis paragino Rusijos karius prieš taikius Pabaltijo šalių gyventojus nenaudoti ginklų. B. Jelcinas kartu su Estijos, Latvijos ir Lietuvos vadovais A. Riuiteliu, A. Gorbunovu ir V. Landsbergiu kreipėsi į JTO Generalinį sekretorių, prašydami po JTO egida sušaukti Baltijos valstybių problemai išspręsti skirtą tarptautinę konferenciją. Visi keturi vadovai Rusijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos vardu pasirašė ir išplatino JTO, kitoms tarptautinėms organizacijoms, pasaulio valstybių vyriausybėms ir parlamentams skirtą pareiškimą, kuris skelbė, kad šalys pripažįsta viena kitos valstybinį suverenitetą ir patvirtina savo ryžtą plėtoti santykius tarp valstybių *tarptautinės teisės principų* ir tarpusavio susitarimų *pagrindais*.

B. Jelcino nurodymu sausio 16 d. atvykusi į Vilnių testų pradėtų derybų Rusijos delegacija argumentavo, kad sutartyje su Lietuva, palyginti su pasirašytais sutartimis su Estija ir Latvija, esminių skirtumų neturėtų būti, nes jie taptų kliūtimi ratifikuoti sutartį RTFSR Aukščiausiojoje Taryboje. Lietuvos derybininkai savo ruožtu siekė, kad būsima sutartis atitiktų reikiamą tarptautinės sutarties lygį ir būtų tvari ateityje galimai pasikeitus RTFSR teisiniam subjektiškumui. Sausio 13 d. žlugus SSRS karinei operacijai Vilniuje, Rusijos valdžiai ir jos visuomenei tapo labai svarbus Lietuvoje nuolat gyvenančių ir dirbančių Rusijos kilmės asmenų pilietybės pasirinkimo ir įgijimo sąlygų aiškus reglamentavimas Sutartyje. Nuo šio sprendimo galėjo priklausyti derybų baigtis ir Sutarties pasirašymas. Rusijai buvo svarbus ir RTFSR anklavu tapsiančios Kaliningrado srities funkcionavimo sąlygų sureguliuavimas.

Sausio mėnesį Vilniuje ir Maskvoje vyko labai intensyvios trijų raundų derybos, kurių metu buvo derinamos daugiausia klausimų keliančios Sutarties nuostatos, tarp kurių pilietybės optacijos sąlygų sureguliuavimas Rusijai buvo prioritetas. 1990 m. birželio 12 d. Deklaracijoje buvo nustatytas RTFSR pilietybės institutas, bet kartu pripažįstama ir antra – SSRS pilietybė. Derybų laikotarpiu RTFSR pilietybės įstatymo dar neturėjo. Ji norėjo, kad Sutartyje su Lietuva lengvesnės pilietybės įgijimo sąlygos būtų taikomos visiems „asmenims, kurie yra SSRS piliečiai“. Tokia Estijos ir Latvijos sutartyse pavartota formuluotė Lietuvai buvo nepriimtina, nes Lietuva SSRS primestą pilietybę laikė niekine. Be to, tokia formuluotė neišskyrė Rusijos kilmės asmenų iš visų SSRS respublikų į Lietuvą atvykusių asmenų.

Po intensyvių dviejų raundų derybų Lietuvos delegacijos teisininkai parengė naują pilietybės reglamentavimo straipsnių Sutartyje variantą. Jame Lietuvos delegacija pasiūlė su Rusija teisinių ryšių turinčius asmenis apibrėžti Rusijai nauja teisine sąvoka – „asmenys, turintys teisę į RTFSR pilietybę“, ir jiems taikyti Lietuvos pilietybės įstatymo nustatytas lengvesnes pilietybės įgijimo sąlygas be sėslumo ir lietuvių kalbos mokėjimo cenzų. 1991 m. sausio 30 d. derybų raunde dėl tokio pilietybės sąlygų reglamentavimo, kuris iš esmės neprieštaravo ir Lietuvos pilietybės įstatymui, abi derybų delegacijos susitarė. Po intensyvių diskusijų šalys taip pat susitarė ir dėl Rusijos pasiūlytų ir jos delegacijos ginamų „etaloninio“ Sutarties projekto 2 ir 15 straipsnių normų dėl šalių bendradarbiavimo gynybos ir saugumo, taip pat Euro-Azijos rinkos kūrimo srityse pakeitimo tokiu būdu, kad jų nebūtų galima aiškinti kaip numatančių asociatyvius ryšius su Rusija.

Lietuvos delegacija pasiūlė vienintelį Lietuvai priimtina kompleksinį sprendimą dėl šalių viena kitos pripažinimo – pakeisti Rusijos projekte išskaidytą „etaloninių“ formuluočių seką, jas perkeltant į Sutarties 1 straipsnį ir jį komponuojant hierarchiniu principu. Į Sutarties 1 straipsnio pirmąją dalį iš preambulės perkelta nuostata, kad šalys vadovaujasi savo priimtais pamatiniais aktais, turėjo tapti pagrindine šalių viena kitos pripažinimo formuluote: „Aukštosios Susitariančios Šalys pripažįsta viena kitą visateisiais tarptautinės teisės subjektais ir suvereniomis valstybėmis pagal jų valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos 1990 m. birželio 12 d. ir Lietuvos Respublikos – 1990 metų kovo 11 dieną.“ Tada kitos „etaloninio“ projekto nuostatos, perkeltos į 1 straipsnį ir sukomponuotos kitose jo dalyse, tampa pagrindinės pirmosios dalies išvestinėmis, jai subordinuotomis ir ją išskleidžiančiomis nuostatomis. Taip Sutartyje nelieka dviprasmybės dėl to, ar RTFSR pripažįsta nepriklausomą Lietuvos valstybę, ar tik jos teisę į nepriklausomybę. Rusijos pusei priimant tokį pasiūlymą, dėl kompromiso Lietuvos pusė sutiko atsisakyti preambulės nuorodos į 1920 m. Taikos sutartį. Derybų delegacijos dėl abi šalis tenkinančio tokio kompleksinio sprendimo sutarė.

Tačiau dėl Lietuvos pasiūlytos nuostatos, kad [Lietuvos Respublika ir Rusijos Federacija], „*būdamos įsitikinusios, jog TSR Sąjungai pašalinus Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 m. aneksijos pasekmes, bus sudarytos papildomos Šalių ir jų tautų tarpusavio pasitikėjimo sąlygos,*“ sprendimą aukščiausiu lygiu priimti turėjo abiejų šalių vadovai, įvertinę, kaip minėta nuostata tenkina esminius šalių interesus. Lietuvos vertinimu, ši formuluotė visiškai atitiko tarptautinės teisės normas ir RTFSR principinę nuostatą dėl atsiribojimo nuo SSRS praeities, tačiau jai priimti reikėjo RTFSR vadovo B. Jelcino politinės valios. Lietuvos sutikimas Sutartyje atsisakyti nuorodos į 1920 m. Taikos sutartį galėjo būti tam palankus veiksnys. Tačiau 1991 m. balandžio 1 d. į Vilnių atvyko RTFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko B. Jelcino įgaliotas atstovas F. Šelov-Kovediajevas, kurio vizito tikslas – pasiūlyti Lietuvos vadovui V. Landsbergiui nuostatą dėl 1940 m.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis (dešinėje) įteikia Sausio 13-osios atminimo medaļų Rusijos prezidentui B. Jelcinui.

Maskva, 1992 m. sausio 17 d., Lietuvos ambasada Rusijoje.

Autorius nežinomas.

Nuotrauka saugoma Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos diplomatiame archyve.

SSRS įvykdytos Lietuvos aneksijos iš preambulės perkelti į atskirą pareiškimą prie pasirašomos Sutarties. Abiejų šalių vadovų baigiamasis derybinis susitikimas dėl Sutarties, įskaitant likusią RTFSR problemišką preambulės nuostatą, įvyko Maskvoje 1991 m. liepos 18 d., t. y. po to, kai B. Jelcinas jau buvo išrinktas Rusijos Federacijos prezidentu. Vadovai sutarė, kad Sutartis bus pasirašyta su šia nuostata ir sutarė dėl pasirašymo datos.

Kai kuriems RTFSR Aukščiausiosios Tarybos vadovybės ir vyriausybės nariams toliau keliant „aneksijos klausimą“ Sutartyje, šis klausimas abiejų šalių vadovų vadovaujamų valstybinių delegacijų posėdyje dar kartą buvo svarstomas prieš pat Sutarties pasirašymą. B. Jelcinas nurodė klausimo pakartotinio svarstymo priežastį: „Artėja Sąjungos sutarties pasirašymas ir nauja Sąjunga taps 1922 m. įsteigtos SSRS teisių perėmėja. Todėl Rusija nenori prisiimti atsakomybės už tai, kas įvyko 1940 m.“ Vykstant diskusijai, V. Landsbergis išreiškė Lietuvos poziciją, *kad atsakomybė už aneksiją tenka SSRS, nes, Lietuvai sudarant 1920 m. Taikos sutartį su Sovietų Rusija, ši faktiškai jau buvo tapusi Sovietų Sąjunga. Jis pažymėjo, kad Lietuva atkreipė dėmesį į Rusijos argumentus ir sutiko parengtoje Sutartyje neminėti 1920 m. Taikos sutarties [kurios perėmėja buvo SSRS – Č. V. S.]. B. Jelcinas sutiko su V. Landsbergio argumentais ir abu vadovai 1991 m. liepos 29 d. Sutartį tarp RTFSR ir Lietuvos Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų pasirašė. Paskui šalių vyriausybių vadovai G. Vagnorius ir I. Silajevas pasirašė susitarimą dėl Kaliningrado srities raidos sąlygų, o užsienio reikalų ministrai A. Saudargas ir A. Kozyrevas – susitarimą dėl šalių atstovybių įsteigimo abiejų valstybių sostinėse. Lietuvos Respublikos ir RTFSR tarpvalstybiniai santykiai galutinai buvo sureguliuoti likus trims savaitėms iki komunistinio pučo Maskvoje.*

Padėkos

Lietuvos ir Rusijos derybų proceso eigos daugelio epizodų po 30 metų autorius nebūtų galėjęs patikimai atkurti be kolegiškos derybų dalyvių paramos. Autorius dėkoja teisininkams Vytautui Sinkevičiui už sutikimą pasinaudoti jo užrašuose išsaugota vertinga informacija ir pasidalijimą prisiminimais, taip pat jam, Egidijui Jarašiūnui ir Vilenui Vadapalui už vertingą pagalbą atkuriant derybų problematiką ir sprendimus dėl pilietybės klausimų sureguliuavimo, už jų teises konsultacijas rašant šį straipsnį. Autorius dėkoja derybų delegacijos nariams Vladimirui Jarmolenko, Liudvikui Narcizui Rasimui (L. N. Rasimavičiui) ir buvusiam Užsienio reikalų ministerijos Protokolo direktoriui Jonui Paslauskui už jų prisiminimus ir komentarus apie atskirus derybų ir protokolinius epizodus, o Vladimirui Jarmolenko – ir už nuolatinę informacinę pagalbą autoriui, taip pat jam ir straipsnio tekste nurodytiems kitiems žmonėms už nustatytas Rusijos ir Lietuvos vadovų B. Jelcino ir V. Landsbergio pirmojo

susitikimo aplinkybes. Autorius dėkoja buvusiam Ministrui Pirmininkui Gediminui Vagnoriui už tarpvyriausybinių derybų dėl Kaliningrado srities raidos esminių momentų atkūrimą, taip pat buvusiam Lietuvos atstovui Estijoje Sigitui Kudarauskui už informaciją ir pasidalijimą prisiminimais apie 1991 m. sausio 13 d. vadinamųjų Talino dokumentų pasirašymo aplinkybes. Autorius ypač dėkingas buvusiam užsienio reikalų ministrui Algirdui Saudargui už nevienkartinę šio straipsnio peržiūrą, pastabas ir pasiūlymus, padėjusius galimai objektyviau iš laiko perspektyvos įvertinti derybų momentus. Autorius dėkoja visiems, kurie skaitė straipsnio rankraštį ir teikė redakcines pastabas bei pasiūlymus. Autorius ypač dėkingas Konstitucinio Teismo vyr. specialistei Monikai Rutkauskienei už tai, kad dėl jos kruopštaus darbo autoriaus rankraštis tapo taisyklingos ir sklandžios lietuvių kalbos tekstu. Autorius dėkingas Seimo kanceliarijos archyvo vedėjai Vidai Kišūnienei ir vyr. specialistei Rasai Narbutaitei, taip pat Užsienio reikalų ministerijos Diplomatinio archyvo skyriaus vedėjai Rasai Žemaitytei už pagalbą pasinaudojant archyviniais šaltiniais nuotoliniu būdu COVID-19 epidemijos metu.

Pastaba. Šis straipsnis pavadinimu „Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos 1990–1991 m. derybos dėl Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties. Minint sutarties trisdešimtmetį“ išspausdintas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. biuletenyje „Konstitucinė jurisprudencija“ Nr. 4 (60).